

د افغان او انگریز دوهمه جگړه

لیکونکي: پوهاند حسن کاکړ

Ketabton.com

((زه د هندوستان کوم راجا نه يم، چې هغه تر سره کړم.))³⁰ امير ته د دې وينا نسبت ورکول د هغه د رقيب سردار ولي محمد خان له قوله، بنيابي شک رامنځ ته کړي؛ خو سردار يحييا خان حتا د بریتانوي وکیل په حضور کې د جولای پر لسمه په يوه دربار کې دا په ډاگه کړې وه، چې ((د هندوستان راجه گان او پاچاهان، چې د هغوی سیمه د بریتانوي د قلمرو په مرکز کې قرار لري، دا واگ لري، چې په خپله خوښه څوک وستایي او څوک سپک کړي. دلته په افغانستان کې موږ څنگه د معاهدې دویمه ماده ذکر کړو.))³¹

له دې اختلاف نه وروسته د امير په سلوک کې د معاهدې د منلو او د هغې له عملي کولو نه څرگندېږي، چې امير اصلاً د هغې د عملي کولو توان او قدرت، د هغه مخالفت پر وړاندې چې له ده سره بشپړول کېده، نه درلوده. او د افغان مشرانو پر وينا د امير له دې کمزورۍ نه حتا ((بریتانوي چارواکي هم خبر وو.))³² او څنگه چې امير قاطع او ځواکمن شخصیت نه درلود، له هغه نه عاجز و، چې په پوره زوروتیا سره په بڼکاره توگه يوه لار غوره کړي او پر هغې په پوره ځواک او کلک ایمان سره عمل وکړي. په دې اساس امير د پېښو د انکشاف په تمه پاته شو. د دې پر ځای چې پر او ضاع او شرایطو اغېزه وشیندي، پخپله د هغه پلوی شو او هیله من و، چې بنيابي د عامه مخالفتونو له مخې د ده د دغې معاهدې د موادو په اړه ((سفير له وېرې پخپله خوښه بڼار پرېږدي؛ مگر هغه (امير) هیله من و، دا فشار د خپلواکو قبایلو له خوا وارد شي، نه د هغه د خپل لښکر له خوا.))³³ په کابل کې عمومي نظر هم همداسې و او د واتفیلد په وينا ((دلته هم عمومي نظر داسې دی، چې خپل پلاوي ته نجات ورکړي؛ خو اوس چې پېښه دا ډول شوې، متاسف دی. هغه نه خلک په واگ کې لري او نه لښکر او بنيابي اړ شي خپل خان د هغوی په سر کې راولي او دا به د هغه د ساتنې یواځینې چانس وي ...)) ځکه چې ((د خلکو عمومي غوښتنه دا ده، چې پاما (انگرېزان) مخالف وکړي.))³⁴ خو امير دا هیله او قدرت هم بايلی و او په داسې حال کې، چې پلار یې د وروستي مقاومت په هیله له تزاري روسیې څخه د مرستې په تمه له یرغلگرو ځواکونو نه تېښته وکړه، امير یعقوب خان پخپله یرغلگرو ځواکونو ته پناه وروړه او له هغوی څخه یې د ناامنیو په له منځه وړلو کې مرسته وغوښته.

دویم تېری :

لینتن د کوکناري او د هغه د ملگرو د مرگ د خبر په اورېدلو سره، هغه خوشحالي او بریالیتوب، چې د گندمک د تړون په پایله کې په برخه شوی و، له لاسه ورکړ او د دسمبر پر څلورمه یې پر کابل د پوځونو د مارش امر صادر کړ. رابرتس هغه مهال په سمله کې و په ۲۴ ساعتونو کې کرم ته ورسېد او هلته له پیوار غاښي (کوتل) څخه له پوځ سره، چې شمېر یې د ۶۰۰۰ او ۷۰۰۰ وسله والو ترمنځ و، د کابل په لور روان شو. په کندهار کې ستیورات ته لارښوونه وشوه. هغه بڼار چې ټاکل شوی وه خالي کړي، بېرته د پخوا په څېر په خپل اشغال کې ولري. د خيبر مقیمه قوه تقویه شوه او زیات احتیاطي پوځونه شا ته آماده شول.

په عین حال کې لینتن امير ته خبر ورکړ، چې ((د بریتانوي یو قوي پوځ به له شترگردن څخه د هغه مرستې ته په ډېره چټکۍ سره ورشي او د هغه د پرمختگ لپاره به هر څه، چې په وس او توان کې وي، درېغ نه کړي.))³⁵ په هغه لیکونو کې چې هماغه ورځ یې د بریتانوي صدراعظم ته ولیږل، څرگنده کړه، چې ((د سیاست هغه شبکه، چې په څومره دقت او حوصلې سره جوړه شوې وه، په څومره بې پروایۍ له منځه لاړه ...)) اوس به اړ اوسو، چې د افغانستان د جوړښت تل پاته تجزیه په لاس کې واخلو، چې زموږ موخه د هغه استحکام و... سره له دې هم هغه نوي او بنيابي پراخه شوی هڅې، چې اوس پر موږ تحميل شوي؛ په هغه صورت کې، چې په سمه توگه تعقیب شي، بله پایله نه شي درلودلای؛ خو پرته له سند نه تر آمو پورې د بریتانوي د بلامنازعي کلک او لور، له استقرار څخه... او دا د هغه د هېواد (کوکناري) دنده ده، چې د هغه د مرگ غچ دې

³⁰ - پخوانی یاد شوی راپور، 651 مخ

³¹ - ایضاً

³² - رابرتس ته افغان مشران، در رابرتس به لایل، ۳۰ دسمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ج ۲۴، 624 مخ.

³³ - د علی حسن خان قزلباش پخوانی یاده شوه وينا، 720 مخ.

³⁴ - واتفیلد، ۱۴ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، 721 مخ.

³⁵ - بالفور، ص ۳۵۸ - ۳۶۱

د امير او رابرتس ترمنځ اړيکي (مرادوت) :

امير د کوناري د وژني پر لومړي او دويمه ورځ د رابرتس په نامه دوه مکتوبونه کرم ته ولېږل او په دويم هغه کې يې د پېښې له شرحې وروسته څرگنده کړه، چې ((زه له خدای وروسته د حکومت د ساتني لپاره ستا مرستي اوسلا (مشوري) ته په تمه يم . زما صميمي دوسته زما پر موخه په ښه توگه ورسپړي . ما په دې بد چانس سره خپل صميمي دوست، سفیر او خپل سلطنت له لاسه ورکړ .))³⁷ له دې نه وروسته په يوه ځانگړي گړني (شفاهي) پيغام کې چې د خپل يوه نوکر په واسطه يې رابرتس ته واستاوه د هند له حکومت نه مشوره وغوښتله .³⁸ په عين حال کې امير د خينو راپورنو له مخې د خينو نظامي قطعو په لېږدولو لاس پورې کړ. زړمت، گردېز، سپيگه يې په سوارو او پياده قطعو پياوړې کړې، خو د هغې سيمي غلجې او منگل د انگرېزانو د پرمختگ پر وړاندې چمتو کړي . ويل کېږي چې امير په دې فرصت کې خپل باور د انگرېزانو پر وړاندې له لاسه ورکړي و او په فعاله توگه يې د خپلو خلکو په جلب او ملاتړ لاس پورې کاوه³⁹ همدارنگه ويل کېږي امير د مهمندو خلک، چې ماماخېل يې وو، د انگرېزانو پر وړاندې مقابلي ته راوبلل. له بله پلوه رابرتس د سپتمبر پر ۱۳ مه امير ته د يوه ليک په ترڅ کې څرگنده کړه، چې حتا په مرکز کې يې هم قدرت بايللی دی ((دبرتانيې پوځ ستاسې جلالتماب د قدرت د ملاتړ په موخه افغانستان ته درخي او ستاسې جلالتماب څخه هيله کېږي، چې يو باصلاحيته استازی د ليدني کتنې په موخه دلته راولېږئ .))⁴⁰ رابرتس د سپتمبر پر ۱۶ مه په پارسي ژبه د يوې اعلاميې په ترڅ کې د افغانستان خلکو ته اعلام وکړ، څنگه چې د امير واک او قدرت کمزوری شوی ((... د برتانيې پوځ له وژونکيو (قاتلانو) څخه د غچ اخیستني په موخه او همدارنگه د معاهدې د موادو د استحکام لپاره گام پورته کوي . برتانوي پوځونه په دې موخه افغانستان ته ننوځي، چې د ولاحضرت شاهي واک (قدرت) ته قوت ورکړي، چې نوموړی ولاحضرت له

دغه قدرت څخه، د برتانيې له حکومت سره د دوستي د دوام لپاره گټه واخلي . د برتانيې پوځ به پرته له هغو کسانو څخه چې د سفارت د غړيو په وژنه کې يې لاس درلود، نه چاته سزا ورکړي او نه به يې زخمي کړي .))
41

له هغه وروسته نور په افغانستان کې د نظامي لېږدونو خبره وا نه وربدل شوه او امير يو پلاوی (مستوفي حبيب الله وردگ او د بهرنیو چارو وزير شاه محمد) له رابرتس سره د کتنې _ ليدني په موخه ولېږه، چې د دسمبر پر ۱۳ مه د کرم علي خېلو ته ورسېد . مستوفي له رابرتس نه وغوښتل، چې خپل وړاندې تگ (پرمختگ) د يو څه وخت لپاره وځنډوي او امير ته اجازه ورکړي، چې د پېښې مرتکبينو ته سزا ورکړي او خپل واک (قدرت) دخپل پلار د وخت د پوځ په ترخيزولو او يوه نوي پوځ پر جوړولو د دويم ځل لپاره پر پښو ودروي . مستوفي وويل، څرنگه چې ((ياغي پوځ له ټول قومونو څخه جوړ دی؛ که د برتانيې پوځونه هغه له منځه وړي او د مقابلي په صورت کې همداسې وکړي، ښايي ټول هېواد يو موټی شي او د برتانيې او امير پر وړاندې پاڅون وکړي .)) هغه زياته کړه، چې ياغي پوځ ((په غالب احتمال سره دلته او هلته تيت شي او ښايي ټول هېوادوال پاڅون ته اړ باسي... او امير په هر حال تيار دی، چې د برتانيې د حکومت پر خوښه کار وکړي .)) رابرتس په داسې حال کې، چې د امير له دې توصيې نه مننه وکړه، له مستوفي يې وغوښتل، چې که نور څه ويل غواړئ؟! هغه يې په خواب کې وويل ((خو که د برتانيې پوځ غواړي د کابل خواته مخه وکړي، يو څه بايد ووايم، پرېږده چې دا پوځ په دومره قدرت سره وخوځېږي، چې د شرارت ټولې هيلې له منځه يوسي او په ټول

³⁶ - لينن سيکيفيلد ته، ۴ سپتمبر ۱۸۷۹، بالفور کې، ۳۵۸ - ۳۶۰ مخونه.

³⁷ - امير رابرتس ته، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۴۸۴ مخ .

³⁸ - لينن کرين بروک ته، ۵ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۴۴۴ مخ.

³⁹ - ايضاً، ۴۴۴ مخ.

⁴⁰ - رابرتس امير ته، ۱۲ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۷۱۷ مخ .

⁴¹ - له علي خيل څخه صادره شوي اعلاميه، ۱۶ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۶۸۶ مخ.

څنگه چې کابل ته د پرمختګ لپاره د رابرتس عزم پياوړی شو، په کابل کې د انگرېز د خپلولو او باور لپاره د امير يعقوب خان او ((کوګناري زيو)) تر منځ يو ډول سيالي پيل شوه. لومړی سردار ولي محمد خان له سردار عبدالله خان او نورو سردارانو سره په زرغون بڼار کې له رابرتس سره يوځای شول. څنگه چې امير له هغه نه خبر شو، د امير دوست محمد خان غوندي، چې له دې نه څلورېښت کاله وړاندي، په داسې حال کې چې د کابل ګاونډې ډېری خلک له دوښمن سره په جګړو کې ښکېل وو، په ناڅاپي توګه د مکناتين پر وړاندي راڅرګند شو ((په پټه توګه يې کابل پرېښود، په خوښۍ او بېره سره لاړ، پرته له دې چې کومه خيمه يې له خان سره وړي وي.))⁴⁴ څنگه چې امير د سپتمبر پر ۲۵ مه د جنرال بيکر په کامپ کې ځای پر ځای شو، په واقعيت کې نور امير نه و. سره له دې هم هغه غلجيان او د پوځ صاحب مصبان له يرغلګر پوځ سره د مقابلې له فکر څخه منع کړل، چې خلک هغه پر ځای راوړي او انګرېزانو ته يې د ليرد راليرد وسايلو او انوځه د مرستې ژمنه وکړه⁴⁵ له دې نه وروسته د عمومي پاڅون او مقاومت هيلې کمزورې شوې، سره له دې چې غلجيو او منګلو د دسمبر پر ۱۷ مه د شترګردن په لور دتګ پر مهال د رابرتس پر پوځونو يرغل وکړ، خو کومه ګټه يې ونه کړه.⁴⁶ د مهمندو خلک هم د دکه په شاوخوا کې تيت شول. امير د رابرتس له راتګ وروسته په خوښۍ سره خپله پخوانۍ غوښتنه پخپله تکرار کړه، ويې ويل چې ښايي په بالااحصار کې ځای پر ځای شوی پوځ د انګرېزانو د تېرې له امله پاڅون وکړي او د هغه کورنۍ له منځه يوسي.⁴⁷ خو رابرتس و نه منله او هغه داسې فکر وکړ، چې پر دوياړه ځنډ (معطل) باندې د تينگار موضوع ښايي يوه پلمه وي. د امير اصلي موخه ښايي له انګرېزانو سره د مخالفت د کوم پلان طرحه کول وي⁴⁸ د امير دا هيله، چې غوښتل يې له ((کوګناري زيو)) روغه جوړه (مصالحه) وکړي، هم تر سره نه شوه او رابرتس ((د داسې روغې جوړې لپاره وخت او موقع ناموزون وبلل.))⁴⁹ امير يعقوب خان په خپل هېواد کې په خپله خوښه د يرغلګر پوځ سردار (مېلمه) وګرځېد او انګرېزي ساتونکي د هغه د خيمي چارچاپېر ډېره شول. رابرتس د لوګر له خوشي څخه يوه بله اعلاميه صادره کړه او په هغې کې يې خپل پخوانی مطلب په دې ټکو کې څرګند کړ، چې ((د هندوستان حکومت پرېکړه کړې ده، چې په کرم کې ځای پر ځای شوی پوځ په پوره او ممکنه چټکتيا سره د امير د غوښتنې په ځواب کې د مرستې لپاره کابل ته وليرل شي.))⁵⁰ دا مطلب د احمدزيو او غلجيو سرلاري پاچاخان ته لا هم څرګند افاده شوی و، چې کابل ته د پوځ له ليرولو څخه مطلب دادی، چې ((له علا حضرت امير سره د دوستۍ مرسته وشي او له هغو ياغيانو څخه غچ واخيستل شي، چې سفارت يې نړولی دی.))⁵¹ حقيقت داو، چې امير اصلاً د يرغلګرو ځواکونو د ځنډ (معطل) غوښتنه کړې وه او رابرتس هغه شمېر افغانان، چې د لوګر په بېلابېلو برخو کې يې شېخون کاوه او د يرغلګرو ځواکونو لاسونو ته ورتلل، په دې نامه يې په نظامي نياوتون (محکمه) کې په دار کول، چې ((د خپل پاچا پر وړاندي يې په ناقانونه بغاوت لاس پورې کړی دی.))⁵²

د چاراسياب جګړه :

⁴² - له مستوفي سره د رابرتس مرکه، ۲۳ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۷۹۷ مخ.

⁴³ - په علي خېلو کې له مستوفي سره د رابرتس مرکه، ۲۵ سپتمبر ۱۸۹۷، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۸۰۳ مخ. هانا، ۳ ټوک، ۵۲ مخ.

⁴⁴ - د رابرتس نقل قول له بالفور، ۳۶۲ مخ.

⁴⁵ - ليتن کرين بروک ته، ۱-۱۲ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۶۸۸ مخ.

⁴⁶ - ايضاً

⁴⁷ - بالفور، ۳۶۱ مخ

⁴⁸ - هانا، ۳ ټوک، ۵۸ مخ.

⁴⁹ - بالفور، ۳۶۲ مخ

⁵⁰ - نقل قول در هنسمين، ۱۷ مخ

⁵¹ - رابرتس پادشاه خان غلجي ته، ۱۹ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۷۹۰ مخ.

⁵² - هنسمين، ۲۶ مخ.

یرغلگر پوځونه په داسې حال کې، چې د افغان زور وړو خلکو له خوا له چریکي (گوریلابي) بریدونو سره مخ وو، د اکتوبر پر ۲ مه سفیدسنگ ته ورسېدل او دهغو اعلامیو په لړ کې یوه خانگري اعلامیه د کابل د خلکو په نامه صادره کړه، چې هغه وخت یې نفوس (۷۰۰۰۰) و⁵³ په دې اعلامیه کې راغلي وو، چې ((برتانوي لښکر د کابل د نیولو په موخه پر هغه ښار تېری کړی، که غواړئ دا کار په آرامۍ تر سره شي، ښه به وي او که نه، نو د پوځ په زور به ونیول شي ... د برتانیې حکومت غواړي له ټولو طبقو سره په عدالت وچلېږي. د هغوی مذهب، احساساتو، دودونو ته درناوی ولري، په داسې حال کې چې له یرغلگرو څخه به غچ واخیستل شي ... په دې اساس د دغې اعلامیې تر خپرېدو وروسته، هغه کسان چې په کابل ښار کې د وسلې سره ولیدل شي، د برتانوي حکومت د دوښمنانو په توګه به وپېژندل شي.))⁵⁴ همدارنګه په دې اعلامیه کې راغلي وو، چې د جلالتماب امیر یعقوب خان پر وړاندې مقاومت کوونکي به هم خپله سزا وويني. رابرتس لا هم په ظاهر کې د برتانیې حکومت د امیر دوست باله. د دغه څرګند منافقت موخه یواځې د خلکو د مقاومت د ځواک کمزوري کول وو، سره له دې هم د اکتوبر پر ۶ مه په چاراسیاب کې خلکو خپل ټینګ مقاومت وښود.

عجیبه ده، چې په چاراسیاب کې خلک د هغه امیر په نامه جنگېدل، چې خان یې د هغوی دغوښتنې پر خلاف یرغلگرو پوځونو ته سپارلی و. د امیر دوست محمد خان زوی سردار نېک محمد خان د اکتوبر پر ۵ مه په چاراسیاب کې له امیر سره لیدنه _ کتنه وکړه او بېرته ژر ښار ته راستون شو او له خنډ پرته یې ((کوټوال راوغوښت او امر یې ورته وکړ، چې په ښار کې اعلام وکړي چې دا د امیر امر دی، چې هرڅوک باید له انگریزانو سره جګړې ته تیار وي. بله ورځ خپله نېک محمد خان د انگریزانو پر وړاندې د پوځ د سر په لیکه کې راڅرګند شو او د امیر ډېرو نژدې ملگرو او د باور کسانو د چاراسیاب په جګړه کې برخه واخیسته.))⁵⁵ د کوټوال له قوله محمد اسلم خان ((هغوی په ښار کې ګرځېدل او خلکو ته یې چينغې وهلې، چې امیر بندي دی او باید ټول مسلمانان لار شي او د هغه د راخوشې کېدلو لپاره وجنګېږي. دا اعلامیه د نېک محمد په امر ټولو خلکو ته ورسېدله او د ښار خلکو باور وکړ او داسې فکر یې وکړ، چې هغه اعلامیه اصلاً له کوم لور مقام څخه صادره شوې ده.))⁵⁶ کوټوال د ښار دودۍ پخوانکيو (ناټوايانو) ته پیسې ورکړې، چې غازیانو ته دودۍ تیاره کړي او پولیس یې وګومارل، چې خلک د جګړې په لور راوکاږي. له جنگ نه یوه ورځ مخکې د پوځ جنرالانو (جنرال غلام حیدرخان چرخي، جنرال سیف الدین خان، جنرال عبدالکریم خان...) او هغو سردارانو (سردار نېک محمد خان او سردار خوشدل خان او نور) چې د چاراسیاب په جګړه کې یې برخه اخیستې وه، لومړی جرګه وکړه او وروسته یې چاراسیاب ته پوځ ولېږه، چې لور خایونه (مواضع) ونیسي. پخپله ده هم په بله ورځ په جګړه کې ګډون وکړ او په کابل کې یواځې جنرال سیف الدین خان پاتې شو او جنګیالیو ته یې د وسلو د توزیع کولو دنده پر غاړه واخیسته.⁵⁷ رابرتس حتا په دې فکر و، چې امیر محمد یعقوب مخکې له دې چې له کابل نه د یرغلگرو پوځونو په لور راوخوځېږي، خپل تره سردار نېک محمد خان ته لارښوونه کړې وه، چې د (رابرتس په وینا) ((پوځ او خلک زموږ پر وړاندې مقاومت ته وهڅوي او د شپږمې ورځې جګړه مستقیماً د هغه د اطاعت او امر پایله وه.))⁵⁸ رابرتس د چاراسیاب تر جګړې وروسته له سردار ولي محمد خان سره له لیدنې _ کتنې څخه دې پایلې ته رسېدلې و، چې د چاراسیاب په جګړه کې ((امیر او دهغه ټول ورسره پلاوي، په دسیسه کې ګډون درلود او له هغه څخه نه چې تېرېدل، په بشپړه توګه خبر وو.))⁵⁹ خو څرنگه چې د امیر په اړه د رابرتس ذهن د سردار ولي محمد خان له خوا مغشوش شوی و، په جنگ کې د امیر په برخې اخیستې پوره ډاډه نه و او ښایي هغه له دې امله په جنگ کې د امیر دبرخي اخیستنې په فکر کې شوی وي، چې په چاراسیاب کې کلک خو لنډمهاله مقاومت سره مخ شو، خو په دې کې هېڅ شک نشته، چې سردار ((نېک محمدخان د ښار خلک او پوځ د امیر په نامه سپېڅلي جهاد ته راوبلل.))⁶⁰ په هر حال څرنگه چې یرغلگرو ځواکونو غوره او پرمختللي وسلې په واک درلودلې (په داسې حال کې له افغان ټوپونو څخه هېڅ کار وا نه خیستل شو) په هغه جګړه کې چې د اکتوبر پر

⁵³ - هنسمن، ۶۶ مخ.

⁵⁴ - هنا، ج ۳، ص ۶۴.

⁵⁵ - د برتانیې د سفارت د نړولو په اړوند، په کابل کې د وروستیو پېښو دلامونو په اړه څېړنیز راپور، ۱۵ نومبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۴ ټوک،

۶۷۹ مخ

⁵⁶ - ایضاً

⁵⁷ - د سردار خوشدل خان نقل قول، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۷۲۱ مخ.

⁵⁸ - رابرتس په لایل، ۲۰ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۲۵۵ مخ. هنا، ۳ ټوک، ۸۸ مخ.

⁵⁹ - وایسرای کرین بروک ته _ (تلگرم) ۱۱ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۹۰۹ مخ.

⁶⁰ - رابرتس لایل ته _ ۲۰ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۲۵۵ مخ.

څلورم څپرکی په کابل کې د انگرېزانو نظامي حکومت

سريزه :

په دې څپرکي کې د امير يعقوب خان استعفا، په کابل کې د انگرېزانو نظامي حکومت، د افغان جنگياليو اعدامول، د پردې حکومت کړنې، چې بالاخره د دسمبر په مياشت کې په شيرپور کې په سختو جگړو او د يرغلگرو ځواکونو په محاصره سره پای ته ورسېدې، تر بحث لاندې نيول کېږي .

د امير استعفا :

د چاراسياب تر جگړې وروسته افغان جنگياليو د (چل ستون) د هندکې له لارې په شا تگ وکړ او ښاريانو د يرغلگرو له وېرې ښار پرېښود . جنرال محمدجان وردگ، چې د کوکناري له وژنې وروسته د سپاهيانو له خوا د (غټ) مشر په توگه ټاکل شوی و، ښار ته راوگرځېد او له خپل پوځ سره يې د اسمايي په غره کې موضع ونيوله او له انگرېزانو سره، چې د شيرپور دروازه يې نيولې وه، سنگر ونيو، خو نوموړي جنرال خان د مقاومت جوگه ونه باله او د شپې له خوايي د تېښتې لار غوره کړه، خو د قرق غره ته نژدې د يرغلگرو ځواکو يوه ټولي، چې د هغه په تعقيب پسې روان **وو نتچرم** وکړ او خپله د غزني او وردگو خواته لاړ .
62

يرغلگرو ځواکونو د مرنجان پر غونډې خيمه ووهله او امير ته يې هم يوه خانگړې خيمه، چې په دقت سره يې څارنه کېده، ورکړل شوه . د اکتوبر د ۱۱ مې پر ماښام څرگنده شوه، چې جنرال فريدرک رابرتس، چې اوس د انگرېزانو تر منځ ((د شمالي افغانستان د پوځ قوماندان)) بلل کېده، سبا د کابل پالاحصار ته ننوځي او هغه حصار، چې له ۱۷۶۷ نه تر هغې ورځې د افغانستان د پاچاهانو ځای و او د لوړو او ښکليو ودانيو په درلودلو سره يې پر ښار باندي يوه حاکمه منظره جوړوله، د ختيځو واکمنانو د يوه دربار په توگه لاس ته راوړي او د برتانيې توغ پرې پورته کېږي، ټاکل شوی وه، چې د ښار لويان او د محمدزيو سرداران د امير په گډون په هغه کې گډون وکړي .

له هغه مخکې يو شمېر انگرېزپلویو په چاراسياب کې د رابرتس هرکلي ته را دانگلي وو . امير پخپله په هغه غونډه کې گډون نه درلود . د اکتوبر پر ۱۲ مه د سهار په شپږو بجو د رابرتس خيمي ته ورننوت او هغه ته خپله استعفا وړاندې کړه او څرگنده يې کړه، چې ((دا غوره بولم، چې ژر تر ژره د انگرېزانو په يوه کمپ کې باغوان شم، نه دا چې په کابل کې د امير په توگه پاتې شم .))⁶³ د رابرتس په وينا امير غوښتل د لوگر په خوشي کې خپله استعفا وړاندې کړي، خو هغه وخت د خپلو وزيرانو په غوښتنه له هغه کار نه راوگرځېد. امير د خپلې استعفا لامل داسې بيانوي : ((برتانوي کمپ ته زما د راتگ له امله، ټول خلک ما کافر بولي او زما خپل ملازمان هره ورځ له ما تېښتي، هېڅوک زما امر نه مني او نور ماته د امير په سترگه نه گوري .))⁶⁴ بايد وويل شي، چې د دې خبر سرچينه يواځې او يواځې پخپله رابرتس دی . دا هم ويل کېږي، چې امير له دې امله نه غوښتل، په دربار کې شتون ولري، چې ښايي د رشپيانو (کوکناري زيو) پر وړاندې سپک شي . په داسې حال کې چې وروسته يعقوب خان په هند کې څرگنده کړه، چې دا استعفا د ظالمانه او ناعدالانه فشار له امله ورڅخه واخيستل شوه . او د برتانيا حکومت دا حق نه درلود، چې هغه يې دې کار ته اړ ايستلی وای .⁶⁵ لکه پخوا چې ذکر شول

61- سراج التواريخ - ۳۵۳ مخ.

62- سراج التواريخ - ۳۵۴ مخ .

63- هنسمين - ۱۰۵ مخ.

64- ۳۹ نمبر ضميمه - م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۱۸۱ مخ.

65- هنا ۳- ټوک ۹۲ مخ. بالفور - ۳۹۸ مخ.

رابرتس امير ته وويل، چې د وایسرای له خوا د استعفا د منلو تر وخته په تمه شي .

((راپت کل)) په بالاحصار کې :

رابرتس داکتویر پر ۱۲ مه د سردار موسی جان او انگریز منسبدارانو او د پوځ د یوې قطعي په ملتیا د ځانگړو تشریفاتو مراسمو په ترڅ کې بالاحصار ته ننوت، خو (کوگناري زیو) پرته دښار نور مهم خلک حاضر نه وو، مستوفي حبیب الله، سرار يحي خان او دبهرنیو چارو وزیر، سره له دې چې رابلل شوي وو، پخپله رانغلل، تر څو چې احضار شول . له ښار څخه ځینې نندارچیان هم راغلي وو. هغوی چې د یرغلگرو پوځونو د قوماندان لنډه ونه (قد) لغر سر ، گن اوږده بریتونه ولیدل، له هماغې شیبې نه یې هغه (راپت کل) وپاله . د همدغه (راپت کل) دا اعلامیه په دري ژبه ولوستل شوه ((زه جنرال رابرتس د برتانیې دحکومت له خوا په دې توگه اعلام کوم، چې امیر پخپله خوښه استعفا ورکړې ده او افغانستان یې پرته له یوه حکومت څخه پرې اېښی دی .

د برتانیې حکومت اوس امر کوي، چې ټول افغان ملت مقامات سرلاري او سرداران دي د امنیت د ساتنې په برخه کې خپلو دندو ته ادامه ورکړي او د اړتیا په صورت کې دې ماته مراجعه وکړي . د برتانیې حکومت هیله لري، له خلکو سره په عدالت چلند وشي . د خلکو مذهبي دودونو او احساساتو ته درناوی وشي . د هغو سردارانو او سرلارو خدمتونه، چې د امنیت په ساتنه کې مرسته کوي، بالاستحقاق وگڼل شي، خو هغه کسان چې امنیت گډوډي او هغه چې پر برتانوي مقاماتو باندي بریدونه کوي، سخته سزا ورکړل شي . د برتانیې حکومت به خپله اراده د راتلونکي دتل پاتې ترتیباتو په اړه، چې د خلکو د غوره حکومت لپاره به ونیول شي، د عمده قومونو له مشرانو او سردارانو او هغه چې د ښارونو او ولایتونو گټې او هیلې تمثیلي تر مشورې وروسته اعلام کړي .⁶⁶ د مستعفا امیر د ستر حکومت تر ختمېدو وروسته ، څنگه چې مستوفي حبیب الله ، سردار يحي خان، وزیر شاه محمد او سردار زکریا خان بندي شول او لامل یې څرگند شو، چې هغوی د حکومت مقتدر خلک او د رابرتس په وینا هغوی له خپل دریځ څخه د انگلیس پر ضد گټه پورته کړي ده .⁶⁷ په عین حال کې نظامي حکومت د لس کیلو مترې په واټن سره له بالاحصار څخه اعلان شو او میجر جیمز هلتر د نظامي گورنر په توگه وټاکل شو او نواب غلام حسن خان یې نایب وبلل شو . خلکو ته دا ابلاغ شوه، چې هغو کسانو، چې د کوگناري او د هغه د ملگرو په وژنه کې یې برخه اخیستي وه، سزا به ورکړل شي او له یوې اونۍ وروسته که له هر چاسره وسله وموندل شوه ، پر اعدام به محکوم شي . همدارنگه په اعلامیه کې راغلي وو، هر هغه چاته به ۵۰ روپۍ انعام ورکړل شي، چې د هغه چا په باره کې معلومات ورکړي ، چې پر سفارت یې یرغل کړي وي او د هغه معلومات د هغه شخص پر نیولو منجر شي .⁶⁸ خو خلک په ټولیزه توگه بې تفاوته پاتې شول .داسې فکر کېده چې دغه غج اخیستونکی پوځ به هم لکه د ۱۸۴۲ کال غونډې تېردونکی او لنډمهاله وي، خو په څنگه چې په ښار کې په دې وخت کې د خوراک اساسي توکو په کافي اندازه بسنه نه کوله او کوم به چې وو، هغه به د زیاتو پیسو په مقابل کې انگرېزانو مصرفول، بیې ډېرې لوړې شوې .

⁶⁶- بالفور - ۳۶۸ مخ. هنسمن ۱۰۷۰ مخ. رابرتس ، یوڅلوېښت کاله په هندوستان کې، لندن، ۱۹۷ ۴۲۲ مخ.

⁶⁷- بالفور ، ۳۶۷ مخ.

⁶⁸- رابرتس سکرتر خارجه ته، (ټیلیگرام) ، ۱۴ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۰۴۷ مخ. هنا ، ۳ ټوک ، ۹۷ مخ.

په عين حال كې دوه كمپسيونه، يو نظامي او بل سياسي، چې هر يوه يې درې غړي دلودل، تشكيل شول. لومړی پر دې دنده گومارل شوی و، دهغو اشخاصو په اړه، چې د اعلاميې پر اساس، د انگرېزانو په اصطلاح (تورن) گڼل كېږي، شواهد راټول كړي او دويم پر دې مامور شوی و، هغه كسان محاكمه كړي، چې د څېړني كمپسيون د هغوی په اړه شواهد لاس ته راوړي وي.

سياسي كمپسيون له (كولونل چارلز، كريكور، هنري بيليو او محمد حيات خان د هندي مسلمانو سياسي مرستيال، چې پر پښتو او دري بڼه پوهېده، تشكيل شوی و. په نظامي كمپسيون كې جنرال مسي او نور غړي وو. له دې وروسته دغو دواړو كمپسيونونو داسې كړنې، چې د رابرتس د تاييد وړ وي ترسره كولې او همدارنگه په كابل كې يې د نظامي حكومت له كړنو سره سره يوه د انسان وژنې، ترور او وېرې ډكه دوره منځ ته راوړه. خو مخكې له دې چې هغوی په كار پيل وكړي؛ د اكتوبر پر ۱۶ او ۱۷ مه دبالاحصار په جبهه خانه كې دوي چاودنې وشوې، عاملين يې ونه نيول شول، خو په پايله كې يې څو تنه يرغلگر پوځونه هلاك شول او گڼ شمېر جنګي توکي له منځه لاړل، چې له هغو څخه د افغانانو پر وړاندې كار اخيستل كېده. دغو چاودنو په بالاحصار كې د يرغلگرو پوځونو استوگنه له گواښ سره مخ كړه. رابرتس د نومبر پر نهمه خان او خپل پوځونه شيرپور (شيرآباد) ته ولېږدول، چې د بي بي مهرود غونډی جنوب او لوېديځ په دوه ميلی كې پرته سيمه ده.

رابرتس د دغه پراخ نظامي استحکام د نابشپړو ودانيو د بشپړولو لپاره ډېر مواد او لږگي د بالاحصار له ودانيو څخه لاس ته راوړل او بالاحصار يې په ډېره چټکتيا سره له اساسي موادو نه تش او په ويرانه بدل کړ.

په كابل كې د انگرېزانو بلواگري او انسان وژنه :

د اعدام او ترور دوره، چې د نظامي حكومت له اعلام وروسته په كابل كې پيل شوه، د ليتن او لندن له لارښوونو څخه يې سرچينه اخيستي وه او د رابرتس د خناورۍ او انسان ضد څېرې نښانه پكې ښكارېده. ليتن د سپتمبر پر ۲۹ مه رابرتس ته لارښوونه كړې وه، چې ((د دغه ډول جرم لپاره (كوگناري وژنه) له امله بايد ټول افغان ملت ته سزا ورکړل شي.)) او د دغه عمل سزا بايد هم افغان ملت ته او هم هغو كسانو ته، چې په دغه پېښه كې يې برخه اخيستي وه، ورکړل شي. عمومي مجازات د افغانستان پر تجزيې تجويز شول، چې وروسته به بحث پرې وشي او ځلكو ته د سزا دوركولو په برخه كې د ليتن لارښوونه داسې وه، چې سزا بايد ((تېزه، سخته او اغېزناکه وي، پرته له دې چې افراط او تفريط پكې وشي.)) او ((په ډېره چټکتيا سره پلې شي؛ ځكه ښايي ستاسې نامعني كړنې د تمديد پر اساس په بهر كې د خطر زنگ وکړنګيږي.))⁶⁹

په دې اساس لکه څنگه چې هنا وايي، د ليتن د لارښوونو روحیه پر دې فريضه ولاړه وه، چې ((ښايي هر افغان د برتانيې د سفارت په نړولو كې مسوول وگڼل شي.))⁷⁰

په كابل كې د ښكېلاك د عاملينو لپاره يوه لويه معضله دا وه، چې څه ډول د قانوني كار بڼه او روحیه، معمولاً په برتانيه كې له هغو وحشيانه اعمالو سره موافقه كړي، چې هغوی يې په كابل كې د ترور په دوره كې د غچ اخيستنې د حيواني حس د تسكين لپاره په قصدي توگه مرتكب كېدل او له امله يې بي گناه او بي دفاع انسان په دار خړېدل. حتا ځينو نظامي منصب لرونكيو لکه مسي (massy) په ډاگه ويل ((څرنگه چې مور يو غچ اخيستونکی پوځ يو، بايد د قوانينو دقيق رعايت ته پام ونه كړو.))⁷¹ په عين حال كې د څېړني د كمپسيون په كار كې اساسي نيمگړتيا ليدل كېده، هغوی چې د څېړني په ماموريت گومارل شوي وو، ونه توانېدل (تورن كسان) په مستقيم ډول تر څېړني لاندې ونيسي. هغوی يواځې پر هغو شواهدو عمل كاوه، چې حيات خان د هغوی په اړه له جاسوسانو څخه لاس ته راوړل. دا كړنه د دې لامل كېدله، چې ((تورن له هغه چانه، چې تور يې پرې لگولی وي، بې خبره وبولي او دا يې نه شوای كولاى د ردولو لپاره خپل شواهد وړاندې كړي.))⁷² يواځې ځينې وختونه چارلز مگ گريگريك د سياسي كمپسيون غړي د مستقيمي مداخلې له امله، هغه تورن كسان چې د دسمبر د

⁶⁹ - نقل قول له بالفورنه، ۳۷۲ - ۳۷۴ مخونه.

⁷⁰ - هنا، ۳، ټوك، ۱۴۰ مخ.

⁷¹ - هنا، ۳، ټوك، ۱۴۰ مخ.

⁷² - هنا، ۳، ټوك، ۱۳۹ مخ.

نظامي کمپسيون د اکتوبر پر ۱۶ مه پر کار پيل وکړ او د نومبر تر ۱۲ می يې د ۲۶ ورځو لپاره په ډېره چټکۍ سره خپل کار ته ادامه ورکړه او په هماغه ورځ منحل شو. رسمي اعلان داو، چې د اعدام سزا په دوو صورتونو ورکول کېږي، د سفارت د غړيو په وژنه او خيانت سره، د امير پر وړاندې په بغاوت سره. ((75 د امير په برخه کې بايد ووايم، چې هغه د دسمبر له ۲۷ می وروسته د رابرتس په کمپ کې د بندي په توگه ژوند کاوه او د اکتوبر پر ۱۲ مه يې استعفا ورکړه او په دې وخت کې د هغه پر وړاندې بغاوت په عملي او قانوني توگه بې مفهومه و. خلک په بېلابېلو نومونو اعدام شول. د بېلگې په توگه يو سړی يواځې په دې نامه، چې په دار وځړول شو، چې يوه چاقو وسره و موندل شوه چې په کاليوکي يې پټه کړې وه. 76 نور خلک په دې غرغره شول، چې يا د سفارت مالونه ورسره وموندل شول او يا يې د يرغلگرو پر ضد خلک هڅول. 77 يو شمېر هغه خلک چې ياغي بلل شوي وو او په دار وځړول شول، هغه څوک وو، چې د چاراسياب په جگړه کې يې گډون کړی و او يا يې نور خلک له انگرېزانو سره جگړې ته هڅولي وو، د هغوی په منځ کې کوتوال، محمد اسلم خان، خواجه محمد نظر او يو روحاني سړی، چې صاحب زاده فرح نومېده، شامل وو. 78 هغوی په حقيقت کې د يوه بهرني يرغلگر پوځ پر ضد د انساني ژوند له عزيزو ارزښتونو، لکه هېواد، خپلواکي او دين څخه دفاع کوله. د خلکو ممثلينو او استازو د هغوی په هڅونه خپلې دندې په ښه توگه تر سره کړې، په داسې حال کې چې له يوه دولت سره په جگړه کې هېچاته حق نه ورکول کېږي، چې د ملي مقاومت مشران په دار وځړوي. افغان عسکر چې په چاراسياب کې جنگېدل او امير يې د يرغلگرو پوځونو په نزد چې د يوه بندي په توگه يې قرار درلود او هغه د رابرتس په باور هغوی (افغاني عسکر) له انگرېزانو سره مقابلې ته مامور کړي وو او يرغلگرو پوځونو د هغوی دوه واکمن بې وسلې کړي وو او دوو قانوني حکومتونو ته يې سقوط ورکړی و. 79 هنا ښايي د همدې کسانو په پام کې نيولو سره وايي، چې يو شمېر افغانان له کوم دليل پرته نه؛ بلکې د دې لپاره غرغره شول، چې پر خپل هېواد باندې د تېري پر ضد يې مقاومت ته لاسونه ښوولي وو. 80

رابرتس د ټول اعدام شويو شمېره له هغې ورځې چې له علي خېلو يې حرکت کړی و، په کابل کې د دسمبر تر ۲۶ می پورې ټول ۹۷ کسه ښيي 81 په داسې حال کې د فرېډرک هري سن د احصايې له مخې چې په يوه جامع مقاله (په کابل کې نظامي حکومت) کې دا شمېره، پرته له هغو کسانو، چې له انگرېزانو سره په جگړه کې وژل کېدل د ۱۸۸۰ د جنورۍ تر ۲ می پورې ۱۲۲ کسه ښيي. 82 رابرتس په خپل راپوټ کې اعدام شوي کسان تر بېلابېلو سرليکونو لاندې ذکر کړي دي او په يو بل ځای کې يې داسې خلاصه کوي: ((هغه کسان

73- نقل قول له هنا، ۳ ټوک، ۱۴۱ مخ.

74- هنسمين، ۸۸ مخ.

75- هنسمين، ۸۳ مخ.

76- رابرتس لايال ته، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۹ مه، م ض س س ه، ۲۳، ۱۵۸۹ مخ.

77- هري مس، (په کابل کې نظامي حکومت دويمه برخه) پنځه لس ورځنۍ مجله، د ۱۸۷۹ د سپټمبر لومړی، ۴۴۵ مخ.

78- سټياو غبار له جنرال خسرو خان او سردار سلطان عزيز خان بن نواب، زمان خان هم ورکې شامل بلل کېږي خو په پټو او رسمي

راپورنو او نوروناجاپوانکليسي اثارو کې يې نومونه نه دي ليدل شوي.

79- د هري سن مخکينۍ ياده شوه مقاله، لومړۍ برخه، ۷۷۴ مخ.

80- هنا، ۳ ټوک، ۱۴۳ مخ.

81- رابرتس خارجه سکرتر ته، ټيلگرام، ۱۸۸۰ د جنورۍ ۲۳ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۳۸۳ مخ.

82- د هري سن ياده شوي مقاله، دويمه برخه، ۴۵۷ مخ.

د افغانستان د وپشلو طرحه :

تر دې خايه د وگړو په اړه د انگرېزانو له وحشيانه کړنو څخه بحث وشو. اوس د افغانستان په اړه د هغوی د غچ اخیستنې طرحه څېړو. لیتن لکه څنگه چې مخکې ورته نغوته شوي ده، د کوښاري له وژني څخه تر خبرېدو وروسته د نورو اقداماتو له جملې څخه، چې لاس یې پرې پورې کاوه، یو هم د افغانستان وپشلو طرحې ته اشاره ده. دا طرحه د ده او نورو انگرېزانو په اند دامیر تر استعفا وروسته جدي تره او عملي کېدونکې و برېښېده، په خانګرې توګه هغه وخت، چې د کابل د شاوخوا سیمو اوضاع څه ناڅه د ترور په دوره کې آرامه وه. رابرتس د اکتوبر پر ۲۲ مه خبر ورکړ ((اوس دلته بل څوک سیاسي نفوذ نه لري. زه د مرکزي حکومت د تاسیس لپاره کومه څېره او شخص نه وینم، پرته له هغو کسانو، چې د برتانیې د پوځ ملاتړ ورسره دی. دا څرګندېږي چې هر څه د وپشل کېدو په لور اشاره کوي.))⁸⁹ لیتن البته مخکې له دې دا افغانستان د وپشلو فکر په سر کې درلود او له تفصیل څخه یې د اکتوبر پر ۱۹ مه کړین بروک ته، چې د هند چارو وزیر و، خبر ورکړ ((د خصوصي کړینو د امیر دفوري لري کولو پرېکړه راتلونکې سیاست اساسي کوي. دغه اټکل چې د هغه جرم به ثابت شي دومره پیاوړی او په هر حال د ده په لاس راتلونکې واکمني تر دې حده ناشونې برېښېده، چې اټکل کېده د غه استعفا به د یو لړ وروستیو ترتیباتو نیول اسانه کړي. هر تردد او کمزوري په زموږ له خوا اوسمهال خطرناکه ثابتې شي. موږ باید هرو مرو د افغانستان خلک ژر تر ژره قانع کړو، چې موږ مطلق صاحبان یو، مخالفت به تحمل نه کړو او زموږ پر وړاندې مقاومت به تباهي رامنځ ته کړي او اطاعت او معاضدت به یقیناً جایزه له خان سره ولري.))

((کندهار او شاوخوا سیمې یې باید ژر تر ژره په تل پاتې توګه د برتانیې په امپراتورۍ پورې وتړل شي، موږ دا سیمه په اسانۍ سره ساتلای شو.))

⁸³ - د رابرتس یادښت، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۷ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۸۵۲ مخ.

⁸⁴ - هنا، ۳ ټوک، ۱۴۴ مخ.

⁸⁵ - هنسمن، ۸۷ مخ.

⁸⁶ - د هري سن مخکینۍ یاده سوي مقاله، لومړۍ برخه، ۷۷۹ مخ.

⁸⁷ - هنسمن، ۸۶ مخ.

⁸⁸ - د هري سن مقاله، لومړۍ برخه، ۷۸۳ مخ.

⁸⁹ - رابرتس خارجه سکرتر ته، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۲۲ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۱۶۵ مخ.

((تر هندکوشه پوري دسميو مستقيم پيوستون (الحاق) غير مطلوب دی ، خو لازمه ده په کابل او نورو مهمو عسکري نقطو کې نظامي پوستونه تاسيس شي، چې خپل لگښتونه پخپله تهیه کړي . تر هندوکش خوا په يقين سره موږ کوم حکومتي قدرت نشو درلودلای . موږ يواځې سياسي علويت ټينګولای شو .))⁹⁰

سرارېوت نابت (sir arbut nat) د هند دولتي شورا غړی پر دې تجویز سخت اعتراض وکړ او په ضمن کې یې یو مفصل یادښت داسې استدلال کړ، چې د دغه تجویز مانا داسې کېږي چې امیر گویا په خپلې استعفا سره، خپل هېواد برتانیې ته لېږدولی دی ، په داسې حال کې ((هېڅ واکمن واک نه لري، په خپله خوښه او عمل خپل خلک د یوه بهرني قدرت قلمرو ته ولېږدوي .)) اړېوت نابت د خپل یادښت په پای کې هغو اصلاحي او خیرخواهي نقطو ته چې ټاکل شوي وه رابرتس د لیتن دتجویز له مخې د افغانستان خلکو ته وښيي او په هغه کې له هغه ظلم او زبېښاک څخه، چې بارکزیایي واکمنو پخوا پر خلکو باندې رواه باله ، ژمنه وکړي، په سمه توګه وړاندوینه وکړه، چې آیا دا ډول د عدالت او خیرخواهي څرګندونه ((د قدرت د واکمن عمل پر وړاندې د پوځو او تشو تمرینونو په توګه محکوم نشي ؟ ایا د خلکو هغه غوسه، چې مخکې له هغه زموږ سره مخالفت لري او د هند نیول یې زموږ له خوا په عبوسیت سره مشاهده کړي دي، راتلونکو نسلونو ته ، پرته له دې کتلو څخه به په بل نظر وګوري ، چې موږ د یوه غیر نژاد داسې منفور فاتحان یو، چې د ملک نیولو شهرت موږ اړ کړي یو د هغوی بې حاصله او بې سرپناه هېواد ونیسو؟))⁹¹ ممکن د اړېوت نابت د همدې مستدل اعتراض له امله وي، چې لیتن لندن ته په خپلو څو وروستیو یادښتونو کې د خپل لومړني تجویز قاطعیت کې تعدیل راوست او خپل تجفاویز یې د هغه څه په اړه، چې د شمالي افغانستان په نامه وړندی کړ، لنډ مهاله وپاله، خو دا یې څرګنده کړه، د امیر مقام چې د استعفا له امله تش شوی و، د انګرېزانو له خوا سره له دې چې موقتي هم دي باید ډک او اشغال شي او هغوی د قدرت په کړنو (اعمالو) کې ((څرګند، چټک او ډېر باثباته وي .)) یواځې د کندهار په نامه چې لوېدیځ افغانستان بلل کېده، لیتن صراحت کاوه چې باید یو د ((خراج ورکوونکیو هېوادونو او د هندوستان د امپراتورۍ تابع)) په توګه د افغانستان د ټولې ادارې په آیده کې د یوه واحد واکمن تر واک لاندې ناممکن وبلل شو .

لیتن په خپل دغه یادښت کې حتا د افغانستان له تخلیې څخه، وروسته له هغه ، پخپل لاس راوستلي چاواکي تابع واکمنان په بېلابېلو سیمو کې وټاکل شول، خبرې وکړې، خو د پوځونو وتل یې د راتلونکي کال تر مني پورې وځنډول، چې تر هغه وخته د پرلپسې لښکر کشیو په واسطه دبرتانیې زور او قدرت، د هغه په عقیده، د افغانستان خلکو ته مسلم شوی وي .⁹² دبرتانیایي حکومت د لیتن له نظریاتو سره همغږي وښووه او د دسمبر پر ۱۱ مه یې لیتن ته خبر ورکړ، چې (۹ د افغانستان د ټول پخواني سلطنت لپاره نور دیوه واحد حکومت تاسیسول ناشوني دي او دپایښت هیله ترې نه کېږي .)⁹³

د امیر تبعید:

عجیبه ده ، یا لږترلږه افغانانو ته دا معلومه وه، چې امیر یعقوب خان د افغانستان حکمران و ، خو هغه خپله استعفا د پردیو پوځونو یوه قوماندان ته وسپارله . امیر وروسته تر هغه پوځ او د کابل خلک د برتانیې د سفارت په نړولو، د انګلیس حکومت د خان دښمن وګرځاوه . د خلکو د غوښتنې پر خلاف یې له هغوی سره اړیکې ټینګې کړې او د خان د ساتنې او احياناً د قدرت ساتنې په هیله یې پر یرغلګرو پوځو تکیه وکړه . داکار د هغه د واکمنۍ په اعادي (راګرځېدو) سره ګټور ثابت نه شو، خو د هغه د شخصي ژوندانه تضمین یې وکړ. لیتن نه غوښتل د امیر شیرعلي خان د کورنۍ هېڅ غړی هم نور د افغانستان او یا یې د یوې برخې واکمن شي او هغه وروسته له دې، چې د څېړنې کمېټې خپلې پایلې اعلان کړې، د تاج او تخت بېرته ورکول یې امیرته ناممکن وبلل . د څېړنې د کمېټې پایله دا وه چې ((امیر او د هغه نژدې مشاورین) په دې سره چې پر سفارت باندې په تېرې کې د خان سپیناوای وکړي، هغوی هغه وخت چې برید پیل شو او لایي دوام درلود، موقع کې درلودله، چې د سفارت د نجات او ساتنې لپاره په اغېزمنه توګه کار وکړي او هغوی لږترلږه د سفیر او د هغه د ملګرو په برخليک کې بې پروا پاتې شول .⁹⁴ بې وسلې شوی امیر په خپل آریایي هېواد کې تر یوې میاشتي زیات نور هم د رابرتس (مېلمه)

⁹⁰ - لیتن کریڼ بروک ته ، تلګرام، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۱۹ مه ، م ض س س ه ، ۲۳ توك ، ۱۱۸۷ مخ .

⁹¹ - د سرارېوت نابت یادښت، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۲۲ مه ، م ض س س ه ، ۲۳ توك ، ۱۱۸۹ مخ .

⁹² - په بالفور کې نقل قول ، ۳۷۶- ۳۸۱ مخونه .

⁹³ - په بالفور کې نقل قول ، ۳۸۷ مخ .

⁹⁴ - په کابل کې د برتانیې پر سفارت دبرید راپور ، ۱۸۷۹ نومبر ، م ض س س ه ، ۲۴ توك ، ۲۵ مخ . بالفور ، ۳۷۶ مخ .

د انگرېزانو د واکمنۍ د تینګښت لپاره ناکامی هڅې :

د رابرتس له راتګ سره سم د کابل ښار واقعي واکمني د هغه په لاس کې وه؛ خو د امیر د استعفا تر منلو (د اکتوبر تر ۲۸ می) پورې لا هم د امیر محمد یعقوب خان د واکمنۍ تمه کېدله او د افغانستان خلکو لا هم ځانونه د یوه اسلام پال واکمن تر سیوري لاندې بلل او داسې فکر یې کاوه، چې دا استیلا به د ۱۸۴۲ د غچ اخیستنې د لښکر کشۍ غوندې لنډ مهاله او تېرېدونکې وي .

رابرتس د کابل د ادارې د امارت په برخه کې د یرغلګرو پوځونو د ستر قوماندان په توګه د یوه پرېکنده او وروستي تصمیم تر نیولو پورې د امارت واګې په خپل لاس کې واخیستې او وپتېیل شوه، چې د محمد زایي سردارانو ، د ښار د امامیانو او میرزایانو په مرسته به، چې ځان یې د ټولو انګرېزي چارواکو واکمن باله، اداره شي او د ځمکې د عوایدو او مالیاتو لاس ته راوړني او د عامه شتمنیو لګښت به د هغه له خوا تنظیمېږي او هغه کسان به سزا وويني، چې د مالیاتو په ورکړه او په هغو پورې له اړوندو موضوع ګانو سرغړاوی وکړي او یا پکې ځنډ راولي . په عین حال کې لکه څنګه چې ژمی راتلونکی و، د خوراکي توکيو د را نیولو او حتا د سون د توکيو لپاره د نغدو پیسو لپاره ډېرې هڅې کېدلې .

د دغه پروګرام د پلي کولو لپاره دوی لارې په کار واچول شوي ، د کابل په ګاونډ سیمو کې د انګرېز پلویو واکمنو ګومارل او د هغوی د ساتنې او د خلکو د کرارولو او تابع لپاره د ډېرو چټکو سوړو قطعو لپیرل . البته د دغه پروګرام بریالیتوب په نهایت کې د انګرېزانو د واکمنۍ پر تینګښت او پاتېدو باندې تمامېده . د ((ګوګناري زیو)) په منځ کې یو شمېر خلګ له رابرتس سره مرستې کولو ته تیار وو . دا به یې ځایه نه وي، ووايو چې د دغو سردارانو لوی امتیاز دا و، چې واکمني کورنۍ (حاکم خاندان) ته منسوب وو . هغوی چندان شخصي لیاقت نه درلود او په قومي او ولسي خلکو کې یې اعتبار له لاسه ورکړی و؛ په ځانګړې توګه وروسته له هغه چې د پردیو یرغلګرو، خو واکمنو پوځونو سره یې په ډاګه معاضدت پیل کړ. بدبختانه د دغو سردارانو په اړوند او د دوی د دریځ په اړه معلومات زموږ په لاس کې نشته او ښایي د دوی عمده محرک شخصي ګټې وبللای شو. خو په بشپړه توګه ثابت شوه چې هغوی د رسمي مقاماتو په لټه او د امتیاز مستحق وو او د نیل بان لپاره یې انګرېزي مقاماتو ته واسطې او شکایتونه کول او هغه وخت چې په کابل، غزني، وردګو، تګاو، لوګر او ننگرهار کې د پردیو د تسلط پر وړاندې د مقاومت طرحه جوړېدله، دغو سردارانو به له پردیو پوځونو سره مرسته کوله .

رابرتس د نومبر په میاشت کې د کوهدامن، میدان او لوګر لپاره واکمنان د نومونو په ترتیب سردار شهباز خان⁹⁵، سردار محمد حسن خان⁹⁶ او سردار عبدالله خان⁹⁷ وټاکل . د امیر دوست محمد خان زوی سردار ولي محمدخان، چې په ((لاتي)) سره مشهور و، د ترکستان د ولایت د واکمن په توګه ونومول شو؛ خو هغه لاهم د سفیر سرشته نیوله، چې په کابل کې د ((سپتمبر ټوپان)) پېښ شو . رابرتس د سردار محمد شریف

⁹⁵ - سردار شهباز خان د سردار محمد اکرم زوی او د امیر دوست محمد خان لمسی و . مور یې د پروان له سیدانو څخه وه . پر ۱۸۷۹ کال له سردار ولي محمد خان سره یوځای د رابرتس سره دلیدني کتنې په موخه زرغون ښار ته لاړ . د خبرو کلاکت یې درلود . حتا د خبرو کولو دوام ورسره ناممکن و (ش ز س س ، ۱۸۰ - ۱۸۲ مخونه .

⁹⁶ - سردار محمد حسن خان د امیر دوست محمد خان زوی و . د غه سزادر د دي لپاره، چې د امیر شیرعلي په خدمت کې داخل شي خپل ورور یې چې د امیر مخالف و، پر ۱۸۷۱ کال یې په زندان کې وواژه . د امیر شیرعلي خان په وینا ((د هغوی مور یوه کشمیری فاحشه وه، چې له هغوی څخه داسې چارې تر سره کېدلې .)) سردار محمد حسن خان د یوه افغان لپاره له حد نه زیات غوښت و. (افغانستان د مشرانو ، سردارانو او نور مخکښانو د ژوندانه شرحه) (له دی وروسته ش ز س س ، دیرتاني هند خپرونه ۱۸۸۸ ، ۹۵ - ۹۶ مخونه .

⁹⁷ - دا څرګنده نه ده ، چې دا میر کومې کورنۍ ته منسوب و . په دی نامه پو بل سردار د هرات د پخواني والي سردار سلطان جان زوی و؛ خو دا سردار د انګرېزانو ډېر سخت دوښمن و .

کله چې نوي حاکمان وټاکل شول، سربېره د ځمکې د مالياتو له راټولو يې دا هم ومنله، چې اضافي خوراکي توکي او مهمات د پيسو په مقابل کې له خلکو څخه په لاس راوړي. د هغوی په تعقيب پسي نظامي قطعي ولپيرل شوي، لومړی يوه د سپرو قطعه د بېکر تر کوماندانۍ لاندې ميدان ته ننوته، چې د هغه ځای خلکو د جنرال محمدجان خان وردگ او ملا مشک عالم د پيروانو د بهرني ضد فعاليت له امله د مخالفت لومړی نښې رابنکاره شوي. بېکر د امنيت دکلي د مشرانو د نيولو ادعا وکړه؛ خو بهادرخان امرخېل غلجي په نرخ کې د هغه مقابلي ته ودرېد او د بېکر قطعه د بسيارمتين خان موصوف له قلعي څخه د سختو توغونديو تر بريد لاندې راغله او بېرته ناکام راوگرځېدل. ⁹⁸ بله ورځ په داسې حال کې چې فردريک پخپله ميدان ته لاړ، د سوارو يوه قطعه يې چې په ټانکونو سمبال وه، د بهادر خان مقابلي ته واستول؛ خلکو خپل پټنځايونه (مواضع) تش کړل او د دوښمن پوځونو لس کلي، چې خلک پکې نه وو، ونړول او خوراکي توکيو، لرگيو او هر څه يې ته اوږ ورته کړ او حيوانات يې ټول چور کړل. ⁹⁹ د نومبر پر ۲۷ مه بېکر د وردگو بيبي بادم ته ورسېد، د کلي خلکو مېلمستيا ورته وکړه؛ وروسته چې د ملا مشک عالم پيروان نوموړي کلي ته ننوتل، له يرغلگر پوځ سره ونښتل؛ خو په شاتگ ته اړ شول، يرغلگرو پوځونو دغه لوی کلی ټول وسواوه. ¹⁰⁰ بېکر د نومبر پر ۳۰ کابل ته راوگرځېد. له هغه وروسته د ملا مشک عالم پيروانو سردارمحمد حسن خان ته له يرغلگرو پوځونو سره د لاس لرلو په تور د مرگ سزا واوروله. سردار شهباز خان په پروان کې له ۲۰ تر ۳۰ نامهم ملکان وهڅول، چې له رابرتس سره کابل ته لاړ شي؛ خو نورو خلکو هغه ((فرنگی)) وباله او ويې گواښه، چې له پروان نه وځي او که نه نو ژوند به يې له خطر سره مخ شي ¹⁰¹ سردار عبدالله خان هم دسله والو پوځونو د تېريو له امله لوگر پرېښود او کابل ته يې پناه يوره.

په عمومي توگه د دسمبر تر ۴ مې پورې د کابل گاونډيو سيمو کې د انگرېزانو د واکمنۍ د پايښت او ټينگښت لپاره د رابرتس هڅې نه يواځې ناکامې شوې؛ بلکې له هغه وروسته يو عمومي پاڅون راپورته شو او پر کابل يې هجوم وکړ. هنسمن د دغه پروگرام ناکامۍ ته په دوو دليلونو سره نسبت ورکوي ((لومړی دا چې په ټول هېواد کې يو افغان هم دا روحیه نه لري، چې موږ دې دلته پاته شو او دويم له دې نه هم جدي تر دی، چې موږ ځانونه د يوه داسې واکمن ساتونکي بولو او هغه مو تر لاس لاندې دی او هېڅ واک او قدرت نه لري.)) ¹⁰² د هنسمن تشخيص سم دی؛ خو هغه يواځې پر کابل باندې د انگرېزانو د ولکې پر وړاندې د عمومي عکس العمل يو جز و، چې د راتلونکي څپرکي موضوع جوړوي.

پينځم څپرکی

د دسمبر عمومي پاڅون

سريزه: هغه خت چې د کابل ښار د انگرېزانو تر واکمنۍ لاندې آرام و او درباري خلکو او ځينو نورو ښاري اوبوروکراتانو د پرديو واکمنۍ ته د تسليم سرونه اېښي وو؛ د مقاومت زنگونه د کابل په شاوخوا سيمو کې د ولسي خلکو له خوا وکړنگول شول او د يرغلگرو نظامي قطعي يې د کابل په شاوخوا سيمو او خپله کابل کې تر سختو جگړو وروسته په شا وتمبولي او بلاخره په شيرپور کې محاصره شوې. په دغه څپرکي کې هم دا موضوع گاني څېړل کېږي.

98 - هنا، ۳، ټوک، ۱۵۵ مخ.

99 - هنا، ۳، ټوک، ۱۵۵ مخ.

100 - هنا، ۳، ټوک، ۱۰۴ مخ.

101 - هنسمن، ۳، ټوک، ۱۸۲ - ۱۸۳ مخونه.

102 - هنسمن، ۹۹ مخ.

د وسله والو خلکو د مقاومت لپاره هڅونې :

دا به ستونزمنه وي ووايو، چې د پرديو يرغلگرو پر وړاندې د مقاومت ولولي له کومې سيمې او د کومو خلکو په منځ کې راپورته شوي؛ خو په دې نهضت کې درې مرحلې (پراوونه) ليدل کېږي. لومړۍ مرحله يې د دوښمن د پوځونو، له دويم يرغل څخه پيلېږي، دويمه هغه يې د امير د استعفا په منلو او درېيمه يې د هغه په تعبير سره پيلېږي. د لومړۍ مرحلې ځانگړنې عمدتاً د بهرنيو پر ضد احساساتو څرگندونه او له هغه وروسته په عمومي پاڅون کې د همدغو احساساتو افاده کول وو. کله چې د انگرېزانو د دويمې لښکر کښې اواز خپره شوه. د کابل پتوشويو استازو د ختيځ افغانستان په قومي سيمو کې خلک هڅول، چې وسله راواخلي او د بهرنيو پوځونو په مقابل کې مقاومت وکړي. حتا ويل کېږي چې امير يعقوب خان د مهمندو، اپريديو او شينواريو قومونو ته مکتوبونه ولېږل او ترې ويې غوښتل، چې سره راټول شي. رابرتس د سپتمبر پر ۱۷ مه د پکتيا له غلجيانو څخه واورېدل، چې امير هغوی ته لارښوونه کړې، چې ټول هغه سرکونه پرې کړي، کوم چې د کرم له علي خېلو نه کابل ته غځېدلي دي. په کندهار کې د انگليس سياسي استازي سان جان خبر ورکړ، چې خلکو ته لارښوونه شوې وه، چې د انگرېزانو د پوځونو د پرمخيو خنډ ونه گرځي؛ خو ځانونه د هغوی پر مواصلاتي کرښو د برید لپاره چمتو کړي.¹⁰³ دا هڅونې ښايي له هغه وروسته وي، چې ويل کېدل د کوکناري له وژني وروسته د غلجيانو مشرانو او نورو ((په کابل کې غونډه وکړه او په هغې کې لوړه وشوه، چې د يرغلگرو پوځونو مقابلې ته به درېږي. د محمد زيو د دو سردارانو په قول، چې نومونه يې معلوم نه دي، پخپله امير په هغې غونډه کې شتون نه درلود او له موضوع څخه د مستوفي حبيب الله وردگ او سپه سلار داوود شاه په وسيله خبر شو.)) لکه څنگه چې ويل کېدل ((هغه موافقه وکړه، له هغوی سره د انگرېزانو پر وړاندې يو ځای شي؛ خو په کابل کې عمومي نظر داسې و، چې امير په داسې يو حالت کې تر اغېز لاندې و، چې ممکن پر هر څه توافق وکړي.))¹⁰⁴ په هر حال علي خېلو ته رابرتس ته د پلاوي په استولو سره او ورپسې د لوگر په خوشي کې د امير په تسليمېدلو سره له بهرنيو پوځونو سره مقاومت ظاهراً پای ته ورسېد او له هغه وروسته قومي مشرانو، مذهبي عالمانو، نظامي جنرالانو، ځينو دولتي چارواکيو او (يعقوب زيو) ته منسوبو سردارانو يا په وگړنيزه (فردې) او يا په ټوليزه توگه عملي هڅې پيل کړې او ډېر شمېر عامو خلکو يې ملاتړ وکړ.

رابرتس د اکتوبر پر ۱۶ مه څرگنده کړه چې له شک پرته د افغانستان د خلکو يوه برخه د انگرېزانو دوښمنان دي؛ خو هغه په دې ناسم فکر و، چې دا دانگليس ضد احساسات به ښايي د وخت په تېرېدلو سره له منځه لاړ شي.¹⁰⁵ سان جان له کندهار نه خبر ورکړ، چې جنوبي غلجيان، يانې هغوی چې د کابل او کلات تر منځ پراته دي، ټول د انگرېزانو مخالف دي.¹⁰⁶ په عين حال کې ((... گڼ شمېر کسان چې ډېری يې د کابل د پخوانيو نظامي قطعو غړي وو، اوسمهال په غرونو او کليو کې په کمين کې پټ دي. دا خلک يواځې يوه مشر ته اړتيا لري، چې جنجال راپورته کړي.))¹⁰⁷ دا وضع البته د پرديو پر ضد د هڅونو پايله وه، چې مخکې پيل شوې وې. ويل کېدل چې ((افغان عسکرو، چې مخکې په کابل کې وو، د هېواد په ډېری برخو کې يې د پاڅون تخم شيندلی و.))¹⁰⁸ منظمې هڅونې د ملامشک عالم اندري له خوا کېدای شوای، چې خپل استازي يې د همدې موخې لپاره هر لور ته استولي وو. د زابل په کلات کې د هغه يو مخفي استازی، چې هغه پخپله هم ملا و، خلک يې د يرغلگرو پوځونو پر وړاندې راپارول او د ملا مشک عالم په وينا د سوات د اخوندصاحب زوی د خپلې سيمې خلک د انگرېزانو پر وړاندې پاڅون ته رابلل او ملا مشک عالم انگرېز پلوي مشران سرادار ولي محمد خان او د غزني واکمن سخت تقبېح کول.¹⁰⁹ خو د جهاد بيرغ مخکې له دې، چې يرغلگر پوځونه د لوگر خوشي ته ورسېږي، د درو پياده قطعو او په غزني کې د يوه توپچي غونډ له خوا د لومړي ځل لپاره پورته شو او هغوی د غزني له حاکم څخه وغوښتل، چې مشري يې پر غاړه واخلي.¹¹⁰ ورپسې ملا مشک عالم او د سيمې نورو

103 - لينن کرين بروک ته، ۱۸۷۹ د سپتمبر ۲۵ مه، م ض س س ه، ۳ ټوک، ۵۹۸ مخ.

104 - سان جان لایل ته، د هند خارجه سکرتر، ۱۸۷۹ د نومبر ۲ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۴۲۷ مخ.

105 - رابرتس لایل ته، (ټيلگرام)، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۱۶ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۱۷۹ مخ.

106 - سان جان لایل ته، (ټيلگرام)، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۲۸ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۱۷۱ مخ.

107 - رابرتس لایل ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۴ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۴۲۳ مخ.

108 - رابرتس لایل ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۴ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۴۲۴ مخ.

109 - سان جان خارجه سکرتر ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۱۷ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۴۲۱ مخ.

110 - د غزني حاکم رابرتس ته، ۱۸۹۷ د نومبر لومړۍ، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۶۵۴ مخ.

د امير په تبعيد او د يوه پردي او نامسلمان شخص په واسطه د امارت د مقام په نيولو سره ، چې رابرتس نومېده، قومي مشرانو او اسلامي علماؤ د جهاد اعلان خپله دنده وگرځوله او جنرال محمد جان خان وردگ چې مخکې ((د الوسي لښکر د برابرولو په موخه د وردگو قوم ته داخل شوی و، د خلکو په زړونو کې يې د جهاد او غزا مينه ورواچوله او غزني ته ننوت او هلته د ملا دين محمد چې په محمد مشکين مشک عالم انډر سره مشهور و ، ملا عبدالغفور لنگري او نورو سپين ږيرو، مشرانو، عالمانو، د وردگو، انډرو، ترکي، سلیمان خېلو، وزيرو، ځدرانو، خواجه گانو، تاجیکو او نورو قبيلو سره غونډې وکړې ... له غزني نه يې د جهاد احرامونه وتړل .¹¹³

هغه چا چې د دغې موضوع په اړوند د افغانستان د مسلمانو خلک احساسات بڼه درک کړي وو او د هغه نظر موږ ته رارسېدلی دی، هغه د فراه حاکم سردار مير افضل خان و. نوموړي په يوه مفصل ليک کې خپل د تره زوی سردار شيرعلي خان ته، چې په کندهار کې انگليس پلوی والي و، ليکلي وو چې ((... د مذهب ساتنه پر هر مسلمان وگړي فرض ده ... او د دين ساتنه په يوه حکومت پورې تړلې ده، خو کله چې حکومت له منځه ځي، په هغه صورت کې له شک پرته به زموږ دين باقي پاتې نه شي، لکه همدا اوس چې د اختر د لمانځه اداکول بند شوي دي .))¹¹⁴ (يعقوب زيو) سردارانو، دکابل ښار سوداگرو او د کابل د قزلباشانو مشرانو او نورو دربارتس په نامه په يوه مفصل ليک کې، له هغه وروسته چې د امير په استعفا ورکولو کې يې شک درلود، څرگنده کړه چې ((حتا که چيرې هغه استعفا ورکړې وي، ولی د هغه زوی، چې د ټولو افغان مشرانو له خوا د هغه د ځای ناستي په توگه منل شوی و، له امارت نه محروم شي .))¹¹⁵

د دغه اعتراض يوه مانا دا کېدای شوای، چې د يوه مسلمان امير په نه شتون سره د يوه مسلمان هېواد خپلواکي له منځه تللي او دا حالت دخلکو لپاره د منلو وړ نه دی . په هر حال د عمومي جهاد تر اعلان پورې د غزني، وردگو ، لوگر، کوهستان، تگاو نجراب د سيمو خلک د يرغلگرو پر وړاندې سره يو موټی شوي وو، حتا د نومبر په منځنيو ورځو کې ملامشک عالم ډېری خلک د دغې موخې لپاره راټول کړي وو .¹¹⁶ هغه د نومبر تر وروستيو پورې په وردگو کې و او استازو يې په کوهستان کې د خلکو په هڅولو لاس پورې کړی و، چې له امله يې د کوهستان ، کوهدامن او تگاو خلک چمتو او عملياتو ته تيار شوي وو¹¹⁷ . د کوهستان او کوهدامن خلک د مير بچه او سرورخان پرواني په مشرۍ د نومبر پر ۲۹ مه په شيرپور کې پر يرغلگرو پوځونو باندې تېري ته تيار وو او محمد عثمان خان صافي تگاو له خپلو پيروانو سره په ځان پسي کړی و.¹¹⁸

په عين حال کې د وردگو خلکو د لوگر خلک جهاد ته راوبلل او ويې هڅول .¹¹⁹ حتا کله چې د ږوب د سيمي کاکړ د غلجيانو له پاڅون نه خبر شول، له کفارو سره د مقابلي لپاره يې د کندهار له والي سره د ۶۰۰۰ جنگياليو د ليرلو ژمنه وکړه .¹²⁰ البته د کندهار انگليس پلوي والي هغوی د هڅوني پرځای زړه توري کړل . د نومبر په پای کې د غزني د سيمو ۷۰۰۰ جنگياليو د احمدخان، امين خان او عبدالقادر تر مشرۍ لاندې د غزني انگليس پلوی حاکم حاجي محمد سعيد له محاصرې وروسته له هغه ښار نه تېبتي ته اړ کړ .¹²¹ په دې ډول هندوستان

111 - د غزني حاکم محمد سعيد اغاز رابرتس ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۳۰ مه ، م ض س س ه ، ۲۳ ټوک ، ۱۶۵۱ مخ .

112 - سراج التواريخ، ۳۵۳ مخ .

113 - سراج التواريخ، ۳۵۵ مخ .

114 - سردار مير افضل شيرعلي خان ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۲ مه ، ی ک ۱۸۷۹ د دسمبر ۸ مه ، م ض س س ه ، ۳ ټوک، ۱۷۹۹ مخ .

115 - افغان مشران رابرتس ته ، لایل ته درابرتس په راپور کې، ۱۸۷۹ د دسمبر ۳۰ مه ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک، ۶۴۲ مخ .

116 - ی ک ، ۱۸۷۹ د نومبر ۱۵ - ۱۹ ، م ض س س ه ، ۲۳ ټوک، ۱۵۹۹ مخ .

117 - رابرتس لایل ته ، ۱۸۷۹ د نومبر ۲۹ مه ، م ض س س ه ، ۲۳ ټوک، ۱۶۳۱ مخ

118 - ی ک ، ۱۸۷۹ د نومبر ۲۹ مه ، م ض س س ه ، ۲۳ ټوک، ۱۶۰۷ مخ

119 - رابرتس لایل ته ، ۱۸۷۹ د سپتمبر لومړی ، م ض س س ه ، ۲۳ ټوک، ۱۶۳۱ مخ

120 - رابرتس لایل ته ، ۱۸۷۹ د سپتمبر ۳ مه ، م ض س س ه ، ۲۳ ټوک، ۱۶۳۲ مخ

121 - د غزني حاکم رابرتس ته ، ۱۸۷۹ د نومبر ۳۰ مه ، م ض س س ه ، ۲۳ ټوک، ۱۶۵۱ مخ.

د انگرېزانو دفاعي لشکر کشی :

د نومبر پر ۲۵ مه له میدان څخه د رابرتس تر راگرځېدلو وروسته اوضاع په کابل کې ظاهراً آرامه، خو کرکېچنه شوه. له هر چا اورېدل کېدل، چې له یرغلگرو سره د مقابلي وخت رارسېدلی دی او د شیرپور مستحکمه چهاوني به د شپې له خوا د افغان جنگیالیو تر گوریلابي بریدونو لاندې راشي. د کابل ښار صرافانو چې ډېری یې اهل هند وو، ویل چې د تګاو او کوهستان خلک چې په سرای خواجه کې راټول شوي وو، ښایي هره شپبه د شیرپور په مقابل کې راڅرګند شي. جنرال داوودشاه چې په دې وخت کې د انگرېزانو په خدمت کې و، رابرتس یې وپراوه، چې عمومي پاڅون نژدې او دا پاڅون د هغه څه پر خلاف چې ویل کېدل افغانستان له مشرانو څخه محروم شوی، د یو شمېر مشرانو له خوا رهبري کېده.¹²²

رابرتس د دفاعي ترتیباتو نیول حتمي وبلل. هغه ته څرګنده وه، چې څلوېښت کاله وړاندې د برتانیې یو قوي پوځ په همدغه غرني هېواد کې له منځه تللی و. په دې اساس یې هڅه وکړه چې د څلوېښت کاله پخوا د یرغلگرو پوځونو قوماندان جنرال الفستن پر خلاف ځان په دې بحراني ورځو کې اغېزناک ثابت کړي. رابرتس لومړی د یوه ستر حکمران په توګه په شیرپور کې دربار تشکیل کړ او له هغه مخکې یې وړاندیز کړی و، چې خلک خپلواک دي، چې خپل غوښتنلیکونه هغه ته وړاندې کړي، خو داسې یې هېڅ هم ونه کړل.¹²³

رابرتس چې څنګه د دسمبر پر ۴ مه خبر تر لاسه کړ، چې کوهستانیانو د هجوم اراده کړې ده او ملا مشک عالم له خپلو جنگیالیو سره له بیني بادم څخه ارغندی ته راغلی دی د دفاعي عملیاتو د نیولو په اړه یې تصمیم ونیو او له خپلو همکارانو سره یې په یوه علمي شورا کې دې پایلې ته ورسېد، چې د افغانستان جنگیالي مخکې له دې، چې کابل او شیرپور له خطر سره مخ کړي، باید د توپخانې اوسوارو په اغېزمنو او چټکو عملیاتو سره مغلوب شي. په دې اساس د میکفیرسن تر قوماندانۍ لاندې یوه نظامي قطعه د ناناجي (د باغ بالا د غارې) د کوتل له لارې د چهاردهي د وادي په لور او بله قطعه یې د جنرال بېکر تر قوماندانۍ لاندې د سنگ نوشي د تنګي او د لوګر د چهل دختران له لارې د میدان په لوري ولېږله. چې افغانان په ارغندی کې له اړخه او د شا له لوري تر برید لاندې ونیسي، په عین حال کې یوې قطعي ته، چې په جګدک کې وه، لارښوونه وشوه، چې په بېره کابل ته راشي.

خو میکفیرسن ته هماغه وخت، چې له افشارو یې حرکت پیل کړ، لارښوونه وشوه، چې خپله موخه (تګ لاره) بدله کړي او د سره کوتل (خیرخانی د کوتل) له لارې پر کارزمیر او کوهستان هجوم وروړي او د هغه ځای جنگیالي مخکې له دې چې د میدان له جنگیالیو سره یو ځای شي، تیت و پرک کړي. میکفیرسن هغه کوهستانیان چې په کارزمیر کې راټول شوي وو، د لنډ وخت لپاره تیت و پرک کړل، خو له هغه وروسته متصل په بېلابېلو محاذونو کې مجاهدینو په ځانګړې توګه په ارغندی کې کلک مقاومت پیل کړ، چې د رابرتس ټول جنگي پلانونه یې له ماتې او ناکامۍ سره مخ کړل.

دا ممکنه نه ده، هغه وړي او لویې جګړې چې د دسمبر له ۱۱ - ۱۵ پورې په کابل او شاوخوا نژدې سیمو کې د افغانانو او انگرېزانو ترمنځ پېښ شوي، په دقیقه او مفصله توګه بیان کړو، خو د دغو جګړو عمومي شرحه حتمي ده. د همدې جنگونو له امله وه، چې وروسته د افغانستان په اړه د برتانیې په تګلاره کې بدلون راغی، چې وروسته به بحث پرې وشي. د دغو جګړو د دقیق بیان د ناممکنوالي عمده لامل د افغاني سرچینو محدود والی او برعکس له حده زیات د انګرېزي سرچینو مفصل والی بلل کېدای شي. د دغو پېښو شرحه له سراج

¹²² - هنا، ۳، ټوک، ۱۶۱ مخ.

¹²³ - هنا، ۳، ټوک، ۱۶۲ مخ.

پر کابل د تېری پلان:

د ۱۸۷۹ کال د دسمبر په دویمه اونۍ کې، کابل د جنوب، لوېدیځ او شمال له لوري د افغان جنګیالیو تر بریدونو لاندې راغلی، چې پردي پرغلګرو وباسي او یا یې د مقابله په صورت کې له منځه یوسي. د لوګر، زرمت، منگل او خدرانو خلک د جنوب له لوري د لوګر له خوا، د کوهدامن، کوهستان، تګاو او نجراب خلک د شمال له لوري او دمیدان وردگو او غزني خلک د لویدیځ له لوري پر یو وخت په کابل ور وخوځېدل¹²⁴ په لنډه توګه د میدان جنګیالیو د جنرال محمدجان خان وردګ په قوماندې د ارغندی د چوک له لارې قاضي کلا (قلعه قاضي) ته ننوتل، وروسته له هغه چې پرغلګرو پوځونو ته یې ماتې ورکړه، ځانونه یې په چټکۍ سره دهمزنگ او کابل ته ورسول. د شمالي قواوو د میرېچه خان بابه قشقار او محمد سرور خان پرواني په مشرۍ د کاریزمېر او اسمایي غره له لارې او جنوبي قواووې د غلام حیدرخان چرخي تر مشرۍ لاندې د هندکي، ویسل آباد، د همزنگ او د بني حصار د یوې برخې له لارې کابل ته راننوتلې.

د قاضي کلا جګړه:

هغه پېښې چې د دغه عمومي هجوم په پایله کې د افغان جنګیالیو او بهرنیو پرغلګرو تر منځ پېښې شوې ډېرې زیاتې دي. د انګلیس نظامي لیکوال هنا، هغه پېښې چې د سمبر پر ۱۱ مه په قاضي کلا کې رامنځ ته شوې، راسې بیانوي:

((ډېره موده لانه وه تېره شوې، چې ټول افغان پوځونه چې صف جلوي یې نژدې دوو میلیوته رسېدله او په داسې حال کې، چې سره سپین او آبي بېرغونه یې په لاسونو کې وو او هغوی یې سواره، په ستایلي ډول رهبري کول، یوځل بیا یې د یوه قوس په بڼه په پرمختګ پیل وکړ او موخه یې ظاهراً دا وه چې د برتانوي پوځونه احاطه کړي او له شیرپور نه وباسي. مسي (massy) په دې هیله چې د توپونو اور او غرزهار افغان جنګیالیو وپروې وي، خپل ټانکونه یې نور هم قاضي کلا ته نژدې کړل او هغوی یې جګړې (عمل) ته راوبلل، لومړۍ د دو نیمو زرو او وروسته د دوو زرو گزو په واټن سره؛ خو دا کار اغېزناک تمام نه شو په هغو ځایونو کې به چې دټانګ گولۍ لګېدلي، افغانان به د یوې شېبې لپاره تیتېدل؛ خو احاطه کونکي خوځښت په ښه توګه پر مخ تللو. مسي د دې لپاره له هغه خطر څخه چې هره شېبه یې دوی گواښل، نجات ومومي؛ ځان یې اړ وباله، چې په بېره په شاتګ وکړي او د کابل سیند له یوه مرستیال سره، چې د افغانانو له لومړۍ لیکي څخه ۱۷۰۰ گزه لرې و، د څلورم ځل لپاره ځای پر ځای شي، په دې وخت کې د افغانانو د توپکونو گولۍ د هغوی د ټانکونو شا و خوا لګېدلي. گو (Gougu) چې له خپل لانسرز (Lancers) پوځ سره د دښمن کېن اړخ ته د خوځون په حال کې و، په همدې موقع کې یې پر سورو جلویانو هجوم ور وړ؛ سره له دې چې له هغوی نه یې یو شمېر ووژل او یو بېرغ یې لاس ته راوړ؛ په دې ونه توانېدل چې د عمده لښکر پر مخیون ودروي. ټانکونه څو څو ځله شاته و تمبول شول او په لنډ واټن کې به یې پر دښمن (افغانانو) گوزارونه کول، هغوی چې په لوړو اوازونو سره الله، او بسم الله ویل، په وپروونکیو نارو سره پر مخ تلل او په هره ناره سره به وړاندې تلل.

مسي د وروستۍ مایوسۍ چاره په دې کې ولیده چې د نهم لانسرز ۳۰ سواره پیاده کړي او د ټانکونو په شاتګ مصنئون وساتي، خو څنگه چې له هغوی سره د کارابین توپکونه وو پر شاوخوا گڼو ډلو یې اغېزه ونه کړه او

¹²⁴ - د افغان دویم جنګ رسمي شرحه، ۲۴۹ مخز رابرتس، ۴۲۹ مخ.

د هغوی په مخکې افغان پوځ قرار درلود چې د جنګي کتارونو په شکل وړاندې تللو، بېرغونه یې خوځول او د بریالیتوب نارې وهلي. په داسې حال کې داسې انګېرل کېدل، چې د بې خبرۍ په حال کې به په ارغندی کې له منځه لاړ شي. د دغه لښکر په څنګ کې ټانکونه او سوري او کچري توپخاني د ټیپنټي په حال کې وې. او هغوی سره له دې چې په خپل حال نه وو، پاتې، له دې نه عاجز شوي وو، چې د هغو زرګونو کسانو مخه ونیسي، چې د ناناجي د کوتل په لور د پرمختګ په حال کې وو، دا هغه هدف و، چې باید پرېښي یې نه وای؛ ځکه چې تر شا یې شبرپور واقع و او هلته د غلو دانو، علوفه اوسون توکیو زیاتې ذخیرې پرتې وې.

رابرتس په ډېره چټکۍ سره هیوګو (hagh gough) ته چې هغه یې د چهاوني د امر په توګه پرېښي و، یو لیکني امر ولېږه او هغه ته یې لارښوونه وکړه، چې له یاد شوي کوتل څخه ساتنه وکړي. په عین حال کې یې مسي ته یو ګرني امر وکړ او له هغه یې وغوښتل، چې پر دوښمن برید وکړي. که چېرې د هغوی پرمختګ درولای نه شي، لږ لږ خو یې وځنډوي.... عموماً داسې انګېرل کېدله چې، (شیرپور) له لاسه وتل، د رابرتس د ټولو پوځونو د نابودۍ په مانا دي. چې نه به ورته د راټولېدو کوم ځای او نه به هم ورته خوراکي توکي پاته شي... د نهم لانسرز یوه قطعه په داسې حال کې چې کلي لیند (Cleland) هغه په ځانګړي ډول رهبري کوله او د بنگال څوارلسمو لانسرونو هغه حمایه کوله مستقیماً د جنګیالیو په لور وروخوځېدله چې هغوی یې تر اور لاندې نیولي وو، او دګو په رهبرۍ قطعه د دې په لټه شوه چې د دښمن یو وزر په یوه هجوم سره مغشوش کړي. د وېرونيکیو ټوپکونو تر برید لاندې راغلل او ډېری سرتېري په چټکۍ سره د لیدونکیو له سترګو په ډوارو او غبار کې ورک شول. وروسته له دغو څپو (موجونو) څخه آسونه راڅرګند شول، چې په ټوپونو ټوپونو بېرته راغلل، پر ځېنو څوک سواره هم نه وو او پر نورو هم خلک داسې سواره وو، چې ځانونه یې د اس له زین سره سم کړي وو.... دغه برید عمومي وضع هېڅ د ښه والي لورته یونه ورله.))

((رابرتس په داسې حال کې چې دتوپچیانو بد حالت یې ولید او امید یې د هغه امید پر بنسټ چې باید ټانکونه نجات ومومي؛ کفتان سیستوارت – میکزي چې د نهمو لانسرونو قوماندې یې پر غاړه وه، د دویم مارش امر وکړ امریې ومنل شو؛ خو هغو عسکرو چې جرئت یې له لاسه ورکړی و او پر اسونو ستري سواره وو او دهغه څو تنه منصب لرونکي پاتې وو، چې رهبري یې کوله دا ورته په ډاګه شوه چې پر افغانانو یې هېڅ اغېزونه شواي شیندلای. ¹²⁵

او د سمایټ ونډهم (smith wind ham) مرسته د دې لپاره چې ټانکونه له خندق نه تېر کړي، په دې منجر شوه چې په هغه کې ولوېږي.... بل کار پاتې نه شو، پرته له دې چې دغه ټانکونه، په کوم ځای کې چې لویدلي وو، مېخ کړي او هغو په خپله ځان ته د امکان په صورت کې نجات ورکړي. له دې وروسته یوه وېرونيکی صحنه واقع شوه ځېني سواره باغونوته ننوتل او ځېنو د رابرتس لاره غوره کړه او ورسره څو تنو منصب لرونکیو د جنوبي دیوال

¹²⁵ - هنسمن دا پېښه داسې بیانوي: ((کله چې دورې له منځه لاړې. ولیدل شول، چې سواره ټولي پر دښمن هېڅ اغېز نه دی شیندلی او هغوی لا هم په مېرانه سره د کشتلت زار په لور په داسې حال کې چې توري او چاري یې اړولي را اړولي او خپل توغونه یې په ډېر غرور سره له ځان سره وړل، خپل پرمختګ ته ادامه ورکوله، سواو خلکو یې له یوه کتار نه بل ته ټوپونه وهل، حرکتونه یې رهبري کول او هغوی یې منظمول.)) هنسمن، ۱۹۳ مخ.

د همزنگ ته انگریزی پوځونو تېبته:

((د غه عملیات په دې اواره برخه کې سره له دې چې پر ماتې پیل شوي وو، تر هغه ځایه چې فاتحانو ته اړوند وو، یوازې یوه ضمني پېښه بلل کېده، یوازې له هغوی څخه په هغه کې (شهم*) نیولې وو. او عمومي لښکر د ناناجي د کوتل په لور د پرمختګ په حال کې و. ځنګه چې د هغه ۱۰۰۰ گزي واټن ته ورسېد، پرمختګ یې ناڅاپه ودرېد او تر لږ څنډ وروسته کین اړخ ته راوگرځېد او له ټول لښکر سره د همزنگ د تنګي په لور وخوځېد. محمد جان د کوم دلیل له مخې چې مشوشو لیدونکو ته څرګند نه شو، له لومړي پلان (شیرپور باندې له هجوم) څخه راوگرځېد او تصمیم یې ونیو چې د کابل د شېردروازې لورې ونیسي. انگریزانو د څو شېبو لپاره په آرامۍ سره ساه وایستله؛ خو رابرتس پوهېده، چې شیرپورته مهلت ورکړل شوی دی، نجات یې نه دی موندلی؛ ځکه چې د ځواکونو د وپشلو په حالت کې یې د ښار له لارې پر شیرپور برید باید د یو مستقیمی او توندې حملې په پرتله له خطرو کم ونه ګڼل شي؛ هغه د دې موضوع پر پوهېدو، تصمیم لاره، چې په بهر کې د هغوی د مېراني، مهارتونو او احساساتو په ساتلو سره وکولای شي، له ښار څخه د هغوی له داخلېدو مخنیوی وکړي. (126))

ماتي خورلي رابرتس، چې خپل پلانونه ناکام ولیدل، لومړی پر خپلو هغو افغان متحدینو چې په همزنگ کې ورسره وو، او د سدار ولي محمد خان په مشرۍ (د کوګناري زو) ته منسوب له یوې ډلې سردارانو څخه جوړوو، غوسه وکړه. هغوی له داوود شاه سره ((د خپل هېواد له دښمنانو سره مرسته کړې وه او اوس یې ځانونه د خاينينو د محکومیت په خطر کې لیدل.))¹²⁷ رابرتس ((دغه بدبختان د ناسمو اطلاعاتو په ورکولو سره سخت وځپل.))¹²⁸ هغوی د ځان د سپیناوي لپاره همدومره وویل، چې دوی ته ناسم اطلاعات رسېدلي وو، سره له هغه هم رابرتس قانع نه شو او ((هغوی یې تر بل هر وخت نه زیات نگران او متاثر پریښوول؛ ځکه داسې ښکارېده چې که هر لوری په دغه جګړه کې بریالی شو، هغوی به د خپل خیانت سزا ووبی.))¹²⁹ خو رابرتس په هغه فرصت کې له سختې ستونزې سره مه و، چې هغه د افغان جنګیالیو په شا تمبول وو او هغوی انگریزان په خپله د ښار د ننه ګواښول او دغه کار له دې امله اړین وبلل شو، چې د جنرال مسي د قطعي تېښېدونکيو، چې ځانونه یې شیرپورته رسولې وو د افغانانو د قوت او [تکتیا وپروونکي خبرونه یې ورکړي وو، په دې اندازه چې ((چهاوني پوځ په یوه داسې خطرناک حالت کې قرار لري، چې که هیو بی تجربې سړی وای هغو تیت پرک کېدل.))¹³⁰ په دې اساس د های لندرز (High Landers) په نامه قطعي په شمول ځینې قطعي دځان د تقویې لپاره د همزنگ ته احضار کړي. په عین حال کې یې هغې قطعي ته چې دلته بند په سه باباي کې د کولونل جینکنز په قوماندانۍ مستقره شوي وه، لارښوونه وکړه، په چټکۍ سره د هغه مرستې ته وروانګي.

د د همونګ د وخت پر سر د مرستندویو پوځونو وتل په ځانګړې توګه د براون لو (Brown low) په قوماندانۍ د قطعي وتل، د دې لامل شو چې افغان عمده لښکر د جنرال محمد جان خان وردګ په مشرۍ وروسته له

126 - هنا، ج ۳، ۱۷۶ - ۱۸۲ مخونه.

127 - هنا، ج ۳، ۱۸۲ مخ.

128 - هنا، ج ۳، ۱۸۲ مخ.

129 - هنا، ج ۳، ۱۸۲ مخ.

130 - هنا، ج ۳، ۱۸۶ مخ.

د شاه د تخت د نیولو لپاره راځ و ډب

د شاه تخت تر دې مهاله د انگریزانو د یوې قطعي د قوماندان رابرتس په لاس کې و او هغه له دغه لور تخت څخه د خپل لښکر او افغانانو حرکتونه، چې په قاضي کلا او چهاردهي حوزه کې واقع شوي وو؛ د برېښنايي هندارې په واسطه خپلو مراجعو ته مخابره کوله.¹³¹ د افغانانو د پرمختګ د شېبې په راتګ سره د بالاحصار په لور ودرېد او بل اړخ ته، وحشت خپلیو انگریزانو، د رابرتس په ګډون په شیرپور کې پناه واخیستله. په دې ترتیب د دسمبر یوولسمه د انگریزانو په ماتې او د افغانانو په چټک پرمختګ او بی شانه بریالیتوبه سره پای ته ورسېدله. پرغلګرو پوځونو ۷۱ تنه مړي او ۵۲ تنه ټپیان پر ځای پرېښوول او د افغانانو تلفات حتماً بنایي ډېر وي، ځکه چې ډېری یې بی وسلې، نامنظم او شمېر یې ډېر و.

د دسمبر ۱۲ مه د شادتخت د جګړې ورځ وه. د دغې ورځې په پای کې به وورسته له هغه چې انگریزانو ته زیاته مرستندویه قوه ورسېدله او توپونو یې له حاکمه نقطه څخه پر افغان سنگرونو د شیردروازې لاندې برخې په پر له پسې توګه تر برید لاندې ونيولې. افغان جنگیالي پر شا وتمبېدل خو د په شاتګ دوام یې ستونزمن، بلکې ناممکن و، او ډېره ژر له لوګر او کوهستان څخه ملاتړي پوځونه ورسره یو ځای شول او له سنگ نوشتي نه تر بښي حصار پورې یې موقع ګانې ونيولې، په داسې حال کې چې د محمدجانخان ملګري (معیتي) جنگیالي د شیردروازې د جنوبي لورو په اوږدو کې، چې چهاردهي له کابل څخه بېلوي، سنگرونه نیولې وو،¹³² په مقابل اړخ کې یوه مرستندویه قوي قطعه چې جنرال بیکر یې قومانداني پر غاړه درلودله او د تېرې ورځې په ماښام له میدان نه شیرپور ته رارسېدلې وه، بالاحصار ته ننوتله، څو نورې قطعي د ګایدز (Guides) په نامه او د ګورګه یانو قطعي یې تقویه کړي. د سپتمبر پر ۱۳ مه له هر لوري د شاه د تخت د نیولو هڅې پیل شوې.

د توپکونو متنوعو ډزو، د توپونو غرزهار او د الله اکبر تورو نارو فضا کې انگازې خوري کړې وې، او غرونو کې هلکانو ترانې وپلې. په داسې حال کې چې د پرغلګرو پوځونو هر قدم د هغې لوري سطحې په لور شاته اخیسته او د افغان جنگیالیو له زور او بی شانه مقاومت سره مخ وو، هغوی بالاخره د همغې ورځې په نیمايي کې هغې سطحې ته ورسېدل. خو د انگلیس د عسکرو د ا پر مخیون یوازي سیمه ییز اهمیت درلود او ګن شمېر مجاهدین له هر لوري ډلې ډلې په ډېره مېړانه سره د شیرپور او بنار تر منځ په هوارو سیمو کې راڅرګند شول، یو له بل سره یې د سیاه سنگ د غونډیو لورته پرمختګ پیل کړ او هم یې د شمال ختیځ له لوري شیرپور له ګواښ سره مخ کړ، د انگلیس سوارو او توپچي قواوو د بالاحصار له محاذ او د شا له تخت نه هغوی چې غالباً د بښي حصار له لوري د سیاه سنگ خواته د پرمختګ په حال کې وو، تر بریدونو لاندې ونيول. هنا لیکي ((په دې مقابله کې قومي خلکو بی شانه مېړانه، عزم او زورورتیا وښووله، سره له دې چې درانه تلفات ور واوښتل.)) د هغوی یو شمېر لا هم په هر تنګي او ژوره کې ځانونه ټېنګ کړي دي او ځنګه چې دلته ډېر له تعقیب څخه په امن کې پاته شول. پر لند مهاله فاتحانو یې ژوندی او توندي ګولی وورولي.))¹³³

د اسمایي غره اخ و ډب:

رابرتس په دې فکر و، چې د نن ورځې (د سپتمبر ۱۳) عملیاتو د افغان قومونو یووالی له منځه یوړ او ګن کسان بېرته خپلو کورونو ته وګرځېدل، د های لیندرز (Highlanders) غښتلي قطعي یې شیرپور ته

¹³¹ - هنا، ج ۳، ۱۸۶ مخ.

¹³² - هنا، ج ۳، ۲۰۲ مخ.

¹³³ - هنا، توک ۳، ۲۰۶ مخ.

په سهار يې (د دسمبر ۱۴) له بېلابېلو قطعو څخه يوې سورې اشغالي قوې د جنرال بېکر تر قومادانۍ لاندې د هغوی پر وړاندې په د همزنگ کې پر سختو عملياتو پيل وکړ. په لومړي سر کې غلبه د هغوی په نصيب شوه؛ خو د ورځې يوې بجې ته نژدې له هندکي او چهاردهي څخه د ډېر زياتو مجاهدينو په راتگ او له کوه بچه مخروطي څخه د کوهستانيانو خوځښت انگريزي پوځونه په شا و تمبول؛ خو محمدعثمان تگواوي په همدغه ورځ ووژل شو. مجاهدينو له شمال، لويديځ او جنوب له لارې برياوې لاس ته راوړې او انگليسي پوځونو له څرگند تقوق، توپخانې، وسلو، نظامي توکيو او دسپلين سره سره لکه د سل اوبو پر وړاندې د خسو او خاشاکو غوندې تېښته وکړه او د رابرتس په خپله وينا د دې لپاره چې ((لويه جهانوي وسايل شي او له بي ځايه وژنو څخه مخنيوی شوی وي.))¹³⁴ ټولو قطعو ته لارښوونه وکړ، چې د شيرپور جهانوي ته پناه يوسي.

د هغه استدلال داسې و، ((د سپتمبر د ۱۴ مي تر غرمې پورې زه هېڅ په دې فکر نه وم، چې هغوی دې وکولای شي، دومره ډېر خلك راټول کړای شي. او دليل راسره نه و، چې د هغوی لپاره ممکنه وای، د بادسپلینه پوځونو مقابلې ته درېدلې وای؛ خو هغوی له داسې لارې چې مخروطي ډوله غونډۍ يې بېرته ونيوله. د خپل قوي عزم او ارادې اندازه يې وښودله او زما باور يې د خپل واره پوځ له قابليت سره، زموږ د ډېر پوځ د شمېر په برابر ولرزاه...))¹³⁵ د همغې ورځې په دوو بجو يې د تيلگرام په واسطه ليتن ته خبر ورکړ ((مور ټوله ورځ له سهار نه جنگ پيل کړی: په پيل کې مو ستر برياليتوبونه لاس ته راوړل خو دوښمن په داسې شمېر سره پر مخ راتلو، چې ما تصميم ونيو، خپل پوځ د شيرپور په جهانوي کې راټول کړم او د ښار او بالاحصار لورې له لاسه ورکړم او زما لپاره ممکنه نه ده، داسې يو پراخه دريځ په لاس کې ولرم، په داسې حال کې چې دوښمن دومره زيات دی، ښاغلی جلالتماب تاسې پر هغه څه چې زما لپاره ممکن دي ډاډه کېدای شئ، خو زه تاسې ته وړاندوينه کوم، چې زما لپاره به ممکنه نه وي، هغه څه چې بايد ويې بنيم، ترسه يې کړای شم؛ مگر په دې چې نور پوځونه مې ملاوتري او ژرترژره راولېږل شي. ما مخکې د اربوب نابت قطعي ته لارښوونه کړې وه، چې ژر تر ژره له جلال آباد نه د کابل په لور راوخوځېږي¹³⁶ د همغې ورځې په ماښام يې د يوه تيلگرام په واسطه له واپسرای نه مرسته وغوښتله او په هغه کې يې څرگنده کړه ((زما په فکر ټولې هغه مرستې چې تاسې يې رالېږلې شئ، زه ورته اړتيا لرم. جگړې د ورځې له لسو بجو نه تر ماښامه دوام وکړ، د دښمن شمېر زيات و او ښايي د ۳۰۰۰۰ کسانو په شاو خوا کې به و او ډېر مصمم وو.))¹³⁷

شپږم څپرکی

په کابل کې افغان جنگيالي او په شيرپور کې محاصره شوي انگريزان

سريزه:

په دې څپرکي کې په شيرپور کې د يرغلگرو پوځونو په محاصرو کېدو او په ښار کې د مجاهدينو د کړنو هپ اړه بحث کېږي، د عمومي پاڅون مشران معرفي کېږي، په جگړه کې د ښځو ونډه، د عمومي پاڅون لاملونه، له شيرپور څخه د يرغلگرو پوځونو وتل او پر کابل باندې د هغوی مجدد مسلط والی او د افغان جنگياليو په شاتگ تر څېړنې لاندې نيول کېږي.

¹³⁴ - هنا، ټوک ۳، ۲۱۴ مخ.

¹³⁵ - له هنا نه نقل قول، ۳ ټوک، ۲۱۳ مخ.

¹³⁶ - ليتن په تيلگرام کړين بروک ته د رابرتس نقل قول، ۱۸۷۹ د دسمبر ۲۸ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۵۷ مخ.

¹³⁷ - هنا، ټوک ۳، ۲۳۰ مخ.

د د سمبر د عمومی پاڅون لاملونه:

په تاریخ کې یوه مهمه موضوع په تېر مهال کې د انسانانو د ټولیزو کړنو د لاملونو موندل دي، په ځانګړې توګه د هغو انګېزو درک کول، چې انسان د هغو له امله د ژوند با ارزښته نعمت، یانې خپل خور په قصدي توګه له ګواښ سره مخ کوي او له خپلو عزیزو ارزښتونو څخه د دفاع په پار، ځارېدنې (قربانۍ) ته حاضرېږي. لکه څنګه چې په مخکیني څپرکي کې ولیدل شول، د ۳۰۰۰۰ په شاوخوا کې افغان جنګیالي، چې لکونه نور انسانان یې تر شا ولاړ و، د کابل د شاوخوا سیمو او کلیو څخه، یا له چارو سره، یا له چاقو، ټوپک او یا هم خالي لاس او یا له رنګه بیرغونو سره، خو په هر حال له عزم او جزم سره ه کابل په لور وخوځېدل، تر څو هغه انسانان، چې د هغوی په فکر ناموس ته (په عمومي مفهوم) لاس اچولی و، او په مساوي اندازه د هغوی د ورکولو تصمیم ورسره و، له خپل هېواده وباسي او د مقابلي او مقاومت په صورت کې د ژوندانه له نعمت نه محروم کړي؛ ولي؟

د دې پوښتي ځواب په لنډه توګه په هغه لیک کې نغښتی، چې د یو شمېر افغان مشرانو (ملایانو، نظامي منصب لرونکیو او خانانو) له خوا رابرتس ته لېږل شوی و. په هغه کې راغلي وو، چې د کوکناري له وژني وروسته ((امیر له خپل زوی او مشرانو سره په خوشي کې برتانوي کمپ ته لاړ، څو دوستي پیاوړې شي او اختلاف او دوښمني له منځه لاړه شي. هغه ټول پوځ، په هر ځای کې چې و، او ټولې سیمه ییزې قواوې، په هر ځای کې چې راټولې شوې وې رخصت کړې. کله چې د برتانیې پوځونه راننوتل، امیر بندي شو، مالونه یې غصب شول او کورنۍ ته یې سپکاوی وشو.))

((سربربره پر دې برتانویانو پر دې پیل وکړ، چې ګنهار او بې ګناه کسان ټول یو شان ووژني او هره ورځ شل یا دېرش کسه غرغره کړي، هغوی په دې کیسه کې نه وو، چې ویني دې توی کړي، ملکیتونه چور کړي او کورونه وران کړي. په دې اساس خلک ووېرېدل او پاڅون یې وکړ او تصمیم یې ونيو، چې له انګریزانو سره وجنګېږي.))

((جګړه د دواړه لوریو له ویني توپېدنې پرته بله ګټه نه لري. په دې موضوع کې مسلمانان دومره کلک هود لري، چې دې ته حاضر دي، خپل ځانونه ځار کړي.)) 138

له دغه لیک نه جوتېږي، چې امیرمحمد یعقوب خان د افغانستان د مسلمانو خلکو د امیر په توګه له یرغلګرو پوځونو سره په تړاو د پېښو او تاریخ عمده محرک و. لکه څرنګه چې له مخکینيو پاڼو څخه سرې پوهېږي، یعقوب خان د ګندمک تر تړون پورې د افغانانو په نزد، د هغه د شهزاده ګی پر مهال د مېراني د سابقې له امله د یوه قانوني امیر په توګه دروند ګڼل کېده.

هغه هم په دومره کچه چې ((د زمري زوی)) به یې هم ورته ویل؛ خو د خپلو مشاورینو د مصلحت پر خلاف د معاهدې د تړون او د لوګر په خوشي کې د انګرېزانو کمپ ته په ورتګ سره خلک ورنه زړه توري شول او حتا مخ یې ورنه واړاوه، لکه څنګه یې چې رابرس د غه مطلب پخپله په دې ټکو کې څرګند کړی : ((تر هغه وخته چې زه په یوه ځای او بل ځای کې جنګېدل، هغوی زه ښه لیدل، څنګه چې زه امیر شوم او د هغوی خیر می له تاسې سره په پام کې ونيو، زما پر ضد شول.))¹³⁹ دا ضدیت تر دومره کچې پورې و، چې حتا هغه ته یې لکه په تېر څپرکي کې وویل شول ((کافر)) ویل. عامه ذهنیت داسې و، چې امیریعیقوب خان له انګرېزي عسکرو سره په یوځای کېدلو سره، چې د افغانستان ځینې برخې یې نیولې وې او د دغه هېواد مسلمان وګړي یې په بېلا بېلو نومونو او حتا د امیر پر وړاندې د بغاوت په نامه وژل، نوريې د امارت واګ او وړتیا له لاسه ورکړې وه؛ خو دهغه په استعفا او تبعید سره د خلکو ذهنیت د هغه په اړه په اساسي توګه بدلون وموند او د امیر عبدالرحمن خان تر واګ ناستۍ پورې یې د هغه پر امارت ټینګار کاوه او قربانۍ یې ورکړې .

¹³⁸ - لایل ته د رابرتس په راپور کې د افغان مشرانو لیک، ۱۸۷۹ د دسمبر ۳۰ مه، م.ض.س.س.ه. ۲۴ ټوک، ۶۲۴ مخ.

¹³⁹ - له رابرتس نه نقل قول، ۴۱۴ مخ .

د دغه سلوك د بدلون لپاره دوي دليله شته . خلكو ته په ډاگه شوه، چې امير يعقوب خان د بهرنيو يرغلگرو له غوسې سره مخ شو او د هغوى په خپله وينا د ده مرستې ته راغلي وو او په پايله كې يې له خپل پلرني ټاټوبي وشاره د افغانانو انساني عواطف سره له دې، چې د جگړې پر مهال لكه د نورو خلكو غوندي؛ بلكې له هغوى نه ډېر بې رحمې او سخت زري وو؛ د امير د دغه مظلوميت پر وړاندې په جوش راغلل او دغو احساساتو د هغوى په كړنو كې انعكاس وموند؛ خو له دې مهم د افغانستان د خلكو د مسلمانو خلكو په توگه د امير دريځ، يانې د هغه سياسي شخصيت و . په افغانستان كې هم د هر اسلامي هېواد غوندي اميرالمومنين، چې د مومنانو د واكمن لقب دى، د ((خداى د سيوري)) او د ((رسول نايب)) بلل كېده.¹⁴⁰

او د هغه شتون د لوړو سياسي چارو د تنظيم لپاره، د ديني فرايضو اداكولو او له اسلامي ټولني او حقوقو څخه دفاع؛ د ټولو هغو وسايلو او لوازمو چې په لرلو سره، چې د اسلامي شريعت د خورولو (تفذيذ) لپاره اړين بلل كېدل او په نه شتون او يا په كوم بل بهرني او نامسلمان شخص باندې د هغه تعويض ته حضاړ نه وو؛ خو دا چې د هغه منلو ته اړ شي . هنسمن ليكي: ((هر ډول مستبد چې په افغانستان كې واكمني كړي، رعيت يې هر وخت دا غوره كښي، چې د هغه تر واكمنۍ لاندې مصيبتونه وگاللي او بهرنۍ لاس وهنې ته تسليم نشي.))¹⁴¹

نو دا عجيبه نه وه، چې افغانان د امير استعفا اجباري بلله او په دې اند وو چې ((پاچاه له دراني خاندان څخه اړيكي شلولي.))¹⁴² هغوى داسې استدلال كاوه، چې كه د امير استعفا د هغه په خپله خوښه واى، بايد د هغه ځاى ناستى ټاكل شوى واى او د تخت پر گدۍ ناست واى . په دې اساس هغوى د انگرېزي لاسپوڅو (عمالو) پر دغو ژمنو باور نه كاوه، چې د كابل او د كابل او پېښور تر منځ پرتو سيمو نظامي اشغال د لنډ وخت لپاره دى.¹⁴³ په بل عبارت افغانانو د امير تر تبعيده پورې هم خپل هېواد نيول شوى او بې اميره باله، خو د هغه په تبعيد سره اغېزمن شول، لكه څنگه چې هنسمن ليكي ((د دغه تبعيد خبر ډېر ژر په كابل كې خپور شو او مسلمان خلك ډېر زيات نارام او اغېزمن دي.))¹⁴⁴ د دغې اغېزې شدت دومره زيات و، چې په پايله كې يې د دسمبر عمومي پاڅون د وردگو، تاجيكو، اندرو او نورو قومونو د مشرانو په قول، د ملامشك عالم، محمدجان خان، غلام حيدر خان چرخي او سردار محمد ظاهر خان په گډون، چې ټولو ځانونه د ((مسلمانانو سرلاري او مشران)) بلل، ترسره او امير مستقيماً تبعيد او د اسلامي عقيدې جوش په خلكو كې راپيدا او د انگرېزانو د بدنيتۍ پر وړاندې راپورته شي .

هغوى د ۱۸۷۹ په جنورۍ كې رابرتس ته وليكل: ((كله چې ستاسې د بدنيتۍ خبر خپور شو، امير ته د وفادارۍ او اسلامي عقيدې احساس پر مور غلبه وكړه او ستاسې پر وړاندې مو پاڅون وكړ . اوس بنايي برتانيې ته د اسلام زور څرگند شوى وي.))¹⁴⁵ شاه غاسي محمد يوسف خان دا ټولې ستونزې او جنجالونه يوه ((د كفر او اسلام)) موضوع بللي ده . پخپله رابرتس هم په دې اند دى چې ((دا خوځښت (نهضت) د يوه مذهبي احساس پر اساس ولاړ دى.))¹⁴⁶

رابرتس په يوه مفصل يادښت كې چې د عمومي پاڅون په اړه يې برابر كړى، د امارت د موضوع په برخه كې يو شمېر نورو موضوع گانو ته هم اشاره كړې او د هغه له دې ليكنو جوته بري، چې د يرغلگرو پورځونو له خوا د افغانستان اسلامي هېواد داشغال او په افغانستان كې د همدې قواوو د شتون موضوع د ټولو موضوعاتو په سر كې راځي، سره له دې، چې هغه په دې نامه هغه نه يادوي . هغه ليكي: ((د تېر سپتمبر له پېښې او زموږ د استازي له وژني وروسته د برتانوي پوځ پرمختگ دوني چټك و، چې افغانانو يې پر وړاندې د مخالفت فرصت په ځان كې ونه ليد. په چاراسياب كې هغو عسكرو چې د وژني په پېښه كې يې لاس درلود او د ښار ناخوښه خلكو يې ملاتړ كاوه، په څرگنده توگه د جگړې په اوار ميدان كې مغلوب شول ، تنظيم او ترتيب يې د يوه وسله وال پلاوي په توگه له منځه لاړ او مشرانو يې د ځان د ساتنې په پار تېښته غوره كړه . همدارنگه په غالب گومان سره څرگندېږي، چې په

140- كاكړ محمد حسن، د امير عبدالرحمن خان د امارت په دوره كې د افغانستان حكومت او ټولنه، د تكساس د پوهنتون خپرونه، ۱۸۷۹،

۷- ۱۱ مخونه .

141- هنسمن، ۹۹ مخ .

142- شاه غاسي، محمد يوسف د زمينداور اليزابي صاحب خان ته، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۷ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوك، ۱۴۷۱ مخ .

143- هنسمن، ۲۸۴ مخ .

144- هنسمن، ۱۷۵ مخ .

145- رابرتس خارجه سرکتر ته (ټيلگرام)، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۳ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوك، ۳۸۴ مخ .

146- شاه غاسي د زمينداور اليزابي صاحب خان ته، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۷ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوك، ۱۴۷۱ مخ .

((له دي وروسته داسې پېښه شوه، چې د چاراسياب تر عملياتو وروسته يوه د شك او توقع مرحله رامنځ ته شوه، افغانان د پېښو (وقايعو) په تمه شول او هغه وخت، چې په هغه کې كوم ملي نهضت ممکن وای، لا نه و رارسېدلی . خو څو پېښو دي ځنډ ته دا ځانگړتيا وروپېښله، چې له شك پرته يې ملي غرور اغيزمن کړ او له هغه څخه د برتانيې د حکومت مخالفينو د ديني احساساتو د پارونې او شديد تعصب په هڅونه کې په څرگنده توگه گټه وکړه، چې د افغان کرکټر يوه قوه ځانگړنه يې د تل لپاره تشکيل کړه .))

((د يوه پردي پوځ له خوا د شيرپور د قوي حصار شبيح اشغال، چې امير شيرعلي خان د خپل پوځ لپاره جوړ کړی و؛ د قوي توپخونو، زياتو جنګي مهماتو په خپل واګ کې راوستل (تصرف)، چې د افغانانو نظامي قدرت يې په داسيايي ملتونو په منځ کې په يوه نامساوي کچه لوړ کړی و؛ په هغو اقدامونو سره، چې د دغه ملت د بالاحصار د تاريخي ماڼۍ او د پاچاهانو او اشرافو د قصر د نړولو لپاره يې کړي وو ؛ او بالاخره د امير يعقوب خان او د هغه د مهمو وزيرانو بندي کېدل او هند ته د هغوی په تبعيد سره، ټولو يو بل ته لاسونه ورکړل، هغه کرکه چې هغوی يې د يوه يرغلگر په وړاندې لرله، په کلکه توگه تحريك کړه .

او څنگه چې د خلکو طبيعيت او مزاج دا ډول و، څرگنده وه، چې يواځې متقابل حسادت او بې باوري، چې د مشرانو ترمنځ يې ليدل کېده، د دې مانع کېدله، چې زموږ پر ضد گډه داعيه تشکيل کړي . دا هم څرگنده وه، چې که داسې احساس د هغوی په منځ کې پيدا شي، [REDACTED] ممکن هغوی په خپل منځ کې داسې يو قوي خوځښت رامنځ ته کړي ، چې موخه يې له هېواد څخه زموږ (انګېزانو) ايستل وي . دا ډول محرک په دې عواملو سره برابر شو : دملا مشک عالم ... پر مذهبي احساساتو ولاړو ويناوو، د هر کلي او ښار په مسجدونو کې د انګرېزانو عمومي تقبيح، له عامه احساساتو سره د يقوب خان د کورنۍ د بنځو التماس ، د پټو خزانو توضع چې په لاس کې يې وې ، او بالاخره د برانوي کمپ په چور کې د برخې اخيستنې توقع، لنډه دا چې ملايانو پر اوضاع د غلبې لاسونه پورته کړل او څنگه چې پر دغه کار بريالي شول ، چې شخصي دوښمنۍ يې له بهرنيو دوښمنانو د حسن تنفر تابع وگرځولې . دغه نهضت ډېر ژر له مذهبي مرحلې واوښت او دانګرېزي يرغلګرو پر وړاندې د يوه ملي نهضت په توگه بدل شو . د ۱۸۴۲ - ۱۸۴۱ د ميصيب خاطر ته يو ځل بيا رجوع وشوه . پر دې ټکي ډېر ټينګار وشو، هغه څه چې يو ځل پېښ شوي وي، د دويم ځل لپاره بيا تکرارېږي او خلکو ته ډاډ ورکړل شو، چې هغوی يواځې فوراً او په عين وخت کې پاڅون وکړي ، ممکن د انګرېزانو وړوکي لښکر، چې په شيرپور کې پروت دی ، راوځي او د تېر په شان د صعب المرور کوتلونو په لور چې افغانستان او هندوستان سره بېلوي په شاتګ وکړي او له منځه لاړ شي .))¹⁴⁷

خو رابرتس ښايي د يوه بل عمده پاڅون موضوع يا يو محرک قصداً له پامه غورځولی وي او هغه د افغانانو له اعدام څخه عبارت و، چې په تېروپانو کې شرحه شوي دي . يو څو اضافي تبصرې دلته ضروري دي، څنگه چې انګرېزي چارواکي د نظامي حکومت په جريان کې د هغو اشخاصو نيولو لپاره، چې د کونګاري په وژنه کې يې برخه درلودله، پېښې ورکولې . له دې امله ډېری خلک د شخصي دوښمنيو په اساس يې خپل رقيبېان په خطر کې واچول¹⁴⁸ او د کار د نويو مخالفتونو او دوښمنيو لامل شو، چې اصلي عاملان يې پخپله انګرېزان و . او د افغانانو د کرکي لورې واقع شول . په عين حال کې د هغو اشخاصو پر سر جايزه چې، له يرغلګرو پوځونو سره جنګېدلي وو، له خپله انده اود خلکو له انده د تحسین وړ وګڼل شول . په دې توگه دغه اعدامونه په واقعيت کې د افغانانو پر ځوی تر ګردو غوره ضربه ګڼل کېدل چې له ((وطن او خپلواکۍ سره د مينې)) نه عبارت دي¹⁴⁹ او ښايي له همدې امله وي، هغه افغانان چې په دار ځړول کېدل، هغه به يې پرته کش و پش څخه منل او ځان به يې د وطن، خپلواکۍ او دين دلاري شهيد باله . البته دا د افغانانو د هغو ځويونو ښکارندوی وو، کله به چې مظلوم واقع کېدل او ملګري او هېوادوال به يې د پرديو له خوا وژل کېدل، چوپ وو، او څنگه به يې چې

147 - د فغان - انګليس دويمې جګړې له رسمي شرحې نقل قول ، ۲۴۶-۲۴۷ پورې .

148 - عين الوقایع ، ۱۸۸ مخ .

149 - هنا ، ۳ ټوک ، ۱۰۴ مخ .

د دسمبر د پاڅون مخکښان :

دا پاڅون له مخکې چې وویل شول د دوامدارو تحریکاتو یوه نتیجه وه، چې د یرغلگرو پوځونو په راننوتلو او بلکې تر هغو وړاندې د بهرني خطر د احساس کېدلو پر مهال د امیر شیرعلي خان د واکمنۍ په وروستیو کلونو کې پیل شوي وو. د دویمینو پوځونو له یرغل سره سم مسلمانانو په جوماتونو او نورو موضوعو کې خلک له یرغلگرو سره جگړې ته رابلل کېدل او د قران کریم هغه ایتونه به لوستل کېدل، چې مسلمانانو ته به یې ښوول چې د بي دینو پر ضد وجنگېږي، دیني عالمانو به افغانانو ته ((وعده ورکوله، چې که هغوی په پوره ایمان او منظمه روحیه پر کفارو باندې تېری وکړي، مرمی به هېڅ اغېزه پرې ونه کړي، نېزي به هغوی غوڅ نه شي کړای او چينې به یې چې د توپونو مخې ته وغورځول شي، له فیر او گوزار څخه به مخنیوی وکړي.))¹⁵¹ د دغه ډول وعظونو له امله وه، چې د انگرېزانو پر وړاندې د مقابلي احساسات را تاوده کړل او خلک را پورته شول او د جگړې د لومړیو لیکو مخکښان شول.¹⁵²

د چاردهي په عملیاتو کې داسلام بیرغچیانو، حتا هغه مهال چې د دویمین سوارکارانو پر هغوی ډزې کولې هم پر مخ تلل او سره له هغه چې ډېر مړه هم شول، نور پر خپلو ارادو او عزم کلک پاته شول. هغه مهال د انگرېزانو د نهمې قطعي یوه عسکر د یوه افغان مخکښ په لور نيزه ورسېخه کړه، خو هغه افغان له د کب په څېر په ډېره چټکۍ سره لول وخور، نيزه یې ترې واخیستله او د چارې په وهلو سره یې هم د نيزه باز گوتې پرې کړې او هم یې میله پرې کړه، تابه ویل چې له کومې نرمې مادې څخه جوړه شوې وه.¹⁵³ د دسمبر پر ۱۳ مه کله چې د های لیندردز ۹۲ قطعي د شاه پر تخت سخت تېری وکړ، د افغان مخکښانو ډلې په خپلو موضوعو کې ټینګې او پرځای پاتې شوې، په داسې حال کې چې ډېری ملګرو یې تېښته وکړه، تر هغه چې د دویمین د نيزو او توپونو ترسختو گوزارونو لاندې راغلل او له پښو وغورځېدل.¹⁵⁴ په بله ورځ د محمد جان خان وردګ ټولې بریايي د افغان مخکښانو د میراني د زعامت مرهون و، سره له دې چې ډېری دغه سفیدجامکان مخکې له دې چې بریالي شي، له منځه لاړل. کله چې انگرېزان د ورځې په نیمایي کې د اسمایي د غره پرېښوولو ته اړ شول، دغه سفیدجامکان لومړني کسان وو، چې د تیرو پر سرونو راڅرګند شول او ((هغوی په داسې حال کې چې د لیندردز او گایدز قطعي د تېښتې په حال کې وې، خپل بیرغونه یې پر اسمایي غره پورته کړل، له هره پلوه د ستاینې وړ وو.))¹⁵⁵

په دې ډول سرتېرو سره باید ډارن هم پر مخ تللای او هغه وخت چې دغو سرتېرو د اسمایي غره څوکه نیوله او له هغه ځایه یې لیدل، چې د نړۍ د یوه لوی قدرت پوځونو د شیرپور په لور تېښته کوله. دغه شبې باید ارومرو د هغوی لپاره د ویاړ او خوښۍ وړ وای.¹⁵⁶ هنسمن زیاتوي ((یو داسې پوځ چې زموږ پر وړاندې له دې ډول اشخاصو څخه جوړ وي؛ حتا زموږ لورې وسلې او قوي دسپلین هم ښایي بسنه ونه کړي.))¹⁵⁷

150- هنا، ۳ توك، ۱۴۹ مخ.

151- هنسمن، ۳۳۵ مخ.

152- هنسمن، ۳۳۶ مخ.

153- هنسمن، ۳۳۷ مخ.

154- هنسمن، ۳۳۷ مخ.

155- هنسمن، ۳۳۷ مخ.

156- هنسمن، ۳۳۷ مخ.

157- هنسمن، ۳۳۸ مخ.

په جگړه کې د افغانو پنځو رول :

په عمومي توګه پنځې د جګړې په ورځو کې د نارینه وو مرستیالانې وې او په جګړه هغوی ته اوبه او خوراکي توکي د جګړې ډګر ته رسوي او په دې توګه هغوی ته د جګړې وړتیا ورکوي. پنځې چې پخوا په عمومي توګه په ستر او پرده کې وې؛ د جګړې پرمهال یې موقتاً چادري ګانې لري کولې او په ازاده توګه به یې خپله دنده ترسره کوله ((ډېری هغوی د (دسمبر) په جګړه کې برخه واخیستله .))¹⁵⁸ د ریاضي په وینا د دسمبر پر ۱۴ مه د اسمایي غره په اڅ و ډب کې ((نژدې ۴۰۰ پنځو غازیانو ته اوبه ورکولې او ۸۳ کسه وژلې شوي هم وې .))¹⁵⁹ پنځو د دسمبر پر ۱۱ مه د باغبان په اونچې کې او وروسته د چهلستون او چاراسیاب په کلیو کې به چې انګرېزي پوځونه تېرېدل، هغوی پرې د کوزیو او ګریو ګوزارونه کول.¹⁶⁰

هغه خایونه د ((غازي اډې)) په نامه مشهور شول. پنځو په جګړه کې نارینه سخت هڅول ، لکه څرنګه چې مهیج عبدالله او د کابل د عاشقانو و عارفانو د زهری له کیسي څرګندېږي .¹⁶¹ ویل کېږي چې افغانې پنځې له انګرېزانو سره د جګړو پر مهال د شپې له خوا د جګړې ډګر ته تللي، د وژل شویو یرغلګرو نه به یې سروونه پرې کول، تپیان او هغوی چې د جګړې په حالت کې به وو، هغوی به یې وژل .¹⁶²

د امیر یقوب خان مور او مېرمن، چې په ترتیب سره د سعادت خان مومند او سردار یحیٰ خان لونی وې، وروسته له هغه چې امیر د یرغلګرو پوځونو لاس ته کېښوت، پر تینګو فعالیتونو یې لاس پورې کړ؛ افغان مشران یې تر خپل نفوذ لاندې راوستل او په دې لار کې یې ډېری پیسې ولګولې او د انګرېزانو پر وړاندې یې د هغوی په هڅولو کې ډېر منډې ترړې وکړې .¹⁶³ هغوی او د سردار یحیٰ خان مېرمن چې د وزیر محمد اکبر خان د لور په نامه مشهوره وه ((تر هغه ځایه چې په وس او توان یې پوره وه، شور او خوږ ژوندی او لوړ وساته .)) چې وروسته رابرتس ورته د تبعید سزا واوروله .¹⁶⁴

د امیر یقوب خان د مور په اړه ویل کېدل چې یوه ډېره فعاله مېرمن وه او خپله شتمني یې د یرغلګرو پوځونو پر وړاندې د افغانانو هڅولو ته وقف کړې وه او د محمد جان خا وردګ په وسیله او ((ملامشک عالم او د هغه د عالمانو، د مذهبي احساساتو څپه، چې د جهاد په اعلان سره په جوش راغلي وه، هغه لور ته سوق کړه، چې لمسي یا زوی ته یې د سلطنت ډېرته اعادي ته خدمت وکړي .))¹⁶⁵

افغانان په ځانګړې توګه دیني پوهانو د بهرني ګواښ پر مهال خلك هڅول، چې پردي د هغوی دین او پنځو ته سپکاوی کوي . دا ډول هڅونې د افغان – انګلیس په دویمه جګړه کې هم عامې وې .¹⁶⁶ خو د دغو هڅونو په یو علت قوي څېرګونونه راونه پارول، چې انګرېزي لاسپوڅو (عمالو) دا ځل د خپلې پایښې (اقامې) په لړ کې، افغانو پنځو ته له لاس اچولو ځانونه وساتل . هغوی دغه احتیاط د هغې ترڅو تجربې له امله، چې د افغان – انګلیس په لومړۍ جګړه کې، چې په لړ کې یې پنځو ته په لاس اچونې سره له شدید څېرګون سره مخ شوي وو، ته پاملرنه وکړه . په دویمه جګړه کې د پنځې په اړوند یواځې سیاسي مسئله، تر پاڅون وروسته له بالاحصار څخه شیرپور ته، چې د انګرېزي پوځونو نوي اډه وه او لوی شور ماشور یې راپورته کړ؛ د امیر یقوب خان د کورنۍ محترمانه لېږدونه وه . لکه څنګه چې ریاضي وايي : ((او د نامسلمانو دوښمنانو په لاس د

158 - هنسمین، ۲۲۷ مخ .

159 - عین الوقایع ، ۱۹۰ مخ .

160 - رېښتیا ، ۲۵۷ مخ .

161 - غبار ، ۶۲۹ مخ .

162 - مارټین، فرانک، د مطلق العنان امیر د واکمنۍ پر مهال ، لندن، ۱۹۰۷، ۲۲۷ مخ .

163 - هنسمین ، ۳۱۳ مخ .

164 - رابرتس خارجه سکرتر ته ، ۱۸۷۹ د دسمبر ۲۴ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۶۲۲ مخ .

165 - هنسمین، ۲۵۶ مخ .

166 - ۳۳۵ مخ .

د پاڅون مشران :

لومړی ټکی چې د دسمبر د پاڅون په برخه کې د یادونې وړ دی، دادی څنگه چې پاڅون اصلاً د ولسي خلکو له خوا و، دا بديهي وه، چې باید مشران پخپله رهبران هم واوسي . خانداني سرداران او هغه سرداران چې د دود او رواج له مخې منل شوي وو، تبعید شوي وو او د کابل نور ډېری سرداران انگلیس پلوي وو او د خلکو عمومي باور یې له لاسه ورکړی و . د نامشهورو سردارانو له جملې څخه څو تنه د انگریز او سخت دوښمنان وو او د پاڅون له مشرانو څخه گڼل کېدل . ددې واقعیت یوه مانا دا کېدله چې د مقاومت مشران لا هم د خلکو په منځ کې د مشر (زعيم) په توگه منلي او پېژندل شوي نه وو .

د دې لپاره چې په هغه عنعنوي ټولنه کې د لېږد په توگه د عوامو او خواصو له خوا دمنلو وړ وگرځي، وخت ته اړتیا وه او دا د سردار عبدالرحمن خان تر ظهور پورې د مقاومت د نهضت د کمزورۍ یو مهم ټکی گڼل کېده . د دغه واقعیت بله مانا دا وه، چې د مقاومت د مشرانو شمېر ډېرو . په دې نهضت کې سربېره قومي او او دیني مشرانو، د امیر شیرعلي خان د تیت و پرک پوځ قوماندانان د جگړې د مشرانو د بوی مهمې سرچینې په توگه ثابت شول، چې د خپلو جنګي مهارتونو په کار اچولو سره یې د افغانانو جنګي وړتیا په ځانګړې توگه په نامنظمو جگړو کې وښووله.

هغه مشران چې د کابل په حوزه کې خلک د یرغلګرو پوځونو سره د جگړې په موخه د هغوی تر شا ودرېدل . دا لاندې کسان وو: ملا مشک عالم، جنرال محمد جانخان، جنرال غلام حیدرخان چرخي، میربچه خان. محمدرسور خان پرواني، محمد عثمان خان صافي، سردار محمدهسن خان او سردار محمدطاهر خان. دلته د هغوی لنډې سوانح پر کابل د هغوی د بریالي هجوم او انګریزي پوځونو تر محاصره کېدلو پورې راورل کېږي.

ملا مشک عالم چې اصلي نوم یې دین محمد و، د غزني د شلګر د سیمې د غلجي اندرو قوم ته منسوب و. پر ۱۷۹۰ کال زېږېدلی و او د ژوند ډېره برخه یې د دیني علومو په زده کړه تېره کړې وه. لومړی یې له ملا محمدواصل کاکړ څخه دیني زده کړې وکړې او وروسته لغمان ته لاړ او هلته د میاصاحب په کلا کې له ملا عبدالحکیم آخوندزاده څخه دوه درې کاله خپلو زده کړو ته دوام ورکړ، وروسته پېښور ته لاړ او هلته یې د ۱۸۴۵ په شاوخوا کې له عبدالملک آخوندزاده څخه پوهه ترلاسه کړه. بیا څو ځله ملا عبدالحکیم ته ورغی او د هغه له مرېبې وروسته یې د میا محمد اسلم خان لندر باغ شاګردي پیل کړه او د غه متنفذ عالم یې د خلیفه په توگه غوره کړ. له هغه وروسته یې له حاجي تاج محمد خان سره، د پوښه ګار pushagar د کافرستانیانو سره په جگړه کې مرسته وکړه. له ملا مشک عالم نه تر دې مهاله یو تکړه او جید پوه جوړ شو او په غزني، وردگو، لوګر، کلات او جلال آباد کې ډېر شاګردان او مریدان موندلي وو، او د مولیانو لپاره یې مدرسه پرانېستې وه.

ملا مشک عالم له انډې او مهمندې بنځې څخه درې زامن درلودل، چې دوه تنه یې عالمان هم وو، چې له هغه سره یې د مذهبي تعلیماتو په خپرولو کې مرسته کوله. ملا مشک عالم د کابل له دربار سره هم تړاو درلود. او امیر شیرعلي خان، سره له دې چې هغه ته په پټه ((سوداګر)) ویل، هغه ته یې پټ معاش هم ورکاوه. ملا مشک عالم له خپلو پیروانو څخه نذرانه او ډېرې نغدي پیسې راټولولې. ویل کېدل هغه به کله چې خپل کوم مرید لیده، د نذراني په توگه به یې یو څه ورنه اخیستل. ((له یوه نه یې چینه ترلاسه کوله، له بل نه پیسې او له دریم نه پګړی او همداسې نور.)) هغه په شلګر کې د ډېرو ځمکو خاوند و او پر ځمکو باندې د ماليې له ورکولو څخه معاف و.

ملا مشک سربېره پر دې له شاګردانو، مریدانو، ښو اړیکو، په دیني علومو کې بصیرت، شخصي تقوا او په کابلستان او ننگرهار کې عمومي صورت تمول له لارې په ځانګړې توگه، د غلجیو او مهمندو د قوم په منځ کې

167- عین الوقایع ، ۱۸۸ مخ .

168- د تفصیل لپاره ، په ۲۹ مه پېړۍ کې په افغانستان کې د بنځې دريځ ته مراجعه وکړئ، زما کتاب ((د امیر عبدالرحمن خان په دوره کې د افغانستان حکومت او ټولنه .))

جنرال محمدجانخان وردگ د يرغلگرو پوځونو پر وړاندې په مبارزه کې د ملا مشك عالم ډېر نژدې ملگري و. له شخصي پلوه يې له هغه سره ډېر توپير درلود. محمدجانخان اصلا يو عسکر او جنرال و او بنايي پوهه يې دومره نه وه؛ خو د جگړې په ډگر کې د پرديو پر ضد د لوړ احساس درلودونکی افغان و. په ځانگړې توگه د پوځ هغه برخه وه، چې د انگرېزانو سخت مخالف و. هغه هم د ملامشك عالم په څېر زيات پلويان درلودل. او د جگړې په پای کې يې دومره محبوبيت ترلاسه کړ، چې د کابل عادي خلك هغه ته د يو پير په توگه قایل شول. هر چپري به چې تله، خلك به پرې راټولېدل او لاسونه به يې د احترام او کرامت په دود ښکلول. محمدجانخان په ننني عبارت د هېوادپالني او بهرنيانو ضد، سمبول و. محمدجان د سيدال خان وردگ زوی و او د قوم مشري هميشه د هغه پر غاړه وه؛ خو يعقوب خان تر خپل ناستي وروسته، د هغه کاکا خدای نظر خان چې د اميرشیرعلي خان په وخت کې د غزني حاکم و، د قوم د خان لقب يې ورکړ او هغه د گندمک له تړون وروسته د کولرا ناروغي له امله مړ شو او د قوم مشري د محمد جانخان او د هغه د مشر ورور محمد افضل خان پر غاړه شوه هغوی د مور له خوا نایب امين الله خان لوگري ته منسوب وو.

محمد جانخان يو ډېر احساساتي سړی و، په دومره کچه چې امير شیرعلي خان ((لېونی)) باله، خو همدغه ((لېونی)) د پوځ قطعو په خپله خوښه د گوگناري. له وژني وروسته هغه د غټ مشر ((جنرال)) په توگه وټاکه. او په دې ډول هغه د افغانستان لومړنی غوره شوی نظامي منصب لرونکی وې. جنرال فریدرک رابرتس چې د محمدجانخان د مخالف لوري همقطاری و، بنايي د هغه په اړه يې څرگند (افقي) نظر درلوده، چې ویلي يې وو ((که څه هم هغه باید ځېني خويونه ولري او له ټولو هغو څه نه چې زه يې اورېدلای شم، هغه داسې يو څوک نه دی، چې خلك ورته تسليم شي، يا احتمالا هغه پر هغوی باندې کوم واقعي قدرت پيدا کړای شي. هغه په تيرو څو مياشتو کې د قدرت د شرايطو په واسطه، نه د کوم لوی مغز با استعداد په درلودلو سره د مخالفينو يو ممثل شخص شوی دی.))¹⁷¹ خو واقعيت دا دی چې محمدجان د ټاکلو له وخت نه تر مړينې پورې يې له امير عبدالرحمن خان سره د ۱۸۸۱ په دسمبر کې د ابدیه کوټل کې چې په بلخ کې شتون لري، نه يواځې په جگړو کې او انساني سرچينو په تجهيز کې لويې برياوې لاس ته راوړې، بلکې د همدغو جگړو په لړ کې، له افغانستان څخه د يرغلگرو پوځونو تر وتلو پورې د غزني، کوهستان او وزيرستان دسيمو ترمنځ د خلکو په يووالي او اتحاد کې د افغانستان په تاريخ کې بې شانه مرستې کړې دي او خپل شخصيت يې په يوه بحراني حالت کې ديوه جنرال او ليډر په توگه ثابت کړ.

جنرال غلام حیدرخان چرخي د عصمت الله زوی و. د يوسفزيو ته اړوند د څرخ له لويو ملکاتو څخه و. د هغه د ځوانی د وخت په اړه معلومات نشته، يو څه باسواده و او د جگړې په پيل کې په علي مسجد کې د افغان پوځونو کوماندان و. امير يعقوب خان له گندمک څخه تر راگرځېدو وروسته د هغه رتبه راکښته کړه. نوموړي د چاراسياب په جگړه کې برخه واخيسته او په عمومي پاڅون کې د څرخ، منگلو، ځدرانو او نورو قومونو رهبري پر غاړه درلودله او د انگليس له سرسختو دوښمنانو څخه و.¹⁷²

¹⁶⁹- مشك عالم لييل گريفن، ۱۸۸۰ د جون ۱۹ مه، سروو، ۲۶ ټوك، ۲ جز، ۲ مخ.

¹⁷⁰- د مشرانو د ژوندانه شرح، د افغانستان سرداران او نور، (له در وروسته ش زس س ا) د برتانوي هند د حكومت خپرونه، ۱۸۸۸، ۱۴۳ - ۱۴۵ مخونه.

¹⁷¹- رابرتس خارجي سكرتر ته، ۱۸۸۰ د فبرورۍ ۱۹ مه، م و س س ه، ۲۸ ټوك، ۱۴۷ مخ.

¹⁷²- پر ۱۸۸۰ كال په اوږو کې له سردار عبدالرحمن خان سره يو ځای شو او د هغه د امارت په دوره کې يې په جگړو کې د خپلو برياليتوبونو په پايله کې لوړو پوړيو او مرتبو ته ارتقا وکړه او لومړی سپه سالار وبلل شو. له ۱۸۸۲ نه تر مړينې پورې يې په ۱۸۷۹ کې په ننگرهار کې د امير واپسرای او استازي په توگه په پراخو ملكي او نظامي اختيارونو سره، په ځانگړې توگه د بغاوت د غلي کولو او د کافرستان په فتح کولو وخت تېر کړ. غلام حیدرخان د مرکزي حکومت د ټينگښت او پراختيا لپاره په ننگرهار کې لومړی د

میربچه د صوفي خان زوی د کوهدامن له قشقارو څخه او د انگریزانو ډېر مخالف و. د دسمبر تر عمومي پاڅون پورې د هغه ژوندانه په هکله خبر په لاس کې نشته او په هغه پاڅون کې یې د انساني پوځونو په سمبالتیا کې فعال رول لوبولی دی لکه څرنګه چې د خلکو له دغې ترانې څخه څرګندېږي:

محمدجانخان مرد میدان است = ایوب خان شیر غران است
 میربچه خان رس رسان است = ازري فخر افغان است
 رایت کل لات کلان است = بیا بیا در انـگور بخو.¹⁷³

د محمد زیو سردارانو له جملې سردار محمد ظاهر خان د سردار محمد شریف خان زوی او سردار محمد حسن خان د سردار محمد قلیخان زوی د بهرنیو ضد فعالیتونو کې فعاله ونډه درلودله. د سردار محمد ظاهر خان په اړه ډېر معلومات په لاس کې نشته او سردار محمد حسن خان چې د مور له خوا د وزیر فتح خان په لمسي مشهور و او د خپلې تورې څېرې له امله (تور سردار) بلل کېده، بنایي یواځینی سردار و، چې د یعقوب خان ډېر جدي او باثباته پلوی و، د انگریزانو له دویم تیري وروسته یې جلال آباد چې حاکم یې و، پرېښود او د یرغلګرو پوځونو تر وتلو پورې یې د هغوی پر وړاندې ډېر فعالیتونه ترسره کړل.

سرور خان پرواني په ۱۸۴۵ کال زوکړی د قاضي خان په مستقیم احفاد څخه و، قاضي خان اصلا د بخارا و، د مغلي شاه جهان په مهال یې د دیني موضوعاتو کتاب لیکلی و، چې د فتاوه قاضي خان په نوم یادېده، سرور خان چې مور یې صوفي وه، د کوهستان له میراثي خانانو څخه و. خو د امیر دوست محمد په وخت کې دهغه د کاکا د زوی نادرخان تر منځ یې د خانی پر سر لانجه پېښه شوه. دا لانجه امیر په داسې ترتیب فیصله کړه، چې شمالي کوهستان لوری یې د (حصار) په نامه نادرخان ته او جنوبي برخه یې د ((شازوت)) په نامه سرور خان ته ورکړه. د شیرعلي خان په وخت کې د ټول پروان خاني سرورخان ته ورکړل شوه، سرپرته پر دې نوموړی د همغه حاکم هم وټاکل شو. سرور خان د انګلیس پلوي شهیار خان د واکمنۍ په مهال د رابرتس د سلام لپاره کابل ته هم راغی، خو د دسمبر د پاڅون په اوږدو سره له خپلو ۳۰۰۰ پیروانو سره د ملا مشک علام او محمد جان مرستي ته د کابل په لور وخوځېد او د دسمبر پر ۲۳ مه یې له خپل پوځ سره د شیرپور پر شمال منځ برخې تېرې وکړې.¹⁷⁴

په کابل کې د موسی خان پاچاهۍ:

په همدې قول چې افغان جنګیالیو د دوښمن پوځونه په شیرپور کې محاصره کړل، د هغوی څو تنه چې نومونه یې معلوم نه دي، دانگریزانو په هڅونه یې، د څو ورځو لپاره د متارکې وړاندیز وکړ، او ومنل شو.¹⁷⁵ دا روایت قانع کوونکی نه دی، خو په هر حال یرغلګر پوځونه له هغې ورځې (دسمبر ۱۴) نه تر ۲۳ پورې په شیرپور کې محاصره وو، او په دې موده کې د ۳۰۰۰۰ په شاوخوا کې افغانان پرته له ځېنو ډزو ډوزو په ټولیزه توګه پر عملیاتو لاس پورې نه کړ، پس هغوی په داسې حال کې چې دوښمن یواځې محاصره؛ خو په هماغه قدرت سره د شیرپور د یوالو په منځ کې شتون درلود، په ښار کې څه کول او ولې یې عمومي یرغل نه کاوه. سره له دې چې محاصره شوي خلک د دفاعي ترتیباتو د نه بشپړتیا له امله د دسمبر په ۱۵ مه له حملې نه معروض وو او افغان جنګیالیو کولای شوي، د شیرپور تر زړه پورې ځانونه ورسوي.¹⁷⁶ لکه د دسمبر له ۱۱ – ۱۴ د هغوی لپاره ممکن

¹⁷³ - میربچه د ۱۸۸۰ په اوږدو کې له سردار عبدالرحمن خان سره یو ځای شو او تر یوه وخته د هغه مشاور و، خو کله چې په ۱۸۸۱ کې یې ورور بندي شو، له کابل نه وتښتېد او د څه وخت لپاره په تیرا، باجور، سوات او شینوارو کې پاته شو. او پر ۱۸۸۳ سردار محمد ایوب خان ته مشهد ته ورغی او له هغه سره یې په ۱۸۸۸ کال هندوستان ته پناه یوړه. په ۱۹۰۲ کال هېواد ته راغی او امیر حبیب الله خان د هغه د غصب شویو ځمکو په بدل کې د لوګر په برکې ډېرې ځمکې ورکړې. (ش ز س ۱)، ۳۴ مخ.

¹⁷⁴ - ش ز س ۱، ۱۷۳ مخ.

¹⁷⁵ - عین الوقایع، ۱۹۰ مخ.

¹⁷⁶ - هن، ۳، ۲۴۵ مخ.

سره له دې چې رابرتس په وينا ((محمدجانخان وردگ)) د افغان جنگياليو عملي زعيم گڼل کېده. ¹⁷⁸ دا هم بايد وويل شي، انگرېزي پوځونو سره له دې چې دمحمد جانخان په وينا له قاضي كلا نه وروسته ۷ ځلي ماتې خورلې وه، ¹⁷⁹ او درانه تلفات وراوښتي وو جنگي قدرت يې نه و بايللی، او کله يې چې ټولې تيت و پرک قطعي په شيرپور کې يو ځای شوی د مرگ او ژوند په يوه سياسي مسئله کې راگير شول او قدرت يې نادیده نشوای نيول کېدای. هره يوه افغان مشر له ځان سره له ۵۰۰ ته ۱۰۰۰ پورې يا ډېر وسله وال پيروان درلودل ¹⁸⁰ او هغوی يوه هم او يا ټولو د هغوی د کنټرول قدرت نه درلود. هنسمن وايي ((د صفونو له خوا پر مشرانو چندان باور نه کېده.)) ¹⁸¹ محمد جان خان د هغه لامل داسې بيانوي چې د مسلمانانو د پوځونو شمېر ((له شمېر وتلی و، او کنټرول کېدای نه شوای. او هغوی د کابل ښار مسلمان خلك چور کړل)) او د مشرانو هڅې گټورې نشوای کېدای. ¹⁸² خو دغو مشرانو د دې لپاره چې خپلو عملياتوته يې قانوني او حقوقي بڼه ورکړي وي، د دسمبر پر ۱۵ مه يې په گابل کې حکومت تشکيل کړ. او د بې وسلې شوي امير زوی موسی جان يې د ((پاچا)) په توگه اعلان کړ. سردار محمد ظاهر خان د سردار محمد شريف زوی او د دوست محمد خان لمسی يې وزير وبله او غلام حيدر خان چرخي د بالاحصار د والي په توگه غوره کړ. ¹⁸³ دا کار د رابرتس په وينا د جنرال محمد جان خان په نوبت ترسره شو او په خپله يې د ځان لپاره کوم مقام غوره نه کړ. ملامشک عالم دغه اقدام نېکمرغه وبله او موسی جان يې ((پر تخت کښېناوه، چې د پلار حق يې و، چې د هغه په وينا په ظالمانه ډول د انگرېزانو له خوا تبعيد شوی دی.)) ¹⁸⁴ موسی جان کوتوالي خپل مقر وټاکه او مجاهدين د سيمې په اساس په ښار کې، احتمالاً په مسجدونو کې او ميربچه د سردار يحيي خان په کور کې او قلعو د کابل سيند کيڼ اړخ ته اقامت غوره کړ؛ خو دغو مشرانو سره له دې چې حکومت يې تشکيل کړ، و نه توانېدل امنيت تامین کړي او ((..... د برتانيې د معلومو دوستانو کورونه چور او ويجاړ شول.)) ¹⁸⁵ او د ځينو اماميانو او هندوانو کورونه او دوکانونه هم چور شول. ¹⁸⁶ تر هغه چې محمد جان خان دې تطاول ته د پای ټکی کېښود. البته د دغه عمل اغېزې ناگواره ثابتې شوې. هغه پام چې د مېډلو دوښمنانو لور ته شوی وای، د مسلمانو په کمزورۍ ولگیده.

سربرېره پر دې د محمد يوسف رياضي په وينا ((په پنځوشپږو هغو ورځو کې، چې غازيانو تاراجي مال لاس ته راوړی و، د غازي محمد جان خان شاوخوايي پرېښوول.)) ⁽¹⁸⁷⁾ او ((له دغه امر څخه انگرېزي پوځونوته د اسودگي فرصت په لاس ورغی.)) ⁽¹⁸⁸⁾ په عين حال کې د دغې موضوع پر سر مخالفت راپيداشو. او ويل کېدل، چې ملامشک عالم له موسی جان سره شخړه وکړه، چې هغه پاڅون کوونکي يې پرېښي دي، چې ((د ښار د مسلمانانو اوسيدونکيو کورونه چورکړي او په دې ترتيب د پاڅون مذهبي ځانگړني ته صدمه ورسوي او د ناکامۍ لامل يې شي)) ⁽¹⁸⁹⁾

177 - هنا، ۳ ټوک، ۲۱۸ مخ.

178 - رابرتس وايښراي ته، ۱۸۷۹، د دسمبر ۲۲ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۷۸۴

179 - محمد جانخان غلام حيدر وردگ ته، ۱۸۸۰ د فبروري ۲ مه، م ض س س ه، ۲۵ ټوک، ۲۱۶.

180 - هنسمن، ۲۶۴ مخ.

181 - هنسمن، ۲۴۶ مخ.

182 - غلام حيدر وردگ ته د محمد جانخان ليک، له گريفن نه لاي ته، ۱۸۸۰ د مارچ ۵ مه. م ض س س ه، ۲۵ ټوک، ۲۱۶ مخ.

183 - ي ک، ۱۸۷۹ د دسمبر ۱۴ - ۲۰، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۱۴۵ مخ.

184 - هنسمن، ۲۲۲ مخ.

185 - عين الوقايع، ۱۹۰ - ۱۹۲ مخونه.

186 - هنسمن، ۲۵۹ - ۲۷۲ مخونه.

187 - عين الوقايع / ۱۹۰ مخ

188 - سراج التواريخ / ۳۸۵ مخ.

189 - ش ز س س ا، ۱۴۵ مخ

بنيابي د همدغو پيښوله امله وي، چې افغان مشرانو د دوليكونو په ترڅ كې، وروسته له هغه چې د انگليسن له بعيدالتي گانو نه، چې نسبت ((افغانستان او امير)) ته خبرې وكړې، محاصره شويو انگريزانو ته يې د سولي شرايط وړاندي كړل. ¹⁹⁰

د وړانديزونو يوه ماه داسې وه، چې انگريزان بايد كابل تخليه كړي او هندوستان ته لاړشي ¹⁹¹ جنرال غلام حيدر خان د يوه خانگري ليك په ترڅ كې، سردار محمد ابراهيم خان ته چې له محاصره شويو سره و وړانديز كړی و، چې غلام حسن خان او محمدحيات خان دې د برتانيې د استازو په توگه پاتې شي او دوه تنه برتانوي منصب لرونكي دې دې دې وسلې اميرتريلني پورې د مشرانو په توگه وركړي شي. ¹⁹² په عين حال كې غلام حيدر خان د يوه بل خانگري ليك په ترڅ كې سردارولي محمدخان ته څرگنده كړه، چې ټولو مشرانو د ملامشك عالم او محمدجان په گډون توافق كړی، چې امارت ومني. ¹⁹³ د كوهستان خلكو هم د يوه خانگري او بېل ليك په ترڅ كې كټ مټ همدغه مطلب د يرغلگرو پوځونو له خوا د افغانستان د تخليه كولو وړانديز وكړ. ¹⁹⁴ جنرال محمد جان، چې په دغه وخت كې يې د غازي محمداكبرخان غوندي عمل كاوه، له عصمت الله خان جبار خيل نه وغوښتل، چې د كابل او جلال اباد ترمنځ د انگريزانو مواصلاتي او مخابراتي كرښې پرې او په خپل كنترول كې راولي. ¹⁹⁵ ترڅو د مرستندوی پوځ له راننوتلو څخه مخنيوی وشي او هم د يرغلگرو پوځونو د مراجعت په صورت كې د خورداكابل څوېښت كاله وړاندي داستان تکرارشي، خومحاصره شويو انگريزانو د هغه پرخلاف، چې په سراج التواريخ كې راغلي دي، چې ((جنرال محمدجان ته يې د دوستی ورونه پرانستل)) ¹⁹⁶ پورتنیو وړانديزونو ته يې هېڅ ځواب ورنه كړ او په بدل كې يې د دفاعي ترتيباتو په بشپړولو پيل وكړ.

پرشيرپور ناکام پريد:

رابرتس له هماغې د محاصرې له لومړۍ مرحلې څخه د خپلو پوځونو پام د فاعي ترتيباتو ته راواړاوه. لکه څنگه چې مخکې وويل شول، په شيرپورکې خوراكي توکي هم د عسکرو او هم د حيواناتو لپاره او د سون مواد ډېر راټول شوي وو او اوبه په دننه کې موجودې وې.

رابرتس له څو ناحيو نه زړه بدی شوی و، يوشمېر محمد زيو سردارانو، سره له دې چې د هغه په لاس کې هم وو، له محمد جان او ملامشك عالم سره يې اړيکې درلودلې او له دې پلوه له هغوی نه داود شاه په گډون يو شمېر بندي شول. را برتس داسې فکر وكړ، چې دا جنرال چې د ميربچه له نژدې خپلوانو څخه و، سره له دې چې هغه انگليس ته ډېر خدمتونه كړي وو. ممكن خطرناك ثابت شي. ⁽¹⁹⁷⁾ په انگريزي پوځونو کې يو شمېر سرحدي پښتانه هم وو او افغان جنگيالو هغوی د انگريوانوپر ضد هڅول او هغوی ته يې پيغور (فحش) وركاوه، چې ولې يې د كفارو د غلامی كړی غارو ته اچولې دي. ¹⁹⁸

سربيره پردې د پنجاب په نامه قطعه كې د پنجاب مسلمانوهم گډون درلود او دا وېره موجوده وه، چې هغوی بنيابي د مذهبي اړيکو له امله له افغان مسلمانو سره مرسته وكړي، ډېرکارگران او باروړونکي، چې ترهغه مهاله يې په شيرپورکې کارکاوه، له شير پور نه ووتل ¹⁹⁹ خو د رابرتس اساسي وېره د شيرپور د دفاعي ترتيباتو د ناحيې له نيمگړتياوو څخه وه.

¹⁹⁰ - ی ک/ ۱۸۷۹ د دسمبر ۲۱-۲۷ م ض س س هـ) ۲۴ ټوک، ۳۲۷ مخ.

¹⁹¹ - هنسمين ۲۴۴ مخ

¹⁹² - ی، ک، ۱۸۷۹، د سمبر ۱۴-۲۰، م ض س س هـ، ۲۴ ټوک، ۱۵۴ مخ

¹⁹³ - ايضاً، ۱۴۶ مخ

¹⁹⁴ - هنسمين، ۲۱۵-۱۴۴ مخ

¹⁹⁵ - هنسمين، ۲۷۴ مخ.

¹⁹⁶ - سراج التواريخ، ۳۵۸ مخ.

¹⁹⁷ - رابرتس، ۴۵۷ مخ.

¹⁹⁸ - رابرتس، ۴۵۷ مخ

¹⁹⁹ - همين، ۲۲۶ مخ

شیرپور له درو خوا، ختیځ، لویديځ او جنوب څخه دپلنو او لورو دیوالونو په درلودلو سره او د محفوظو مرچلونو د برجونو درلودونکی و. یواځې هغه برخه یې چې له بي بي مهرو سره نښتې وه بڼه نشوای مدافعه کیدلای او دایې دحصار یو کمزوری ټکی تشکیلاوه او ختیځ لوری د شیرپور او د قلعوښار ترمنځ پروت و، چې یرغلگرو پوځونو وران کړ. د نورو مهمو دفاعي ترتیباتوله جملې نه، د بي بي مهرو مقابل د ځینو برجونو جوړول، د خندقونو کندنل، په بېلابېلو برخو کې د توپونو ځای پرځای کول، د اغزنو سیمونو اچول، او دسنگرونو (مورچلو) جوړول هم شامل وو. په عمومي توګه د فاعی ترتیبات، د لومړیو ۴۸ ساعتونو په لړ کې د برتانیې د پوځونو محدودیت کافي و، چې رابرتس په ډاګه څرګنده کړه، چې موږ اوس په شیرپور کې ((په ټولیزه توګه په امن کې یم))²⁰⁰

د محاصرې پرمهال له رابرتس سره ۷۰۰۰ عسکرموجود وو. او هغه د دغه واقعیت په ملاحظې سره د محاصرې په هماغې لومړۍ ورځ د یوه تلگرام په واسطه وایسرای ته خبر ورکړ، چې ((جلالتماب، تاسې ډاډه اوسئ، هغه څه چې زما له لاسه کېږي، درېځ به یې نه کړم، خو زما وړاندوینه ډاډه چې هرڅه و غواړم، ترسره به کړای شم، خو په دې شرط چې هغه مرستندویه قوه پرته له خنډ څخه راوړسېږي.))²⁰¹ د هماغې ورځې په وروستی ورځ رابرتس یو بل تلگرام په واسطه له وایسرانه وغوښتل چې ((موږ هرې هغې مرستې ته چې تاسې یې راوړئ اړتیا لرو)) خو هغه په عین حال کې لیتن ته چې د خپلې کابینې غړیو ته یې، چې په کابل کې یې د برتانیې پوځونو د نابودۍ څېره انځوروله، ډاډ ورکړ، چې ((زه د یوې دقیقې لپاره هم داسې فکر نه کوم، چې موږ نشو کولای خپل له لاس وتلی موقف بیرته لاس ته راوړو.))²⁰² دغه محاصره شوي جنرال په عین حال کې دوي قطعي پوځونه د چارلز او اربوت نابت په قوماندانۍ، چې په ترتیب سره په گندمک او جلال اباد کې میشتې وې، په بیره کابل ته راوغوښتې او هم یې له هندوستان څخه د نظامي مهماتو بېړنۍ غوښتنه وکړه.

د ۹ ورځو په اوږدو کې محاصره شویو یرغلگرو پوځونو او مجاهدینو ترمنځ وړې ډزې ډوزې پېښې شوې، چې ټولې د افغان جنگیالیو په نوبت سره ترسره شوې. افغان جنگیالیو د ستمبر پر ۱۵ مه د کابل او پېښور تر منځ تلگرافي اړیکه پرې کړه او په سهار یې د اسمایي غره او سیاه سنگ پر غونډۍ د قدرت په مظاهره لاس پورې کړ؛ خو دوښمنانو د توپونو په فیرونو سره تیت و پرک شول او بله ورځ (۱۸ دسمبر) هغوی ټولې غونډۍ بیا ونیولې او حتا ځینې د هغوی ۴۰۰ گزه شیرپور ته نژدې شول او د دسمبر ۱۹ می او ۲۰ ورځو تر منځ د دواړو لوریو تر منځ لنډ اڅ و ډېونه را منځ ته شول. د دسمبر پر ۱۲ مه افغان جنگیالیو د فعالیت نښانې وښوولې او داسې ښکارېده، چې د عمومي عمل مقدمه وي... د دسمبر پر ۲۲ مه د یادونې وړ پېښه رامنځ ته نه شوه؛ خو د دسمبر پر ۲۲ مه افغانانو د چارلز په قوماندانۍ د های لیندرز د ۴۰۰ عسکرو او ۴ توپونو د مرستندویې قطعي له نژدې کېدو څخه خبر تر لاسه کړ او په دې اساس مخکې له دې چې له محاصره شویو سره یو ځای شي، د عمومي تېرې بنسټ یې کېښود. تر هغه وخته د ښار خلک له جنگیالیو سره یو ځای وو او په یوه شبنامه کې راغلي وو، چې ((افغانانو پخوا د شېرعلي خان له ظلم څخه د برتانیې حکومت ته د امید سترګې نیولې وې، خو اوس ثابتې شوه چې انګریزان له نور واکمنانو سره په پرتلني تر گردو ظالمان دي.))²⁰³ هنسمن د هغه پرچوشه او عمومي یرغل مشاهده، چې د دسمبر د ۲۳ می په سهار پېښ شو او رابرتس د خپلو جاسوسانو له خوا له هغه نه خبر و، داسې کیسه کوي ((د کابل جنګي خلکو ته په بېلابېلو مواضعو کې حملې ځایونه ټاکل شوي دي.

او د برید نښه به د اسمایي غره پر سر پر تېلو د لړل شویو باروتو لګول وي. ۴۵ دانې زیني هغو ۲۰۰۰ کسانو ته، چې د شاهي باغ او محمد شریف خان کلا کې مېشت وو، ورکړل شوي او په هغو سربېره به د جنوبي دېوال پر وړاندې د هغه لویديځ لور ته لاریون تر سره شي؛ خو دا یرغل به همراهِ کوونکی وي، اصلي یرغل به د بي بي مهرو پر قلعه او پر ختیځو خندقونو وي.))

²⁰⁰ - رابرتس وایسرای ته، ۸۷۹، دسمبر ۲۲مه، م ض س س هـ / ۲۳ ټوک، ۱۶۳۶ مخ

²⁰¹ - رابرتس وایسرای ته، ۸۷۹، د دسمبر ۱۴مه، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوک، ۱۷۸۲ مخ

²⁰² - رابرتس لیتن ته، ۱۸۷۹، د دسمبر ۱۴ مه، م ض س س هـ، ۲۳ ټوک، ۱۶۳۶ مخ.

²⁰³ - رابرتس خارجه سکرتر ته، ۱۸۸۰، د جنوري ۲۵ مه، م ض س س هـ، ۲۴ ټوک، ۳۸۸ مخ.

محمد جان خان بنایي له ۲۰۰۰ عسکرو سره پر شیرپور یرغل کړی وي . په اسمایي غره کې د سهار پر پینځه نیمو بجو، چې هوا لا تیاره وه، د یرغل نښې راپورته شوي . ²⁰⁴ هڅمین اصلي یرغل داسې شرحه کوي :

((د بي بي مهرو له خوا غاړې او د ختیځو دېوالونو له خندقونو نه په دومره اندازه د غرونو خوږ او شور راپورته شو، چې تهدیدونکی و . او داسې ښکارېده، چې کوم سوار ۵۰۰۰ کسيز لښکر د کمزرو خلکو پر کتارونو برید کوي . د اصلي افغانانو ډلې، چې د شیرپور په ختیځو کلیو او بانډو کې پټې شوي وې او غازیانو یې رهبري کوله؛ په ټولیزه او منظمه توګه یې برید پیل کړ او فضايي د الله اکبر په نارو سره ډکه کړه. څومره چې د جګړې کتارونو پرمختګ کاوه، نارې نورې هم لوړېدلې او هغه په داسې ټوپکونو سره بدرګه کېدلې، چې د یوې شپې لپاره غلې شوي او وروسته په عمومي غږ سره راپورته شوي او موږ یې وپوهولو، چې زموږ خلکو د مارتیني او سنايدر ټوپکونو سره د دوښمن پر وړاندې هجوم راوړی او موضع ګانې یې ټینګې کړې دي . ²⁰⁵

((کله چې برید پیل شو، فضا لا هم دومره تیاره وه، چې یواځې د خندقونو غاړې لږ لږ لیدل کېدای شوای . امر داسې و، چې د فیر ځواب باید د یوڅه وخت لپاره وځنډېږي، چې د افغانانو ډلې په څرګند ډول ولیدل شي .)) ((بلاخره د مه غبار په منځ کې د خلکو یوه ډله راپورته شوه، چې چارې او تورې یې ښورولې او د جګړې نارې یې وهلي او هر څومره یې چې پرمختګ کاوه، نو پرله پسې ډزې به یې کولې .))

((له هغه وروسته بلاخره عسکرو ته د ډزو کولو امر وشو، افغانان په دې وخت کې دومره نژدې شوي وو، چې توغونډیو پرې ښه ترا مرګوني اغېزه کولای شوای .)) ²⁰⁶

((افغانان د ورځې په ۱۱ بجو راغونډ شول او برید یې پیل کړ؛ خو ډېر ژر پر شا وتمېدل او څنګه چې په دې وخت کې جلوي قطعي خبر تر لاسه کړ، چې د دوښمن تازه نفسه قوه د چارلېزګو په قوماندانۍ د لوګر له سیند نه تېرېږي، د ورځې نژدې یوه بجه له جګړې راوګرځېدل او د ښار پلو یې تېښته وکړه او په سبا یې ښار هم پرېښود او محاصره شوي پوځونه د دویم ځل لپاره په بالاحصار او ښار کې را څرګند شول او تر خپل کنترول لاندې یې راوستل .

رښتیا⁽²⁰⁷⁾ او غبار⁽²⁰⁸⁾ د برید ناکامي د دوو کسانو (نوروز پاچاخان او محمد شاخان سرخابي) د خیانت پایله بولي، چې په خپله وینایي خپلې قطعي په یوه حساسه مرحله کې، چې له انګرېزانو یې رشوت اخیستی و، پر شا کړي. دا حکم باید له سوچ او ډېر استدلال پرته رد شي . هغوی خپله منبع نه ښيي او په واقعیت کې په هېڅ داخلي او خارجي منبع کې یې نومونه په نظر نه راتلل . او سربېره پر دې څنګه ممکنه ده، چې د دغو دوو مجهول الهویه کسانو او ورسره پلویانو عمل د یوه جمعیت د ماتې لامل شي، چې له ۲۰۰۰ سوارو څخه جوړ و او په کلکه ارده او عزم ښکېدل . دا ماتې د محمد جان خان په وینا له دوښمن سره د مساوي وسلو، یانې ټوپونو د نه شتون له امله وه. ⁽²⁰⁹⁾ (د افغان جنګیالیو په صفونو کې د ټوپونو د نه شتون د کمزورۍ احساس له برید نه پخوا هم محسوسېده؛ خو دا احساس ملامشک عالم داسې رفع کړی و، چې هغه د خلکو پر وړاندې سوګند یاد کړچې ((هغه به په خپله دعا سره د برتانیې ټوپونه غلې کړي .)) ⁽²¹⁰⁾ او څنګه چې هغسې ونه شول، وروسته شکایتونه راپورته شول ⁽²¹¹⁾ او د افغانانو په راتلونکو جګړو یې ناوړه اغېزې وشیندلې. په سراج التواریخ کې د ماتې نسبت حتا محمدجان خان ته ورکړ شوی دی . ⁽²¹²⁾ چې گویا هغه د ۶۰۰۰۰ کلدارو په بدل کې وروسته له سرسري هڅو څخه تېښته وکړه. د غه مازې تور هم پرته له سوچ او ډېر استدلال او په څرګندو

204 - هڅمین، ۲۵۱ مخ .

205 - هڅمین، ۲۵۲ مخ .

206 - هڅمین، ۲۵۳ مخ .

207 - رښتیا، ۲۶۲ مخ .

208 - غبار ، ۶۳۰ مخ .

209 - ی ک ، ۱۸۸۰ ، د جنوري له ۲۵-۳۱ ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک، ۹۶۷ مخ .

210 - ی ک ، ۱۸۸۰ ، د فبرورۍ ۱-۷ ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک، ۱۱۷۵ مخ .

211 - د کرم یادښت، ۱۸۸۰، ۱۰-۱۹ ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک، ۴۸۹ مخ .

212 - سراج التواریخ ، ۳۵۸ مخ .

دغه ((لور هېواد په هغه وخت کې ناکام معلومېده، خو د هغه اساسي اغېزې، د هر ډول دسته جمعي کوبښ د اغېزو په څېر په ظاهر کې په افغانستان، هند او برتانيه کې ډېرې ژر ناکامي محسوسې شوي، چې په پای کې له افغانستان څخه د يرغلگرو پوځو د وتلو عمده لامل شوي.

اووم څپرکي

د امير عبدالرحمن خان د جلوس او مبارزې دوام او پراختيا

په کابل کې نوي اقدامونه:

رابرتس وروسته له بيا ځلي واکمنۍ څخه د خلکو د عامه توقع خلاف په کابل کې نسبتاً معتدله وضع غوره کړه. البته له محاصرې وروسته متصل د هغه سلوک دا ډول نه و او د رياضي په وينا ((د غازیانو له تیت و پرک کېدو وروسته، انگریزي پوځو د کابل ښار په کوڅو او بازارونو کې گرځېدنې پیل کړې، هر ځای به یې چې کاکل لرونکی او تورزن لیده، په دې خیال چې غازی دی، هغه به یې نیوه او شیرپورته به یې وره او هلته به یې اعداموله.))²¹⁶ همدارنگه انگریزانو د نظامي قطعو په زور د میربچه کلي چې په بابه قشقرکې پروت و او د پاچاه خان احمدزی کلی چې په لوگر کې پروت و، په گډون د مجاهدينو کلي، چور کرل، حنا باغونه او ونې یې پرې کړې. ²¹⁷ خو د دغو وړانیو دوره ډېره لنډه وه او د دسمبر پر ۲۶ مه نېټه عمومي عفوه اعلان شوه.

له امله یې ټول هغه افغانان چې د انگریزانو په مقابل کې جنگېدلي وو، پرته له محمدجان خان، ملا مشک عالم، سمندر خان (د غلام حیدرخان ورور) میربچه خان او سردار محمد طاهر خان څخه نور ټول وښل شول. پخوانی نظامي حکومت له منځه لاړ او پرځای یې د سردارولي محمد په مشرۍ ملکي حکومت منځ ته راغی. خاص کابل، د ده سبز، چاراسیاب، بتخاک ترمنځ سیمې او میدان او پغمان د هغه تر واکمنۍ لاندې وگڼل شوي، او دا وټاکل شوه چې مستوفي حبیب الله، د ښار قاضي او یو څو سرداران له هغه سره د چارو په پرمخ وړلو کې مرسته وکړي. هغه په خپله د رابرتس تر مستقیم کنترول لاندې و. دغه لنډ مهاله حکومت اعلان شو او والي ته هېڅ مهمه مسئله کې واك ور نه کړل شو، یوازې په ملکي او جزایي چارو کې ورته مقید صلاحیت ورکړ شو.

213 - هنسمین، ۲۶۱ مخ .

214 - هنسمین، ۲۷۸ مخ .

215 - له بالفور نه نقل قول، ۳۹۳ مخ.

216 - عین الوقایع، ۱۹۲ مخ.

217 - هنسمین، ۲۷۷ مخ.

خو د تعجب خای دا دی چې رابرتس هغه په داسې حال کې پر دغه مقام وگوماره، چې د هغه په خپله وینا)) دا سردار زما په نظر کوم قوي سړی نه دی او د هغه لیاقت په اړه زیات شک لرم، چې له دې وروسته دې له مرستی پرته هېواد اداره کړای شي.))

داسې ښکارېده، چې رابرتس د هغه له انتصاب پرته بله چاره نه درلود له دې امله چې د انگریزانو په مخالف لوري کې قوي خلک شته وو او په انګلیس پلوی افغانانو کې له هغه نه پرته بل کوم غوره مشخصو نه برېښېده، لکه څرنګه چې خپله رابرتس هم وايي ((زه له هغه پرته بل کوم مناسب سړی نه وینم.))²¹⁸ په ښار کې د وسلو ګرځول د پخوا په شان منع اعلان شول.²¹⁹ خو سردار ولي محمد پر خپل ځان باور نه درلود او رابرتس ته یې څرګنده کړه، چې د هغه لپاره ممکنه نه ده، د برتانیې له پوځونو پرته پر دې کار بریا ومومي او که چېرې انگریزي پوځونه کابل پرېږدي، نو هغه به یوه ورځ مخکې کابل پرېږدي²²⁰ سره له هغه هم چې هغه د یوه بهرني مقتدر حکومت اجباري تحمیل و، پر کار یې پیل وکړ. په دې حالت کې د قدرت عملونه (کارونه) د هغه لپاره ممکن نه وو او هغه براتونه یې چې ((کوګناري زیو)) ته یې دالې کړل، بېرته لاس ته نه شواي راتلای. څرنګه چې دغه سرداران د ژوندانه د وضعې د ښه والي په پار له انگریزانو سره یو ځای شوي وو، د ناخوښې احساس یې وکړ. ²²¹ نو د نوي والي قدرت یواځې په ښار پورې تړلی و، کوم چې بهرنی لښکرې هلته مېشتې وې .

د کابل ښار مالي وضعیت د هغه د واکمنۍ په دوره کې ښه شو . انگریزانو له محاصرې وروسته د کابل ځینې ستراتیژیکې سیمې ، لکه سیاسنگ او د هغې شاوخوا غونډۍ، شېردروازه ، بي بي مهرو، او نظامي استحکامات او د ښار په د ننه کې یې د سړکونو د جوړولو کارونه یې قرار داد کوونکیو او اجاره ورکونکیو ته وسپارل . په دې ترتیب هغوی او دښار اجیرانو کارونه پیدا کړل او پیسې یې په کار واچولې، تر دې چې په هندوستان کې به ویل کېدل، چې په کابل کې پیسې په پټه توګه ورکېږي .²²² څرنګه چې انگریزانو خوراکي توکي او د څارویو خوراکه د نظامي قوي په زور په پیسو اخیستل، نو له دې اړخه هم خلکو نغدې پیسې په لاس راوړای شواي . څرنګه چې افغانانو خپله متاع دهندي کداریو په بدل کې نه تبادلې کوله ؛ نو د سردار ولي محمد خان حکومت په ضراب خانه کې سل کداری په ۱۲۶ کابلپو روپیو بدلولي . انگریزانو د دغه اصل په پیروي، چې په اقتصادي برخه کې د آزاد عمل د اسعارو او نورو مالونو بېبې ازادې پرېښووي، چې له دې امله ډېرې پیسې په دوران کې شوي او سوداګری پرمختیا وکړه . هنسمن چې په کابل کې ګرځېدلی را ګرځېدلی و، لیکي ((شتمن شوی کابل، پرځان ویاړمن تجاران هېڅکله دومره غني شوي نه وو او عامو وګړو هم هېڅ وخت په بازارونو کې دپیسو دومره لوی دوران نه و لیدلی . تر دې بریده چې هندوان هم زموږ د بدایني څخه خبر او حیران شوي دي .))²²³ او زیاتوي چې هندوان او د ښار امیان چې د کابل ښار د سوداګری غوره برخه جوړوي .

((زموږ د تېرې په وخت کې یې ډېره شمېر پیسې سپما کړي دي .))²²⁴ خو انگریزانو چې د افغانستان لپاره هر ډول پالیسي غوره کوله، هغه یواځې په کابل پورې اړه نه درلودله، باید اطرافي سیمې هم که په هر شکل وي، تر نفوذ لاندې راولي . ددې موخې لپاره رابرتس داسې پرېکړه وکړه چې د کابل ولایت بېلابېلو سیمو ته د نایب تر نامه لاندې واکمنان اومرستیالان ولېږي . او هر یوه ته د دې جواز ورکړي، کومې پیسې چې دوی یې په واک لري، د هغې سیمې او ولایت د پراخوالي او اهمیت په تناسب سواره، پلي سپاهیان تهیه کړي او په هغو کړنو قدرت ورکړي ، مګر دا پروګرام هم د نورو تېرو پروګرامونو په شان له دې امله پلي نه شو، چې دا سیمې د انگریزانو تر کنټرول بهر وي او د افغانانو تر ولکې لاندې وي . د بېلګې په توګه سردارمحمد هاشم خان ته ټاکل شوي وه، چې ۸۰۰ پلي او ۳۰۰ سواره کسان تنظیم کړي، څو په غزني کې حکومت وکړي ، په داسې حال کې چې دایبار د شېرپور له پېښې وروسته د ملي مقاومت د مرکز په توګه بدل شوی و، چې وروسته به بحث پرې وشي .²²⁵

218 - رابرتس به لابل، ۱۸۸۰ د جنوري ۷ مه، م ض س س هه، ۲۴ ټوک، ۷۷۵ مخ.

219 - رابرتس به لابل، ۱۸۸۰ د جنوري ۷ مه، م ض س س هه، ۲۴ ټوک، ۳۴۳ مخ.

220 - ي ك، ۱۸۸۰ د جنوري ۱۸ - ۲۴ -، م ض س س هه، ۲۴ ټوک، ۸۳۲ مخ.

221 - ي، ك، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۱ - ۷ پورې، م ض س س هه، ۲۴ ټوک، ۱۱۷۵ مخ .

222 - هنسمن، ۴۰۷ مخ .

223 - هنسمن، ۴۰۷ مخ .

224 - هنسمن، ۴۱۳ مخ .

225 - رابرتس به لابل، ۱۸۸۰ د جنوري ۷ مه، م ض س س هه، ۲۴ ټوک، ۷۷۵ مخ .

د افغانستان د وپشلو پلان او پسرلني عمليات :

لینتن سربېره پردې او بښايي د دسمبر د تویان له امله د افغانستان د خلکو او هېواد څخه د غچ اخیستلو په باب ټینګار کاوه . او حاضر نه و، چې په خپله تگلاره کې د دسمبر د پېښو اغېزې منعکسې کړي او د جنوري پر ۷ مه یې د افغانستان د وپشلو پلان د کاغذ طرحه کړ، چې د هرات ولایت دې د ځینو شرطونو لاندې په موقتي توګه فارس ته تخصیص ورکړي او په کابل و کندهار کې یو ځانګړی دولت منځ ته راشي او بې وسلې شوی امیر په هېڅ صورت کې بیا د واک ګدی تر لاسه نه کړي . لینتن په دې برخه دومره ټینګار کاوه، چې ویل به یې که چېرې لندن د بې وسلې امیر په اړه بل فکر ولري، هغه حاضر دی، چې له خپلې دندې استعفا ورکړي او د هغه په وینا که چېرې د یعقوب خان پر ځای یو له ((د مشهورو سردارانو له جملې چې د کورنیو اړیکو په درلودلو او د هغه شخصي سیمه ییز نفوذ له مخې د کابل د دولت حکمران وټاکل شي .)) بښايي د امنیت په ټینګښت کې مرسته وکړي او دا طرحه یې ((په افغانستان کې د چارو نظم په نامه وبلله .))²²⁶

د دې طرحې د پلي کولو لپاره د برتانیې د قدرت لاریون د یوې لښکر کشۍ په توګه په بېلابېلو سیمو کې په پام کې ونیول شو، چې باید په راتلونکې پسرلي کې عملي شي او د ((پسرلني عملياتو)) په نامه وبلل شي او همداشان یو تکړه دیپلوماټ د لپیل ګریفن (Ilel Griffin) په نامه کابل ته ولېږل شو، چې د غي طرحې په اړینو خبرو اترو په ځانګړې توګه د باننصابه ټاکنو په اړه د کابل لپاره یوه نوی حکمران لپاره پر مخ یوسي. هغه د مارچ پر ۱۹ کابل ته ورسېد .

دا پسرلني عمليات د دانلدستیورات دلشکر کشۍ په ګډون له کندهار نه کابل او د رابرتس کوهستان ته تر بامیانو پورې وو . جنرال برایت باید له ننګرهار او یوه بله قطعه له شترګردن څخه کابل ته راوخوځېږي .²²⁷ د دغو عملیاتو له سرته رسولو څخه یوه موخه دا وه، چې افغانستان باید تر راتلونکې مني پورې تر هغه اندازې ارام شي، چې خلک یې د لینتن نوي طرحه ومني . سستیورات وروسته له هغه چې د کندهار څخه کابل ته لاړ شي او د رابرتس پرځای د ((شمالي افغانستان)) د نظامي او سیاسي چارو عمومي امر شي . په کندهار کې امیر شیرعلي خان په هغه ولایت کې د خپلې کورنۍ د واکمنۍ د میراثي کېدلو په بدل کې د انګریزانو ته د تابع کېدلو ټول شرایط ومنل . سره له دې چې د کورنۍ ځینې نژدې غړي یې هم ورسره مخالف شول . خو هرات د انګریزانو له ولکې وتی او د سردار محمد ایوب خان په لاس کې و او په دې توګه د لینتن د نوي طرحې تطبیق په هغه ځای کې عملي نه ښکارېده . لینتن د شمالي سیمو په ځانګړې توګه د بدخشان په اړه بې پروا و .

د لښکر په اړه داسې پرېکړه وشوه، چې له ژمي مخکې او د مني په رارسېدو به لښکر کشیو په بشپړتیا سره دې هندوستان ته لاړ شي . لینتن په دې اړه قاطع درخ لاره ، لکه څنګه چې ګریفن ته د هغه له دې لارښوونې څرګندېږي چې ((وایسرای غواري، په پام کې ولری، چې د افغانستان د تخليبي سیاست به په هېڅ وجه د یوه نوي دوست امیر په ټاکلو او یا دکابل د حکمران سره د دوستانه اړیکو په ټینګښت پورې تړلی نه وي، یا داچې هغه به مطلوب وي .))²²⁸ تخلیه د دې لپاره ضروري ګڼل کېدله، چې ((برتانیې د جګړې درانه لګښتونه د لږو یا هېڅ عایداتو په بدل کې ورکول، نو لندن د دوامداره اشغال په اړه ناخوښي او نارامي کوله او حاضر نه و، چې هغه دې تر دې زیات ومني او د برتانیې کابینه تر دې بریده تنګه شوې وه، که څه هم په دې ښه پوهېدل، چې د افغانستان مسئله لاینحل باقي پاتېدله، نه دا چې د برتانیې لښکرو له خوا د دوامداره اشغال اجازه ورکړي))²²⁹ په داسې حال کې چې د افغانستان بحران دوام درلود.

د ۱۸۸۰ د اپریل پر ۲۸ مه د عمومي ټاکنو په اثر د یوه محافظه کار (یاتوري) حکومت پر ځای د ګلیډسټن تر قوماندانۍ لاندې یو نوی حکومت منځ ته راغی . د افغان مسئله د برتانیې د ټاکنو عمده موضوع وه او د لبرال نوي حکومت د محافظه کارانو د حکومت پالیسي پپه ځانګړې توګه د افغانستان په اړه د لینتن پالیسي په کلکه تقبیح کړې وه . د دغه نوي حکومت په راتلو سره د افغانستان پر مسئله ډېر تاثیرات وارد شول . د لینتن

²²⁶ - لایل به رابرتس ، د ۱۸۸۰ د جنوري ۲۶ مه ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک ، ۶۲۷ مخ .

²²⁷ - رابرتس ، ۴۶۵ مخ .

²²⁸ - خارجه سکرتري ګریفن ته ، ۱۸۸۰ د می ۱۵ مه ، م ض س س ه ، ۲۵ ټوک ، ۸۹۹ مخ .

²²⁹ - سنکھل ، ۵۹ مخ .

د پاڅون د مشرانو او رابرتس ترمنځ ناکامې خبرې اتري :

د پاڅون مشرانو له هغه وروسته چې کابل يې تخلیه کړ، هغه حکومت ته چې په کابل کې يې تاسيس کړی و، په غزني کې هم دوام ورکړ او هغه ښار يې د مقاومت په يوه غوره ښار بدل کړ، چې ژر به بحث پرې وشي. هغوی د جنرال محمد جان خان تر مشرۍ او فعاليت لاندې، چې موخه يې له افغانستان څخه د يرغلگرو پوځونو ايستل او د محمد يعقوب خان واک ته رسېدل وو، هم يې د انگرېزي چارواکو سره د خبرو اترو لار په پام کې ونیوه او هم يې د انساني قوتونو په مجهزولو کې د يرغلگرو پوځونو د مقابلي په موخه د راتلونکي پسرلي لپاره تياری ونيو. او د تبعيد شوي امير د بيا غوښتنې موضوع ته د لومړيتوب حق ورکړ شو او د پاڅون مشرانو د دوو هغو ليکنو په ترڅ کې چې د جنورۍ په نيمې کې يې رابرتس ته استولي وو، څرگنده کړه چې ((موږ مسلمانان د برتانيې له حکومت سره کومه دوښمني نه لرو، موږ يواځې د امير د خوشي کېدو غوښتنه کوو.

موږ به وروسته له دې ستاسې د دوښمنانو دوښمن او ستاسې د دوستانو دوستان واوسو. څو چې تاسې امير له بند نه راخوشي نه کړئ، موږ به هېڅکله هم له خپلې غوښتنې تېر نه شو او تر هغه وخته چې څو مو په بدن کې ساه وي، زاړه او ځوانان به له تاسې سره وجنگېږو.))²³⁰ سربېره پر دې محمد جان خان هم د دوو بېلو بېلو ليکنو په ترڅ کې رابرتس او د هغه مرستيال او نواب غلام حسن خان ته هم د دغې مطب غوښتونکي شوی و، چې ((د هېواد د دغې برخې ټول مسلمانان چې د وليعهد د درناوي لپاره راغلي دي، وايي تر هغې چې د برتانيې حکومت امير له بند نه راخوشي کړی نه کړي او د وليعهد رتبه ونه پېژني، د خان او سر په بيه به هم د جگړې لار پرې نه ږدي او له خپل عزم نه به وانه وړي او په دې لپاره ټول مسلمانان سره يوه خوله او يو موټی شوي دي.))²³¹ محمدجان خان ته د رابرتس ځوابيه ليک منفي و او څرگنده کړې يې وه، چې ((که چېرې تاسې اوس خپل مخالفت ته د پای ټکی کېږدئ او کابل ته راشئ، ستاسې درناوی به وشي او که پخپله موجوده لار باندې ټينگار وکړئ تاسې او ستاسې سره بې فکره کسان به ټول برباد شئ.))

څو رابرتس له دې فضا نه چې ممکن مذاکره يې جوړه کړې وه، گټه واخيستله او يو پلاوی يې د مستوفي حبيب الله په مشرۍ په دې موخه غزني ته واستاوه، چې ((امکان لري دا مشران دي ته وهڅوي، چې د هېواد د حکومت لپاره يو داسې نظر ورکړي، چې د عملي کېدو وړ وي.))²³² د مقاومت مشران په لومړي سر کې غزني ته د مستوفي د راتلو لپاره د برتانوي مقاماتو سره خبرو اترو ته حاضر نه وو او سردار محمد ظاهر خان او محمد جان خان په ځانگړې توگه ددې مخالفت کاوه، چې د امير شيرعلي خان د کورنۍ له غړيو څخه پرته دي بل څوک د افغانستان امير وي. خو مستوفي ورو ورو پر دوی باندې مسلط شو او داسې استدلال، څرنگه چې انگرېزانو ژمنه کړې، چې افغانستان به تخلیه کوي؛ نو له د هغوی له شر څخه د خلاصېدلو يواځې لار په خبرو اترو کې ده، نه په مقابله کې. او وسله واله مبارزه د افغانستان په تاوان ده. ملا مشك عالم چې تر گردو د انگرېزانو د سطحي مخالف و، يو څه مخالفت وکړ، خو وروسته مستوفي لومړی د وردگو او بيا د ټولو خلکو موافقه او ملاتړ ترلاسه کړ.²³³ له هغوی سره د ۲۰۰ تنو په شاوخوا کې کابل ته راغلل؛ خو ټول نامهم کسان وو؛ خو په ورسره هغه ليک کې چې د ټولو مشرانو لاسليک او مهر ورباندې شتون درلود، پخوانی غوښتنې په دې شرحه پکې تکرار شوی وي: ((۱ - زموږ پاچا يا واکمن بايد له بنده خلاص شي او بېرته دي پر خپل پخواني مقام پاته شي او زموږ قومي خلك د دې ضمانت کوي، چې ... هغه به د برتانيې له حکومت سره دوامداره او صميمي دوستي ولري. ۲ - د برتانيې استازی هرڅوک چې وي، بايد مسلمان وي او د برتانيې پوځونه دي زموږ له هېواد څخه ووځي. ۳ - د افغانستان هېواد او سيمې يې بايد ټولې بېرته اعاده شي.))²³⁴

²³⁰ - خارجه سکرتر ته د ۸۰ تنو افغان مشرانو ليک، درابرتس په تلگرام کې، د ۱۸۸۰ د جنوري ۲۳ مه.

²³¹ - جنرال محمد جان خان غلام حسن خان ته، د ۱۸۸۰ د فبرورۍ ۱۳ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۱۳۲۶ مخ.

²³² - رابرتس، ۴۵۸ مخ.

²³³ - هنسمن، ۳۶۶-۳۶۵ مخ.

²³⁴ - کاکر، محمد حسن، افغانستان، د کورني انکشاف سياسي مطالعه، ۱۸۹۶-۱۸۸۰، لاهور ۱۹۷۱، ۲۹ مخ.

دې مشرانو د اپرېل پر ۱۳ مه له رابرتس سره په يوه دربار کې خبرې اترې وکړې او گريفن هم هلته جوته کړه، چې د يعقوب خان دويم ځلي راتگ ناممکن دی او بل هرڅوک چې د امارت لپاره د خلکو د منلو وړ وي، هغه به د غور لپاره وایسرای ته واستول شي. هغه زياته کړه چې د افغانستان د پيوستون عزم هم نشته او د هېواد هېڅ سيمه پرته له هغو سيمو، چې د هند د سرحدې سيمو د دفاع لپاره ضروري وي، تر ولکې لاندې را نه شي. کله چې هېواد ارام شو او د انگرېزانو د خوښې امير وټاکل شو؛ نو بيا په انگليس لښکري له افغانستان څخه وځي؛ خو کندهار به بيا په کابل پورې و نه تړل شي. ²³⁵ د هغه دې خواب د خبرو اترو چانس له منځه يوړ، ځکه خواب پرېکنده (قاطع) و او د برتانيې د حکومت نظر افغاني مشرانو ته په ډاگه شو.

د ملي مقاومت بڼې او مرکزونه :

د کابل تر خالي کېدو وروسته د پاڅون مشرانو په غزني کې د سردار موسی جان حکومت ته دوام ورکړ او د هغه په ټينگښت لگيا شول او د دغه حکومت د ټينگښت لپاره يې هر اړخيزې هلې ځلې وکړې، چې له جملې يې د خمکو د ماليو لاس ته راوړل، د يوه منظم پوځ جوړول، له پنجشېر نه تر وزيرستانه پورې د بېلابېلو قومونو د مشرانو راغوبښل، څو په غزني کې له موسی جان سره وگوري او د قومي دوښمنيو له منځه وړل او د مشرانو ساتل او په هغوی کې د جهاد روحیه ژوندی ساتل .

وروکې موسی جان او واقعي حکومت د سردار محمدظاهرخان او محمد جان خان په لاس کې و او دوی د هغه نايبانو په توگه عمل کاوه، چې البته دغه ډول حکومت په افغانستان کې سابقه درلوده . په خپله موسی جان د هغه د وزيرله قوله سردار محمد ظاهر خان او د هغه مشر ورور محمد يوسف ((حافظ باله ، دربار يې کاوه، ساعت تېرې يې کوله او خلکو هغه پاچاه باله .)) ²³⁶ سره له دې څرنگه چې د هغه کورنۍ په کابل کې وه، هغې ته ډېر اندېښمن و . عمده مسئله د مالياتو لاس ته راوړل او د پوځ تنظيم و، چې د افغانانو برياليتوب په هغو پورې ډېر تړلی و او دې کار د لوگر، کوهستان او غزني د سيمو په بېلابېلو درجو دوام درلود . په کوهستان کې جنرال مير سيدجان استالفي او خواجه خان د موسی جان په نامه ماليات راټولول ، پخواني عسکر به يې تنظيمول .

د فبرورۍ تر پايه پورې د لوگر ملکاتو هم ۱۲۰۰ عسکر تنظيم کړل او د نهو کلیو ماليات يې د موسی جان په نامه راټول کړل ²³⁷ په لوگر کې د دغه کار په تر سره کولو سربېره د سردار محمد حسن خان او سردار محمد ظاهر خان له خوا د پخوانيو وسلو راټولول پيل شوي وو؛ خو په هغه برخه کې ((ځينو ملکاتو د هغوی غوښتنې ته تيار وو او ځينو نورو دغه بار ته اوږه نه ورکوله .)) ²³⁸ او ټولو ((د لوگر ملکاتو په قران کریم سوگند ياد کړ، چې د بې وسلې شوي امير پر موضوع پاڅون وکړي او ژمنه يې وکړه چې له عسکرو سره به د وسلو او پيسو مرسته وکړي .)) ²³⁹ جنرال مير سيدجان استالفي هغه کسان، چې د مالياتو دراټولو په پروگرام کې يې برخه نه اخيستله د کورونو په سوځولو به يې گواښل . د هغه پلېوني ورځ په ورځ زياتېدل او په چاريکارو کې يو شمېر انگليس پلوي ملکاتو له ښار څخه وايستل شول . ²⁴⁰

د کوهستان ملکاتو دغلام قادر چاريکاري په لمسون پرېکړه وکړه، چې د هغه ځای حاکم سردار شهبازخان، چې د رابرتس له خوا ټاکل شوی و، و ايستل شي . ²⁴¹ په همدې وخت کې سردارمحمد علم خان د غزني او ميدان تر منځ سيمو ماليات راټولول ، په داسې حال کې چې محمدجان او سردارمحمدظاهرخان، چې له ۸۰۰-۱۰۰۰ کسانو پورې د موسی جان په نامه د مالياتو په راټولو بوخت وو او د توخي خلک ، اندر او هوتک يې دې ته

²³⁵- رابرتس ، ۴۶۲ مخ .

²³⁶- د وليعهد مور ته د سردارمحمد ظاهر خان ليک، ۱۸۸۰ د جنوري ۳۱ مه ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک ، ۱۳۴۳ مخ .

²³⁷- رابرتس خارجه سکرتر ته ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ ۲۶ مه ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک ، ۱۱۹۸ مخ .

²³⁸- ى ک ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۱۵- ۲۱ ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک ، ۱۴۷۵ مخ

²³⁹- ى ک ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۲۳-۲۸ پورې ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک ، ۱۵۳۱ مخ .

²⁴⁰- ى ک ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۱۵-۲۱ پورې ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک ، ۹۶۷ مخ

²⁴¹- ى ک ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۲۵-۳۱ پورې ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک ، ۹۶۷ مخ

زه په دې نژدې وخت کې وزيو ، کاکړو او سليمان خېلو ته لارم ، له هغو خلکو سره مې وليدل او د هغوی ملکان مې د تره کي او علي خېلو له ملکاتو سره يوځای غزني ته د وليعهد حضور ته راوستل . ما هغه دويمنی چې له کلونو راهيسې د هغوی ترمنځ وي ، له منځه يوړی او هغوی مې د خدای (ج) په لار کې تقويه کړل .))²⁴⁸ البته د دې ټولو هڅو موخه دا وه ، چې څو بياپر کابل د پرديو پوځونو پر وړاندې مارش وکړي . پر کابل د دويم مارش اوازي ، حتا د جنوري د مياشتې په وروستيو کې هم خورې شوې او ويل کېدل ، چې سردار ايوب خان او جنرال غلام حيدر خان هم رابلل شوي دي ، څو په مارش کې برخه واخلي ، خو وروسته محمد جان خان د يورش او يرغل نيټه د مارچ ۲۱ و ټاکله .²⁴⁹ خو دا يورش د مستوفي د پلاوي د پايلو تر معلومېدو او وروسته د سردار عبدالرحمن خان د ظهور او له هغه سره د خبرو اترو د زمينې تر برابرولو پورې و ځنډېد . او د هغه په برياليتوب سره هېڅکله هم عملي نه شو ، که څه هم د هغو هنگامي او ترتيباتو د انگرېزانو تر وتلو پورې له د پخوا په شان دوام درلود .

242- سان جان خارجه سکرتر ته ، ۱۸۸۰ د جنورۍ ۲۶ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۳۸۹ مخ

243- ی ک ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۸-۱۴ پورې ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۱۳۵۷ مخ

244- ی ک ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۲۲-۸۲ پورې ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۱۵۳۱ مخ

245- جنرال واتسن خارجه سکرتر ته ، ټيلگرام ، ۱۸۸۰ جنوري ۱۹ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۳۷۴ مخ .

246- محمد جان او موسی جان دلاور خان دواب ته ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ ۱۲ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۱۱۹۱ مخ .

247- ی ک ، ۱۸۸۰ د جنورۍ ۲۵-۲۶ ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۹۶۷ مخ .

248- محمدجان خان غلام حيدروردک ته ، د کريفن به لابل په راپور کې ، م ض س س هـ ، ۲۵ ټوک ، ۲۱۶ مخ .

249- رابرتس خارجه سکرتر ته ، تلگرام ، ۱۸۸۰ د مارچ ۵ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۱۳۵۱ مخ .

د امير عبدالرحمن ناستی او د جگړی پای :

دا موضوع زما له اثارو څخه په يوه کي په بشپړه توگه څېړل شوي ده .²⁵⁰ دلته يواځي يو څو مهم ټکي د وروستي بحث په توگه په دې اثر کي راوړم .

سردار عبدالرحمن خان پر ۱۸۸۰ کال د فبرورۍ په لومړيو کي په تاشکند کي له (۱۱) کلن اقامت وروسته له يوڅه پيسو او لږ شمېر وسله والو پيروانو سره د تزاري روسیې د چارواکو په اجازه، بدخشان ته ننوت . او هلته په قصدي توگه د هغه ځای دخينو اميرانو په مرسته او مير سلطان مراد قطغني ۱۲۹۷ (مارچ ۲۱) له نورو مخکي تالوقانو ته ننوت . په تالوقانو کي د سوارو يوه قطعه، چې د ترکستان د نايب الحکومه غلام حيدر خان له خوا چې د سلطان مراد مير قطغني د باخبري لپاره روانه شوي وه، له عبدالرحمن خان سره يوځای شوه . دې پوځ له هغه سره د واکمنۍ د عملي قدرت په جوړښت کي مرسته وکړه او د قطغن سيمي، تالوقان او بدخشان د هغه تر ولکي لاندې راغلل . په داسي حال کي چې لږ څه وروسته سردار محمداسحق خان چې د هغه د تره زوی او پلوی و او له هغه سره يوځای ترکستان ته تللی و، په دې بريالی شو، چې جنرال غلام حيدر خان له هغه ځايه د بخارا په لوري وشړي او پرته له ميمني څخه د هغه ځای واکمني په لاس کي واخلي . په دې ترتيب سردار عبدالرحمن خان پر ۱۲۹۷ کال د مارچ پر ۲۱ مه په نورو کي په دې بريالی شو، چې د شمالي هندوکش د واکمن په توگه پرته له دې، چې کوم رسمي لقب يې خان ته غوره کړی وي، د قدرت چاري تر سره کړي، له هغه وروسته کندوز ته لاړ .

دا هغه وخت و چې په کابل کي د ليلې گريفن، چې د افغانستان لپاره يې د لیتن نوي پاليسي اعلان کړی وه . خينو خان غوښتونکو سردارانو لکه د سردار محمد شريف خان زوی سردار محمد هاشم خان د امارت پلويان شوي وو، خو دا چې هېڅ يوه ونه شوای کولای، چې د غزني د ملي پارټي له ملاتړ پرته د قدرت او تخت واگي تر لاسه کړي، هې څوک پر ځان باوري کېدای نه شوای . په ځانگړي توگه ورسته له هغې ملي پارټي چې په سر کي يې ملا مشک عالم او محمد جان خان وو، د امارت لپاره د امير شيرعلي خان د کورنۍ د يوه غړي پلويتوب کاوه . خو لويه ستونزه دا وه چې لیتن او د انگليس کړني په کابل کي د هغوی پر وړاندې په يوه مقابل او مخالف لوري کي واقع وي . سردار عبدالرحمن خان په داسي حال کي چې د قدرت د ټينگښت لپاره يې هڅي کولې له خپل مقر څخه يې د ملامشک عالم او محمد جان خان په گډون د ملي نهضت له ډېرو مشرانو سره مکاتبه وکړه او د هغه د مکاتبو روحیه داسي وه، چې هغوی بايد د جگړي لپاره تيار وي، خو پخپله دې اقدام نه کوي . دغو مکاتبو ملي جهاد ته نوي او تازه ساه ورکړه او هر چا هيله څرگندوله چې د غه خانداني لايق مشر په راتگ او مشرتوب سره به د يرغلروانگريزانو مسنله يو اړخيزه شي .

دې وضعي په کابل کي انگرېزي چارواکي په اندېښنه کي واچول، خو لیتن د عامه هيلو خلاف په عمدي توگه، له دې امله چې سردار عبدالرحمن خان له ده غوندي د امير شيرعلي خان د خاندان مخالف و او حتا کله چې نوموړی سردار په بدخشان کي و²⁵¹، تصميم يې درلود، چې د کابل د امارت په اړه د خبرو اترو درزازه خلاسه شي، لکه څنگه چې ليدل کېږي دغو خبرو اترو په اسانۍ سره پر مختگ ونه کړ . کله چې نوموړی سردار په کندوز کي و، د همدې موخې لپاره د انگرېزانو له خوا ورته ۳ استازي وروليږل شول .

لیتن له سردار عبدالرحمن خان سره د خبرو اترو لپاره دومره ميلان ښووه، چې د سردار عبدالرحمن خان اقامت يې په روسیه کي نادیده وگاڼه او داسي فکر يې وکړ، چې نوموړی سردار به دومره مندوی شي، چې د کابل امارت به د هغه له طرحي سره سم ومنی . هنسمن وليکل د ((د دغه سردار راتگ زموږ لپاره له شمال څخه د يوه روحاني شخص په توگه گڼل کېږي .))²⁵² يو استازی د محمد سرور غلجي په نامه د اپرېل پر لسمه کندوز ته ننوت، نوموړي د گريفن شفاهي پيغام سردار ته واوراوه، چې انگلستان د کابل لپاره دا سي يو امير غواړي چې د هغوی دوست وي . برتانوي لښکر له افغانستان څخه وځي او د برتانيې حکومت په روسیه کي د سردار د اقامت په وجه له هغه سره دوښمني نه لري او په دې به وتوانېږي چې د روسیې په تناسب له هغه سره

²⁵⁰ - افغانستان، د داخلي سياسي انکشافاتو څېړنه ، ۱۸۸۰-۱۸۹۶ ، لاهور، ۱۹۷۱ .

²⁵¹ - هنا ، ۳ توك ، ۳۶۵ مخ .

²⁵² - هنسمن ، ۴۰۳ . مخ .

سردار عبدالرحمن خان په همدې وخت کې د افغانانو د بېلابېلو قومونو مشرانو ته لیکونه واستول . د دغو لیکونو موخه دا وه چې افغانان باید جگړې ته خاتونه تیار کړي او په دې مبارزه کې له چا سره هېڅ ډول معامله ونه کړي، مگر تر هغې پورې چې د خبرو اترو پایلې نه وي راوتلي، تر هغې په وسله وال اقدام نه کوي . په همدې وختونو کې جنرال غلام حیدرخان او او میرېچه خان له هغه سره یوځای شول او د جهاد ولولې په هماغه پخواني شکل تودې وې . په کابل کې له سردار عبدالرحمن خان سره د خبرو اترو افشاکېدل د یوشمېر زیاتو بدلونونو لامل شول . سردار ولي محمد خان او سردار محمد شریف خان د امارت امید له لاسه ورکړ؛ خو جنرال محمدجان خان نور هم د یعقوب خان په بېرته راتگ ټینګار کاوه. سردار ظاهر خان گریفن ته ولیکل، چې یعقوب خان یواځېنې سرې دی، چې په هېواد کې یې امن راوستی دی. خو هغه چا چې د خبرو اترو په ناکامۍ کې یې عملاً اقدام وکړ، هغه مستوفي حبیب الله خان وردگ و، چې ډېر ژر هندوستان ته تبعید شو .

د خبرو اترو په ځنډېدلو په برخه کې د امیر عبدالرحمن خان تکتیکونو، په کابل کې گریفن او نور انګرېزي چارواکي اندېښمن کړل، هغوی په دې فکر کې شول، چې لکه چې سردار پوهېده، چې انګرېزان په راتلونکې مني کې له افغانستان څخه وځي، نو هغه غواړي د انګرېزانو په مرسته نه؛ بلکې په خپل زور سره واک تر لاسه کړي او سر بېرته پر دې هغوی نوي وایسرای رېن ته وړاندیز وکړ، چې له هغه سره دې له خبرو اترو نه تېر شي او بې وسلې شوي امیر ته دې اجازه ورکړل شي، چې بېرته خپل هېواد ته لاړ شي . رېن د هغوی دلیلونه ډاډ وړ ونه بلل او ویې نه منله او لارښوونه یې وکړه، چې یو ځل بیا له سردار سره خبرې اترې وکړي، هغوی همداسې وکړل؛ خو عبدالرحمن خان په خپلو ځانګړو وړاندیزونو سره بیا داسې یو ځواب ورولیږه، چې د انګلیس چارواکو ته د ډاډ او قناعت وړ نه و. او دا ځل یې ټینګار وکړ، چې د امیر دوست محمد خان د وخت افغانستان باید د هغه تر ولکې او قلمرو لاندې وي . گریفن د دویم ځل لپاره له هغه سره د خبرو اترو د پرېکون او د سلطنت لپاره د یعقوب خان د راتګ وړاندیز وکړ. دا ځل د ویسرای رېن لارښوونه دا وه، چې د وروستي ځل لپاره نوموړی سردار په دې وپوهوي، چې کابل ته راشي او کندهار له کابل نه یوه بېله سیمه وپولي او د کابل د امیر په توګه ډېری هېوادونو سره مستقیم تړاو ونه لري او چېرې هغه په لږ وخت کې مثبت ځواب ورنه کړ؛ نو د شېرعلي خان له کورنۍ له یوه تن څخه به وغوښتل شي، چې د حکومت د جوړښت اقدام وکړي؛ خو دا ځل د لیک له رارسېدو سره سم سردار عبدالرحمن خان د برتانیې ټول شرطونه ومنل او بې له ځنډه یې د کابل په لور حرکت وکړ، چې د جولای پر ۱۴ مه د پروان تتمدرې سیمې ته ورسېد . د امیر دا بدلون چې هېڅ هیله یې نه کېده، په هرات کې د سردار ایوب خان د حرکتونو سره په تړاو کې شرحه کېدای شي.

سردار ایوب خان د سردار عبدالرحمن خان په پرتله په درانیو، غلجیو او ملي پارتی کې ډېر محبوبیت درلود او پخوا عبدالرحمن له انگرېزانو سره د مقابلي پر ضد د هغه غوښتنه نه وه منلې. سردار ایوب خان د جون پر ۹ مه؛ یانې درې اونۍ مخکې له هغه، چې عبدالرحمن خان د کابل په لور روان شي، له خپلو پوځونو سره د کندهار په لور حرکت کړی و. عبدالرحمن خان باید ارومرو له هغه نه خبر شوی وي. ځکه هغه پوهېده چې کندهار ته د ایوب خان په ننوتلو سره به غلجیان او دراني د هغه تر مشرۍ لاندې سره یو موټی کېږي؛ ممکن د انګلیس چارواکو چې د افغانستان د پرېښوولو ژمنه یې کړې وه، له هغه سره د امارت په اړه جوړ جاري ته ورسېږي. په دې اساس پخپله له هغه څخه مخکې هلته لار او د انګلیس شرطونه یې ومنل.

په هر حال د جولای پر ۲۰ مه سردار عبدالرحمن خان د قومي مشرانو او خلکو له خوا، چې ټولیز شمېر یې له ۲۰۰۰۰ زرو څخه زیات و، د امیر په توګه اعلان شو او ورپسې د جون پر ۲۲ مه په کابل کې د ګریفن او ستیورات د یوه دربار په ترڅ کې په رسمي توګه د هغه امارت ومنل شو. د ۱۸۸۰ کال د جولای پر ۲۷ مه افغانانو د سردار ایوب خان په مشرۍ د جنرال به رو (Burrow) په مشرۍ د انګرېزانو یو پوځ د کندهار په میوند کې سخت وځاپه او پخپله کندهار چې هلته د برتانیې نور پوځونه مېشت و، محاصره کړ. په کندهار کې د انګرېز لاسپوڅي سردار شېرعلي خان تر واکمنۍ لاندې د انګرېزانو واکمنۍ سقوط کړ او په کندهار کې د پاڅون ساحه دومره اړته شوه، چې رښې یې ان تر کوتي پورې ورسېدلې.

په دې اساس سردار ایوب خان هم د انګلیس او هم د نوي امیر لپاره یو د ناڅاپه یو لوی ګواښ (خطر) رامنځ ته کړ. ګریفن او امیر د هغه د له منځه وړلو لپاره یو د بل مرستې ته اړ شول. په ډېره بېره یې سرای خواجه ته نژدې د ډمه د غونډۍ په سیمه کې یې د جولای پر ۳۱ مه او د اګست پر لومړۍ نېټه د شپږو ساعتونو لپاره دوه ځلې غونډه وکړه او داسې پرېکړه یې وکړه، چې انګرېزي پوځونه دې له خنډ پرته کابل ترګ کړي او انګرېزي چارواکي دې نولس نیم لکه روپۍ، چې نمایي یې بخشش او نیمایي یې په افغان خزاني پورې اړوندې وي، امیر ته ورکړي. د امیر پر وړاندې یې ژمنه وکړه غلجی خلک به دې ته وهڅوي، چې پر هغو انګرېزي لښکرو باندې بریدونه ونه کړي، چې درابرتس په مشرۍ کندهار ته لېږل کېږي. موخه یې دا وه چې سردار ایوب خان له کندهار څخه وشړي. سره له دې چې امیر پر هغه ډېر ټینګار هم وکړ؛ خو بیا هم د هغوی تر منځ د هېڅ ډول معاهدې تړون ونه شو.

د رابرتس په مشرۍ د انګرېزي پوځونو له ۱۰۰۰۰ زرو عسکرو څخه جوړ او ټاکل شوی لښکر د اګست پر لسمه د کندهار په لور روان شو او هلته یې وروسته له هغه، چې د سردار ایوب خان پوځونو ته یې ماتې ورکړه، د کوتي له لارې هند ته لاړل. په داسې حال کې، چې په کابل کې مېشت د انګرېزانو یو بل پوځ د ستیورات تر مشرۍ لاندې، چې شمېر یې ۲۰۰۰۰ کسه و، د شترګردن له لارې هند ته تللی و. په دې ترتیب د امیر عبدالرحمن په ناستې او د انګرېزي پوځونو په وتلو سره د افغان _ انګلیس دویمه جګړه پای ته ورسېده.

په بل کال (۱۸۸۱) په کندهار کې مېشتو انګرېزي پوځونو د بېلابېلو دلیلونو له مخې په اپرېل کې کندهار هم تخلیه کړ او د هغه ولایت اداره یې امیر ته پرېښووه. خو د هماغه کال دجون په میاشت کې دویم ځل لپاره سردار ایوب خان بیا له هرات نه پر کندهار وروخوځېد او هغه یې لاس ته راوړ؛ خو له امیر سره په مقابلې کې چې له زیات پوځ سره هلته تللی و، ماتې وکړه او فارس ته یې پناه یوړه. هرات او کندهار د نوي امیر لاس ته ورغلل. پر ۱۸۸۴ کال د میمنې ولایت هم، چې تر هغه وخته پورې د یوه خپلواک امیر تر واک لاندې و، د امیر تر ولکې او قلمرو لاندې راغی. په دې ترتیب د لیتن د ډېر ټینګار او طرحې پر خلاف افغانستان یو موټی او متحد شو؛ خو ځینې سمیې چې د گندمک په تړون کې راغلي، له افغانستان نه بېلې شوي او د هغو بهرنۍ خپلواکي سلب شوه.

پای او پایله

د دغه اثر له لوستلو ښکاره ده، چې په افغانستان کې په سیاسي ساحه کې، په خانګړې توګه د هېواد د امنیت او د دولت د نظم دورانګارۍ او بیارغاونې کارونه څنګ په څنګ په ډېر زور او شدت سره روان وو. دا عملیه د سدوزیو د کورنۍ تر سقوط وروسته پر ۱۸۱۸ کال ښکاره شوه او د نګلیس د لومړي تېري تر پیل پورې په ۱۸۳۸ د دولت د بیارغاونې چارو په اخر کې غلبه وکړه او د احمدزیو د واکمنۍ بنسټوال، امیر دوست محمد خان د دغې عملیې ممثل وپېژندل شو. دانګرېزانو لومړي تېري دغې عملیې ته د پای ټکی کېښود او افغانستان د پردیو پر ضد د جګړو او مبارزو په دوره کې خپل مرکزي حکومت له لاسه ورکړ. له مرکز څخه تښتېدلي قوې تقویه شوي؛ او افغانستان په وړو واحدونو ووېشل شو. په دې ترتیب د افغانانو لومړی برځورد له پر مخ تللو او پر عصري وسایلو سمبال اروپایي انسان وژونکو سره په نظامي ډګر کې و او په دې اساس د هغه اغېزې تل پاتې او منفي ثابتې شوي.

امیر دوست محمد خان د خپلې دویم ځلي پاچاهۍ پر مهال خپلې پخوانۍ سیاسي رغاونې دا ځل په یوه پرځه کچه په ډېر تدبیر سره له سره پیل کړې او د خپل عمر تر پایه پر دې بریالی شو، چې افغانستان له آمو تر پېښوره په سیاسي لحاظ یوموتی او متحد کړي.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**